

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění
Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

ročník 11 (2013), číslo 1

Lukáš Linek

**Rostoucí sociální nerovnosti
ve volební účasti v Česku
v letech 1990–2010**

Daniel Čermák

**Změny voličského chování ve volbách
do krajských zastupitelstev 2012**

Kristýna Chábová

**Komparace metodických postupů
předvolebních průzkumů agentur
CVVM, ppm factum, Median a STEM**

Petr Wawrosz, Herbert Heissler

**Vybrané bariéry investic
do lidského kapitálu**

Eva Moravcová

**Jaká je ochota občanů spolupracovat
s policií a co ji ovlivňuje?**

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

prvním letošním vydáním, které právě otvíráte, vstupuje časopis Naše společnost do 11. roku své existence, a to s obnovou tradicí úvodníku, který vám, jak doufáme, ulehčí orientaci v obsahu vydání a seznámí vás s novinkami redakce.

Důležitou zprávou je především připojení časopisu Naše společnost k mezinárodnímu centralizovanému systému digitálních identifikátorů DOI, a to díky registraci SOÚ AV ČR, v.v.i. u agentury Crossref, která DOI přiděluje. Počínaje tímto vydáním získá každý článek Naší společnosti trvalý a jedinečný kód v podobě hypertextového odkazu, který čtenáře přeměruje přímo na on-line verzi článku. V souladu s pravidly užívání DOI bude tento kód uveden zároveň v seznamu literatury u každé publikace, která ho již má, a čtenář si tak bude moci jedním kliknutím tuto publikaci zobrazit, ať už v podobě kompletního textu či metadat, jako je abstrakt a klíčová slova.

Drobným vylepšením je také aktualizace tiráže, která nyní lépe vyjadřuje současné zaměření časopisu. Důraz však stále klademe na mezioborové souvislosti a aktuálnost témat, což se odráží i v pestré paletě článků tohoto čísla. Po prvních dvou spíše politologických statích následuje třetí text čerpající ze sociologie politiky, čtvrtý článek se nachází na pomezí sociologie a ekonomie a pátý příspěvek přesahuje z oblasti sociologie do kriminologie. Témata všech statí lze vztáhnout k aktuálnímu dění, a proto věřím, že budou přínosné nejen pro odbornou, ale i laickou veřejnost se zájmem o současné společenské otázky.

Stat' Lukáše Linka s názvem *Rostoucí sociální nerovnosti ve volební účasti v Česku v letech 1990–2010*, již druhá v Naší společnosti, se i tentokrát věnuje otázce volební (ne)účasti v České republice, nyní ovšem z hlediska sociodemografických charakteristik a navíc v dlouhodobé perspektivě. Autor na základě vlastních empirických analýz odpovídá na otázku, do jaké míry a jakým způsobem je účast ve volbách podmíněna vzděláním, příjmem a sociální třídou a zda, příp. od kterých voleb tato sociální stratifikace volební účasti narůstá.

Daniel Čermák v příspěvku *Změny voličského chování ve volbách do krajských zastupitelstev 2012* upozorňuje na charakteristické rysy krajských voleb 2012, zejména v porovnání s volbami 2008. Pomocí vlastních empirických analýz, které zahrnují i inspirativní modelování výsledků krajských voleb 2012 podle struktury hlasů v roce 2008 s využitím specifického programu LOCCONTINGENCY, autor zjišťuje, zda změny v preferencích voličů proběhly v jednotlivých krajích podle stejného, či odlišného vzorce, a nabízí zajímavou interpretaci výsledků v souvislosti s působením oblíbených krajských volebních lídrů.

Kristýna Chábová v článku *Komparace metodických postupů předvolebních průzkumů agentur CVVM, ppm factum, Median a STEM* podrobně popisuje metodologii, kterou jmenované čtyři významné české agentury zpracovávají předvolební

výzkumy. Autorka čtivým způsobem dokládá, že často diskutovaná a občas kritizovaná „nepřesnost“ výsledků výzkumů jednotlivých agentur v odhadování výsledků voleb a také jejich vzájemná odlišnost může být důsledkem na první pohled jemných, avšak důležitých metodologických specifických.

Příspěvek Petra Wawrosze a Herberta Heisslera *Výbrané bariéry investic do lidského kapitálu*, již druhý v Naší společnosti, se tentokrát soustředí na překážky, které lidem s nízkou úrovní lidského kapitálu brání v jeho rozvoji. Autoři ukazují, jak nejednoznačná a mnohostranná je problematika začleňování osob znevýhodněných právě nerozvinutým lidským kapitálem do většinové společnosti, jak různorodé mohou být podoby diskriminace a jak i zdánlivě iracionální chování (např. komplikování rozvoje lidského kapitálu členů vlastní sociální skupiny) má hluboce racionální základy. V kontextu konfliktů, které se v posledních letech odehrávají v tzv. vyloučených lokalitách, je aktuální zejména důraz článku na komplexnost problematiky a provázanost příčin a důsledků.

Časopis uzavírá stat' Evy Moravcové *Jaká je ochota občanů spolupracovat s policií a co ji ovlivňuje?* Přehledným způsobem představuje výsledky mezinárodního výzkumu ESS R 5 pro Českou republiku, zasazuje je do relevantní odborné literatury a nabízí mezinárodní srovnání i interpretaci na základě historického kontextu. Z článku se tak např. dozvíme, jaký názor mají čeští občané na zkorumpovatelnost policie, jak hodnotí transparentnost její práce či jak vnímají její legitimitu. Právě ta má totiž dle autorky zásadní vliv na ochotu občanů s policií spolupracovat a v České republice je bohužel stále na poměrně nízké úrovni. Z příspěvku ovšem vyplývají i praktické závěry, jak tuto situaci zlepšit.

Na závěr mi dovoluje pozvat vás již nyní ke čtení druhého letošního čísla časopisu Naše společnost, které se bude věnovat primárně tématu prezidentských voleb 2013. Monotematicnost tohoto vydání bude vyvážena bohatostí perspektiv, z nichž autoři na toto téma nahlíží. Jejich články vychází nejen ze sociologie a politologie, ale také např. z mediálních studií, a přinesou jak teoretické poznatky, tak zjištění empirických výzkumů. Doufám, že v předkládaném čísle Naší společnosti naleznete mnoho zajímavého, a za celou redakci vám přeji inspirativní čtení.

Anežka Příběhská,
výkonná redaktorka

Ukázka citování článků z tohoto čísla:

Příjmení, Jméno. 2013. „Název článku.“ *Naše společnost* 11 (1): pp-pp, <http://dx.doi.org/xx.xxxx/xxxxx>

Rostoucí sociální nerovnosti ve volební účasti v Česku v letech 1990–2010¹

Lukáš Linek

Growing Social Inequalities in Electoral Participation in the Czech Republic, 1990–2010

Abstract: The aim of this paper is to analyze the social and class inequalities in turnout in the Czech Republic between 1990 and 2010. Thus, the study focuses on a description of the evolution of the relationship between turnout and key characteristics of socio-economic status: education, income and social class. This research utilizes a pooled cross-sectional post-election survey dataset from the Czech Republic fielded over two decades; and employs standard statistical methods, i.e. contingency tables and convergence models, to analyze change in turnout among population subgroups. There are signs of a gradual crystallization of both social and class inequalities in electoral participation. Convergence models reveal a linear increase in educational and class inequalities in turnout. In the case of income, however, this study finds evidence of a crystallization of income based inequalities in participation rather than a growth in inequalities per se.

Keywords: turnout, social stratification, education, class bias in turnout

<http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.1.1>

Jedním ze specifických znaků hlasování ve volbách – na rozdíl od dalších forem politické participace – je jeho relativní jednoduchost a krátkodobost. Náklady na hlasování jsou ve srovnání s ostatními formami politické participace minimální, základním požadavkem je čas na cestu k volební místnosti a rozhodnutí, pro koho hlasovat. Kromě určitých kognitivních schopností nevyžaduje účast ve volbách jakékoli jiné zvláštní schopnosti ani zdroje včetně finančních [Verba, Nie, Kim 1978: 53, 310–316]. Volební účast by tedy na základě svých charakteristik neměla být podmíněna socioekonomickým statusem ani rozdílnými zdroji, jimiž jedinci disponují. Je naopak oprávněně očekávat menší míru sociální stratifikace a menší sociální a třídní rozdíly ve volební účasti než v jiných formách politické participace [Schlozman, Verba, Brady 2012]. Účast ve volbách byla dokonce chápána jako mechanismus, který by měl zajistit rovnováhu mezi jednotlivými třídami v politickém systému, neboť jiné formy politické participace jsou třídně a sociálně více podmíněny [Schattschneider 1960].

V soudobých demokraciích je nicméně běžné, že volební účast stratifikována je, a otázkou tedy spíše zůstává, do jaké míry. Vysvětlení třídní a sociální podmíněnosti volební účasti nabízí teorie socioekonomického statusu a zdrojů [Verba, Schlozman, Brady 1995; Wolfinger, Rosenstone 1980]. Některé studie z posledních let dokonce naznačují, že třídní a sociální rozdíly ve volební účasti postupem času narůstají [Wray-Lake, Hart 2012]. Nárůst těchto nerovností s velkou pravděpodobností souvisí s klesající volební účastí, nicméně empirické důkazy tohoto vztahu ještě nebyly předloženy [Keaney, Rogers 2006; Rosenstone, Hansen 1993: 234–248; Wattenberg 2002: 80; srov. Quintelier, Hooghe, Marien 2011].

Zatímco sociální a třídní nerovnosti ve volební účasti jsou v zahraničí běžným tématem výzkumů a publikací, v českém kontextu je toto téma spíše opomíjeno. Dosavadní analýzy poukázaly na určité pravidelnosti v účasti ve volbách do Poslanec-

ké sněmovny: voleb se více účastní jedinci s vyšším vzděláním a vyšším příjmem [viz například Linek, Lyons 2007; Vlachová 2012]. Tyto studie byly nicméně zaměřeny pouze na volby v letech 2006 a 2010 a o míře stratifikace účasti v předchozích volbách víme bohužel velmi málo. Proto se v této studii zaměřím na dlouhodobý vývoj vztahu jednotlivých charakteristik, které měří socioekonomický status (vzdělání, příjem a sociální třída), a volební účasti od počátku 90. let do současnosti. Prvním cílem tohoto textu je tedy doplnit zjištění výše zmíněných studií o aspekt vývoje v čase. Nepředpokládám však, že by se vztah jednotlivých charakteristik socioekonomického statusu a volební účasti v čase neměnil, a zaměřím se tedy i na to, zda se proměňuje systematicky. Druhým cílem této studie je proto zjistit, zda volební účast v Česku klesá stejně ve všech socio-demografických skupinách, či jen v některých, a zda rozdíly v účasti jednotlivých skupin postupně rostou. Cílem článku je tedy stanovit, zda v čase dochází k *nárůstu*, či *poklesu sociální stratifikace* volební účasti.

Studie prezentuje výsledky analýzy sociální a třídní podmíněnosti volební účasti v Česku v letech 1990 až 2010. Zaměřuje se na tři charakteristiky, jejichž souvislost s volební účastí je zřejmá, a to na vzdělání, příjem a sociální třídu [Conway 1981; Hout, Brooks, Manza 1995; Leighley, Nagler 1992a, 1992b; Nevitte et al. 2009; Shields, Goidel 1997; Wolfinger, Rosenstone 1980]. V první části textu představím teorii socio-ekonomického statusu a zdrojů a na základě kauzálního mechanismu vlivu vzdělání, příjmu a sociální třídy na volební účast stanovím očekávání ohledně vývoje intenzity tohoto vztahu při klesající volební účasti. Ve druhé části popíši analytickou strategii a charakteristiky datových souborů, které byly k analýze použity. Následně shrnu výsledky analýzy, nejprve ty, které byly získány pomocí kontingenčních tabulek, poté výsledky konvergenčních modelů, které do výpočtu zahrnují i efekt času. Na závěr budu diskutovat hlavní zjištění.

Teorie socioekonomického statusu a zdrojů a očekávání ohledně vývoje míry stratifikace volební účasti

Teorie socioekonomického statusu a zdrojů představují souhrn teorií vysvětlujících volební účast s pomocí sociálních a ekonomických charakteristik, které se primárně vztahují ke zdrojům, jimiž jedinec disponuje. Volební účast tak bývá vysvětlována především na základě indikátorů sociálního statusu jako vzdělání, příjem a typ zaměstnání [Blais 2000: 45–54; Budge, Farlie 1976; Lane 1959: 45–62; Milbrath 1965; Nevitte et al. 2009; Topf 1995; Verba, Nie 1972; Verba, Nie, Kim 1978]. V následujícím shrnutí těchto teorií se zaměřím na určení kauzálního mechanismu, kterým působí jednotlivé charakteristiky sociálního statusu na volební účast. Tento mechanismus je totiž důležitý pro odvození očekávání ohledně vztahu charakteristik socioekonomického statusu a volební účasti v závislosti na měnící se míře volební účasti a sociální nerovnosti v dané společnosti.

Obecný argument teorií socioekonomického statusu a zdrojů je jednoduchý. Vychází z teorie racionální volby a explicitně přijímá logiku Downsovy teorie volební účasti. Podle autorů jedné z hlavních studií je totiž užitečné uvažovat o volební účasti v pojmech zisků a nákladů hlasování [Wolfinger, Rosenstone 1980: 6]. Voleb se účastní lidé s vyšším socioekonomickým statusem, protože disponují větším množstvím zdrojů (peníze, schopnosti nebo čas), které jim umožňují snížit, resp. zvládnout náklady na hlasování a dosáhnout zisků z hlasování [Wolfinger, Rosenstone 1980: 6; Verba, Schlozman, Brady 1995]. Zdroje tedy pomáhají jak zvyšovat zisky (díky zainteresovanosti na výsledku voleb), tak snižovat náklady (díky schopnostem jedince) [Wolfinger, Rosenstone 1980: 8].

Kauzální mechanismus vlivu sociálního statusu a zdrojů nicméně dosud nebyl dostatečně specifikován a prokázán. Například Wolfinger a Rosenstone dokonce dedukují motivace k hlasování a tedy i kauzalitu z individuálních demografických a sociálních charakteristik voličů [1980: 8–9]. Při zkoumání vlivu sociálního statusu na volební účast bývá za nejdůležitější charakteristiku považován příjem, neboť je nejrelevantnější charakteristikou z hlediska vládních politik (viz různé příjmové testování sociálních dávek, daňová pásma a v obecné rovině diskuze politických témat za použití termínů „chudí“ a „bohatí“ [Leighley, Nagler 1992a]). Z hlediska této proměnné by se tak nerovnosti ve volební účasti měly projevit nejvíce, jestliže vycházejí primárně z kalkulace zisku.

Významným krokem k přesnější specifikaci kauzálního mechanismu vlivu socioekonomického statusu a zdrojů na volební účast je teorie zdrojů, která je součástí širšího modelu občanského dobrovolnictví [Verba, Schlozman, Brady 1995]. Její autoři uvádějí zdroje, které jsou pouze částečně sociálně stratifikované a na jejichž základě lze uspokojivě teoreticky interpretovat přímý a nepřímý vliv socioekonomického statusu na volební účast. Pro volební účast jsou těmito zdroji čas a občanské dovednosti v podobě komunikačních a organizačních schopností. Tyto dovednosti jsou získávány především v zaměstnání a v církevních a jiných společenských organizacích. Rozdíly v míře těchto zdrojů způsobují odlišnou volební účast různých sociálních skupin. Efekt statusu je tak nepřímý, působí skrze výše zmíněné zdroje. I v této interpretaci ovlivňuje zdroje vnímání zisků a nákladů hlasování.

Obě výše zmíněná vysvětlení kladou důraz na kalkulaci zisků a nákladů. Tato orientace na racionální kalkulaci nepředstavuje velký problém u materiálních zdrojů jako příjem a sociální třída, u kterých nebyl zpochybněn základní argument, podle něhož jedinci s vyšším statusem a zdroji mají větší zájem na volebních výsledcích a jejich zisky z hlasování jsou tedy vyšší než zisky jedinců s nižším statusem. Zároveň se lidé bez materiálních zdrojů (a především nezaměstnaní) ocitají v nejisté situaci, kdy se soustředí spíše na základní životní potřeby než na politiku [Wolfinger, Rosenstone 1980; Teixeira 1992; Kleppner 1982; Blais 2000].² Naopak u kognitivních zdrojů v podobě vzdělání je kauzální mechanismus jeho vlivu na volební účast stále diskutován.

Poslední studie dokládají, že není vůbec zřejmé, co vzdělání jedince z hlediska jeho volební účasti představuje [přehled literatury poskytují Emler, Frazer 1999]. Tradičně bývá vzdělání považováno za indikátor sociálního statusu, a jestliže sociální status ovlivňuje volební účast, pak by mělo mít takový vliv i vzdělání, neboť těsně souvisí s příjmem a zaměstnanec-kou pozicí. Další teorie však zdůrazňují jiný než statusový aspekt vzdělání. Podle jedné ze dvou nejčastějších interpretací je vzdělání indikátorem kognitivních schopností jedince [Denny, Doyle 2008; Hauser 2000; Wolfinger, Rosenstone 1980]. Vzdělaní lidé disponují znalostmi a kritickým myšlením, které jim umožňují chápat politiku, jež často vyžaduje schopnost abstraktního uvažování. Pro vzdělané jedince je tak mnohem snazší se voleb zúčastnit a zvládnout samotný proces hlasování s jeho administrativní zátěží. Podle druhé interpretace socializuje vzdělávací systém jedince do hodnot, které podporují volební účast jako pocit politické efektivity, zájem o politiku nebo pocit občanské povinnosti. Jedná se vlastně o nepřímý efekt vzdělání, který je zprostředkován určitými hodnotami [Campbell et al. 1960; Verba, Nie, Kim 1978].

Podle alternativního vysvětlení je ovšem vztah vzdělání a volební účasti nepravý, bez kauzálního působení a je důsledkem toho, že vzdělání slouží jako zástupná proměnná pro jiné charakteristiky rodiny, v níž jedinec vyrůstal, jako je například její socioekonomický status či míra volební participace rodičů. Lidé, kteří získávají vyšší vzdělání, většinou pocházejí z rodin podporujících u dětí hodnoty, jež souběžně ovlivňují jak výběr vzdělanostní dráhy, tak volební účast [Verba, Burns, Schlozman 2003]. Právě tyto, často pouze nepozorované hodnoty a charakteristiky rodiny volební účast ovlivňují [viz například Berinsky, Lenz 2011; Hillygus 2005; Kam, Palmer 2008; Persson 2012; Tenn 2007]. Některé studie také upozorňují, že vzdělaní lidé jsou mnohem častěji vystaveni mobilizaci [Rosenstone, Hansen 1993: 162–169] a mají větší sociální síť [La Due Lake, Huckfeldt 1998]. Díky tomu je pravděpodobnost volební účasti vzdělaných lidí vyšší.

Výše naznačená diskuze ohledně kauzálního mechanismu vlivu vzdělání na volební účast ukazuje, že kalkulace zisků a nákladů nemusí být jediným způsobem, jakým vzdělanost na volební účast působí. Mechanismus vlivu totiž může spočívat i v socializaci do pro-demokratických hodnot ve škole a v rodině či v nepřímém vlivu jiných schopností a vlastností, které vzdělání zprostředkovává. Ačkoli je pro proměnnou vzdělání obtížné určit přesný kauzální mechanismus jejího vlivu na volební účast, přistoupím při formulaci očekávání na klasický argument teorie socioekonomického statusu a zdrojů, který zdůrazňuje kognitivní aspekt vzdělání a tedy snižování

nákladů na rozhodnutí, zda a pro koho hlasovat. Tento argument byl navíc v poslední době potvrzen studií, která souběžně zkoumala efekt vzdělání a kognitivních schopností měřených pomocí různých znalostních testů [Denny, Doyle 2008].

Jestliže tedy mechanismus vlivu uvedených tří charakteristik na volební účast spočívá v tom, že ovlivňují především hodnocení zisků z hlasování a nákladů na něj, účastní se voleb spíše ti jedinci, kteří vnímají náklady jako nízké a zisky jako vysoké. Snižují-li zdroje v podobě vzdělanosti, příjmu a sociální třídy náklady na hlasování a zvyšují-li zisky z něj, měla by být volební účast sociálně stratifikována, a to při jakékoli její výši. Při vysoké volební účasti, kdy se účastní téměř každý volič, by ale z principu měla být stratifikace účasti relativně malá, neboť vysoká účast poskytuje pouze nepatrný prostor pro nárůst absolutních rozdílů mezi jednotlivými skupinami. Jestliže je ale volební účast nižší, bude s velkou pravděpodobností volební účast rozdílná v jednotlivých skupinách.

Proč by však při nižší volební účasti mělo docházet k její vyšší sociální stratifikaci? Individuální teorie zdrojů [viz například Wolfinger, Rosenstone 1980; Verba, Scholzman, Brady 1995] tvrdí, že náklady na účast jsou v čase fixní. Potom by vztah mezi volební účastí a sociálně stratifikačními charakteristikami měl být v čase stejný a neměl by být ovlivněn kontextem. Naopak kontextuální teorie vlivu zdrojů na volební účast [Schattschneider 1960; Solt 2008, 2010] tvrdí, že sociální nerovnost na makroúrovni ovlivňuje sociální nerovnost ve volební účasti na individuální úrovni.³ V zemích s větší sociální nerovností se tak občané disponující větším množstvím zdrojů účastní voleb více než občané s menším množstvím zdrojů, zatímco v zemích, kde je malá nerovnost, je volební účast pouze nepatrně stratifikovaná [obdobně též Scervini, Segatti 2012].

Jaký vývoj vztahů mezi sociálními charakteristikami českých voličů a jejich volební účastí lze tedy očekávat na základě uvedených teorií? V obecné rovině by na základě klasického argumentu kalkulace zisků a nákladů měla být volební účast nižší u těch skupin, které vnímají náklady hlasování jako vysoké a zisky jako nízké. A jelikož zdroje tuto kalkulaci podmiňují, měla by být účast nižší ve skupinách s nízkým vzděláním a příjmem a v nižších sociálních třídách. V případě platnosti klasické teorie zdrojů by sociální nerovnosti v účasti měly být relativně stabilní v čase bez ohledu na výši volební účasti či míru sociální nerovnosti ve společnosti. Jestliže naopak platí Schattschneiderova [1960] hypotéza, mělo by docházet k nárůstu sociální nerovnosti ve volební účasti s tím, jak dochází k nárůstu sociální nerovnosti v Česku (viz nárůst hodnot Giniho koeficientu příjmové nerovnosti v letech 1990 až 2010 dle UNICEF 2013).

Analytická strategie a data

V této analýze se zaměřuji na celkový (hrubý) efekt sociálních charakteristik na volební účast, neboť hlavním cílem studie je zjistit, jak se vyvíjí sociální a třídní podmíněnost volební účasti v čase. Proto zde nejsou prezentovány efekty sociálních charakteristik očištěné od vlivu ostatních proměnných, ať už demografických (věk, pohlaví, místo bydliště) či postojových. Analytická strategie, která byla použita ke studiu vývoje účasti jednotlivých společenských skupin ve volbách, je založena na dvou základních postupech: analýze vztahu volební účasti

a sociálních charakteristik v jednotlivých volbách a regresním modelováním vývoje tohoto vztahu v čase.

Pro posouzení vztahu každé proměnné a volební účasti budu nejprve prezentovat kontingenční tabulky, které zobrazují míru účasti společenských skupin v jednotlivých volbách. Tyto tabulky jsou doplněny o souhrnné vyjádření těsnosti vztahu volební účasti a příslušné charakteristiky, k němuž využívám rozdíl v účasti mezi krajními kategoriemi dané proměnné, kontingenční koeficient a index kappa. Index kappa je počítán jako standardizovaná odchylka logaritmu poměru šancí pro všechny podskupiny dané proměnné v určitém roce [Hout, Brooks, Manza 1995; v češtině viz Smith, Matějů 2011]. Čím je index kappa nižší a bližší nule, tím menší má daná proměnná vliv na volební účast, a naopak, čím je vyšší, tím větší má daná proměnná vliv na volební účast.⁴

Volební účast sociodemografických skupin může být v čase rozdílná ze dvou důvodů. Prvním možným důvodem je nestabilita odhadů průměrné účasti jednotlivých skupin v důsledku výběrové chyby. Druhým důvodem je reálná změna v politickém chování společenských skupin.⁵ Problém nestability odhadů lze řešit testováním statistické významnosti odlišnosti jednotlivých odhadů. Vzhledem k velkému množství testů, které by bylo nutné činit, bude však pro naše účely dostatečné, když rozdíly ve volební účasti určité sociální podskupiny mezi dvěma volebními roky, které nepřesáhnou pět procentních bodů, nebudou chápány jako významné, protože mohou být způsobeny chybou výběru. Naopak při vyšších rozdílech lze již hovořit o změně ve volebním chování jednotlivých skupin.

Výsledky uvedené analýzy ukáží, že v čase dochází ke změně vztahu mezi volební účastí a vzděláním, příjmem i sociální třídou. Proto následně provedu testování statistické významnosti změny efektu v čase pomocí konvergenčních modelů. Konvergenční model představuje základní přístup při zkoumání sociální změny pomocí opakovaných dotazníkových šetření [viz Firebaugh 1997, 2008: 172–206]. Konvergenční (někdy též divergenční) model pracuje se sloučenými daty za delší období, využívá čas jako vysvětlující proměnnou a především obsahuje interakční efekt času s proměnnou výzkumného zájmu. Síla a významnost interakčního efektu indikuje změnu vztahu mezi vysvětlující a vysvětlovanou proměnnou. Konvergenční model využívá čas jako kontinuální proměnnou a předpokládá postupnou lineární změnu (čas může být definován pomocí stejně dlouhých intervalů jako například rok, ale i pomocí nesterajně dlouhých období, která charakterizují například odlišné fáze společenského či politického vývoje).⁶

Při analýze změny v čase je nutné uvážit vliv toho, jaké časové body jsou použity pro srovnání. Řada studií vlivu sociálního statusu na volební účast v USA [Leighley, Nagler 1992a; Hout, Brooks, Manza 1995; Shields, Goidel 1997] upozornila na to, že lze dojít k odlišným závěrům ohledně selektivní třídní demobilizace v závislosti na tom, jaké období je využito ke srovnání. Proto v následujících analýzách upozorňuji na možné odlišné závěry v případě analýzy jiného časového období. U některých proměnných totiž záleží na tom, zda je analyzován vývoj od roku 1992, nebo 1996.

K analýzám byla použita data z dotazníkových šetření konaných po volbách do Federálního shromáždění (České národní rady) v letech 1990 a 1992 a do Poslanecké sněmovny v letech 1996 až 2010. Všechna šetření probíhala metodou

osobních rozhovorů s respondenty. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Sběr dat ve většině případů provedlo IVVM/CVVM a STEM. Sběr dat probíhal ve všech případech krátce po volbách s výjimkou roku 2002, kdy byl realizován přibližně půl roku po volbách. Počty respondentů v jednotlivých šetřeních se pohybují v rozmezí od 1110 (v roce 1992) po 2035 (v roce 1998). Přesné údaje o názvech šetření, způsobu výběru a počtu respondentů udává tabulka č. 1. Tato tabulka zároveň ukazuje, že pro roky 1996 a 2002 byla použita dvě různá šetření, neboť povolební studie neobsahovaly kvalitní údaje o sociální třídě respondentů (pro rok 1998 se nepodařilo získat šetření, které by zároveň obsahovalo volbu strany a příjem domácnosti). Data ze všech šetření byla vážena tak, aby odpovídala volebním výsledkům a aby každý rok měl při výpočtech stejný počet případů.

Vzdělání je operacionalizováno pomocí rozlišení jeho čtyř stupňů: vzdělání základního, středního bez maturity, středního s maturitou a vysokoškolského. U středoškolského vzdělání je tedy hlavním kritériem odlišnosti jeho dvou typů získání maturity, nikoli to, zda se jedná o absolvování učiliště, či střední školy. Mezi lidmi s vysokoškolským vzděláním jsou zařazeni i ti, kteří absolvují vyšší odborné školy bez vysokoškolského statusu.

Pro kategorizaci sociální třídy byla využita klasifikace ISCO-88, která byla následně překódována do třídního schématu o pěti třídách: vyšších odborníků (ISCO 1 a 2), nižších odborníků (ISCO 3), rutinních nemanuálních pracovníků (ISCO 4 a 5), kvalifikovaných manuálních pracovníků (ISCO 6 a 7), polokvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků (ISCO 8 a 9). Tyto skupiny byly na základě otázky na zaměstnanecký status doplněny o kategorii podnikatelů a osob samostatně výdělečně činných a kategorii důchodců a nezaměstnaných.⁷ Kategorie důchodců a nezaměstnaných byla zavedena proto, že téměř ve všech výzkumech chyběla informace o předchozím zaměstnání u důchodců a nezaměstnaných a v případě vyloučení těchto případů by došlo ke ztrátě více než jedné čtvrtiny případů s většinou nadprůměrnou volební účastí.

Příjem byl měřen pomocí celkového příjmu domácnosti, který lépe odráží sociální postavení jedince než osobní příjem

jedince, a to především u domácností, v nichž má příjem jen jedna osoba nebo v nichž je ve výši příjmu jedinců výrazný rozdíl. Vzhledem k inflaci byl příjem kategorizován do kvintilů, čímž byla zajištěna možnost srovnání vývoje volební účasti jednotlivých příjmových skupin v čase. Analýza vztahu příjmu a volební účasti je výrazně omezena nárůstem podílu chybějících odpovědí na otázku ohledně výše příjmu. Zatímco v roce 1996 bylo chybějících odpovědí pouze 9 %, v roce 2010 to bylo 29 %.

Analýza vývoje socioekonomické podmíněnosti volební účasti

Vývoj vztahu volební účasti a socioekonomických charakteristik voličů budu nejprve analyzovat pomocí kontingenčních tabulek a souhrnných indexů či kontingenčních koeficientů. Následně přistoupím k prozkoumání změny vztahu těchto charakteristik a volební účasti pomocí konvergenčních modelů.

Dvourozměrná analýza vývoje volební účasti v jednotlivých společenských skupinách

Vliv vzdělání na volební účast v Česku postupně roste, největších efektů dosahoval v období nižší volební účasti od sněmovních voleb v roce 2002 (viz tabulku č. 2). Zatímco rozdíl ve volební účasti mezi jedinci se základním a vysokoškolským vzděláním dosáhl v 90. letech maximálně 14 procentních bodů, na počátku 21. století byly minimálně na úrovni 22 procentních bodů. Tato změna se projevuje i ve výši kontingenčního koeficientu, který je uveden ve spodní části tabulky a který dosahuje nejvyšších hodnot v posledních třech volbách (s výjimkou roku 1992). Rozevírání nůžek mezi vzdělanostními skupinami je důsledkem většího poklesu volební účasti skupin se základním a středoškolským vzděláním, který od roku 1992 do roku 2010 přesáhl 20 procentních bodů, a nižšího poklesu vysokoškolsky vzdělaných, jejichž účast klesla pouze o 11 procentních bodů.

Mezi jednotlivými vzdělanostními kategoriemi existovala v 90. letech relativně čitelná podobnost. Od roku 1992 se dle

Tabulka 1: Informace o použitých datových souborech

rok	agentura / název šetření	způsob výběru	počet případů	vzdělání	příjem	třída
1990	AISA / povolební výzkum ve spolupráci s WZB	kvótní	1695	A	A	A
1992	STEM / Ekonomická očekávání a postoje 1992	kvótní	1100	A	A	A
1996	STEM / povolební výzkum pro CSES	kvótní	1229	A	A	N
1996	CVVM (červen a červenec 1996)	kvótní	1840	N	N	A
1998	CVVM (červen 1998)	kvótní	2035	A	-	A
2002	CVVM (červen 2002)	kvótní	944	A	A	N
2002	STEM / Evropský sociální výzkum 2002	náhodný	1328	N	N	A
2006	CVVM / Česká volební studie 2006	kvótní	2002	A	A	A
2010	CVVM / Česká volební studie 2010	kvótní	1857	A	A	A

Pozn.: Většina dat je dostupná v Českém sociálně vědním archívu, Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Pouze data z Evropského sociálního výzkumu 2002 jsou dostupná na internetových stránkách projektu a data z povolebního výzkumu v roce 1990 jsou dostupná v na internetových stránkách německého archívu GESIS. Pro rok 1996 jsou použita data z červnového a červencového výzkumu CVVM. Sloupce vzdělání, příjem a třída uvádějí, zda daný datový soubor byl použit pro analýzu efektu dané proměnné na volební účast.

Tabulka 2: Volební účast dle vzdělání v letech 1990–2010 (procenta)

	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	změna 1992-2010
celkem	96,7	85,1	76,4	74,0	58,0	64,5	62,6	-22,5
základní	96	78	74	70	51	49	53	-25
středoškolské bez maturity	97	80	73	72	51	61	59	-21
středoškolské s maturitou	96	91	81	78	59	72	68	-23
vysokoškolské	97	92	84	80	73	83	79	-13
rozdíl VŠ minus ZŠ	1	14	10	10	22	34	26	12
KK	0,03	0,16	0,10	0,08	0,13	0,21	0,17	0,01
Index kappa	0,14	0,61	0,33	0,26	0,46	0,69	0,54	-0,07

Pozn.: KK znamená kontingenční koeficient. Odlišnosti mezi hodnotami v jednotlivých buňkách by měly být alespoň na úrovni 5 procentních bodů, aby bylo možné považovat je za odlišné i v populaci.

V posledním sloupci je porovnávána volební účast v letech 1992 a 2010. Záměrně je opomenut rok 1990, kdy účast dosáhla téměř 97 procent a byla konstantní napříč jednotlivými kategoriemi.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010; váženo dle volebních výsledků.

výše volební účasti odlišily dvě vzdělanostní skupiny: (1.) lidé se základním vzděláním a středoškolským vzděláním bez maturity; (2.) lidé se středoškolským vzděláním s maturitou a vysokoškolským vzděláním. Od voleb v roce 2002 nicméně došlo k odpojení třetí skupiny, jelikož rozdíl ve volební účasti vysokoškoláků a středoškoláků s maturitou dosahuje od roku 2002 přibližně 10 procentních bodů. Navíc ve volbách v roce 2006 a 2010 byla účast středoškolsky vzdělaných bez maturity odlišná od účasti jedinců se základním vzděláním. Zatímco ještě v roce 1998 bylo tedy možné o vlivu vzdělání na volební účast uvažovat v kontextu dvou kategorií dosaženého formálního vzdělání a od roku 2002 ve třech, pak od roku 2010 je nutné uvažovat již ve čtyřech kategoriích.

V čase tak docházelo k postupnému poklesu volební účasti ve všech vzdělanostních skupinách, nicméně tyto poklesy se objevily v různých časových obdobích a nebyly uniformní. Největší změnu přinesly volby v roce 2002, kdy došlo oproti volbám v roce 1998 k výraznému poklesu volební účasti jedinců se základním vzděláním (o 19 %), k menšímu poklesu účasti jedinců se středoškolským vzděláním (přibližně o 19 %) a minimálnímu poklesu účasti jedinců s vysokoškolským vzděláním (o 10 %). Souběžně s tím podstatně vzrostl index kappa a přiblížil se své hodnotě z roku 1992. V letech 1992 a 2002 nicméně byla souvislost vzdělání a volební účasti naprosto odlišná. Zatímco v roce 1992 bylo možné rozlišit dle volební účasti dvě vzdělanostní skupiny (jedinci s vysokoškolským vzděláním a jedinci s maturitou měli shodnou účast) a rozdíl mezi jedinci se základním a vysokoškolským vzděláním byl na úrovni 14 procentních bodů, v roce 2002 byla účast stratifikována do tří vzdělanostních skupin s lineárně se měnící mírou volební účasti (shodnou účast měli tentokrát jedinci se základním a se středoškolským vzděláním bez maturity) a s rozdílem v účasti mezi jedinci se základním a vysokoškolským vzděláním na úrovni 22 procentních bodů. Index kappa sice někdy nedokáže přesně zachytit rostoucí stratifikaci, s výjimkou roku 1992 jsou nicméně nejvyšší hodnoty tohoto indexu dosaženy právě ve třech posledních volbách. Proto lze tvrdit, že v čase dochází k nárůstu vlivu vzdělání na volební účast.

Po analýze hlavního indikátoru kognitivních zdrojů (vzdělání) se nyní zaměřím na indikátory materiálních zdrojů (výše příjmu a sociální třída). Příjem domácnosti relativně systematicky ovlivňuje volební účast, neboť vyšší účast mají skupiny s vyšším příjmem (viz tabulku č. 3). Na druhou

stranu existují výrazné odlišnosti ve vývoji intenzity tohoto vztahu. Zatímco v roce 2002 byl rozdíl ve volební účasti mezi skupinami s nejnižším a nejvyšším příjmem 19 procentních bodů, následně ve volbách v roce 2006 byl pouze 12 procentních bodů a o čtyři roky později již opět 18 procentních bodů. V porovnání vlivu jednotlivých indikátorů sociálního statusu (vzdělání a příjmu) je zarážející odlišnost síly jejich vztahu s volební účastí v roce 2006. Ve všech ostatních volbách byl rozdíl účasti krajních skupin z hlediska vzdělání i příjmu přibližně stejný s maximální odlišností 12 procentních bodů v roce 1992 (viz řádky uvádějící rozdíl), pouze v roce 2006 tento rozdíl dosáhl více než 20 procentních bodů. Zatímco ve volební účasti krajních vzdělanostních skupin nastal v roce 2006 největší rozdíl, u příjmových skupin byl tento rok charakterizován relativně rovnoměrnou volební účastí. To naznačuje, že mechanismus vlivu vzdělání a příjmu na volební účast nemusí být stejný.

Vliv příjmu na volební účast navíc není lineární. Zatímco účast kvintilu s nejnižším příjmem byla většinou minimálně o 10 procentních bodů nižší než účast kvintilu s druhým nejnižším příjmem (s výjimkou roku 2006 a voleb s vysokou volební účastí v letech 1990 a 1992), tak účast tří středních kvintilových skupin bývá v rozmezí několika procentních bodů a pouze v letech 1996 a 2006 přesáhl tento rozdíl 5 %. V čase došlo k největšímu poklesu volební účasti u jedinců s nejnižšími příjmy a k nejmenšímu poklesu u skupiny s nejvyššími příjmy. Dle indexů kappa měl příjem na volební účast největší vliv v letech 1996 a 2010, nicméně efekt jednotlivých kvintilů byl odlišný. Zatímco v roce 1996 měly nejvyšší účast druhý a pátý kvintil a vztah příjmu a účasti byl nelineární, tak v roce 2010 byl vztah lineární a nejvyšší účast měl pátý kvintil (skupina s nejvyšším příjmem). Obdobně jako v případě vzdělání došlo i u příjmu k postupné stratifikaci volební účasti a k rozevirání nůžek v míře volební účasti jednotlivých skupin.

Z hlediska sociální třídy mají stabilně nejvyšší volební účast vyšší a nižší odborníci a podnikatelé a osoby samostatně výdělečně činné (viz tabulku č. 4). Volební účast těchto skupin byla vždy nadprůměrná a rozdíl oproti průměrné účasti v daných volbách v čase roste. Navíc mají tyto skupiny téměř shodnou úroveň volební účasti. Vysoká volební účast podnikatelů a živnostníků není překvapivým údajem, neboť se jedná o skupinu, které se výrazně dotýká státní regulace a která má tedy velký zájem na volebním výsledku [Lipset 1960: 188].

Tabulka 3: Volební účast dle příjmu domácnosti v letech 1990–2010 (procenta)

	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	změna 1992–2010
celkem	96,7	85,1	76,4	74,0	58,0	64,5	62,6	-22,5
1. kvintil	95	86	74	-	50	62	53	-33
2. kvintil	97	83	84	-	62	65	66	-17
3. kvintil	98	87	70	-	61	67	66	-21
4. kvintil	97	83	80	-	58	73	68	-15
5. kvintil	97	87	84	-	69	74	75	-12
chybějící hodnoty (procenta)	0	1	9	-	15	26	29	28
rozdíl 5. kvintil mínus 1. kvintil	2	1	10	-	19	12	18	17
KK	0,04	0,05	0,13	-	0,13	0,09	0,15	0,10
Index kappa	0,26	0,15	0,36	-	0,29	0,23	0,35	0,20

Pozn.: KK znamená kontingenční koeficient. Odlišnosti mezi hodnotami v jednotlivých buňkách by měly být alespoň na úrovni 5 procentních bodů, aby bylo možné považovat je za odlišné i v populaci.

V posledním sloupci je porovnávána volební účast v letech 1992 a 2010. Záměrně je opomenut rok 1990, kdy účast dosáhla téměř 97 procent a byla konstantní napříč jednotlivými kategoriemi.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010; váženo dle volebních výsledků.

Tabulka 4: Volební účast dle třídní pozice – ISCO-88 v letech 1990–2010 (procenta)

	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	změna 1992–2010
celkem	96,7	85,1	76,4	74,0	58,0	64,5	62,6	-22,5
vyšší odborníci	97	93	82	80	73	83	77	-16
nižší odborníci	97	89	83	80	62	75	71	-19
podnikatelé	96	93	83	81	72	77	75	-18
rutinní nemanuální	97	86	76	72	50	59	60	-26
kvalifikovaní dělníci	97	78	74	72	48	62	62	-16
polo a nekvalifikovaní dělníci	97	82	70	63	49	56	53	-29
důchodci a nezaměstnaní	97	86	75	73	59	67	64	-22
KK	0,02	0,14	0,10	0,12	0,16	0,17	0,15	-0,01
Index kappa	0,13	0,49	0,30	0,33	0,46	0,50	0,39	-0,10

Pozn.: KK znamená kontingenční koeficient. Odlišnosti mezi hodnotami v jednotlivých buňkách by měly být alespoň na úrovni 5 procentních bodů, aby bylo možné považovat je za odlišné i v populaci.

V posledním sloupci je porovnávána volební účast v letech 1992 a 2010. Záměrně je opomenut rok 1990, kdy účast dosáhla téměř 97 procent a byla konstantní napříč jednotlivými kategoriemi.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010; váženo dle volebních výsledků.

Účast rutinních nemanuálních pracovníků a kvalifikovaných manuálních pracovníků je podobná a zároveň nižší než průměrná volební účast v daných volbách. Stabilně nejnižší účast mají nekvalifikovaní pracovníci, v jejichž případě došlo navíc v čase k největšímu poklesu volební účasti (při srovnání let 1992 a 2010). Účast skupiny důchodců a nezaměstnaných se pohybuje přesně na úrovni průměrné volební účasti v daném roce. Kontingenční koeficient a index kappa, které měří sílu vztahu mezi účastí a zaměstnaneckou pozicí, potvrzují stejný trend jako v případě vzdělání. Nejprve došlo k nárůstu třídní nerovnosti ve volební účasti v roce 1992, poté nerovnost klesla a vzrostla znovu až od voleb v roce 2002.

Vývoj nerovností ve volební účasti v čase

Dosud prezentované údaje o vývoji volební účasti jednotlivých společenských skupin poskytují argumenty pro tvrzení, že dochází k nárůstu nerovností ve volební účasti z hlediska vzdělání, příjmu a sociální třídy. Volební účast tak klesala pomaleji u vysokoškolsky vzdělaných než u méně vzdělaných, u bohatších než u chudších a u vyšších tříd než u nižších tříd.

V návaznosti na tato zjištění budu nyní systematicky analyzovat změnu volební účasti různých společenských skupin a zjišťovat, zda v čase dochází k nárůstu rozdílů v účasti těchto skupin a zda je tato odlišnost významná nejen statisticky, ale i substantivně. K této analýze využívám konvergenční model, který pomocí interakce proměnné zájmu a proměnné času zjišťuje, zda postupně dochází k lineární změně vlivu jednotlivých kategorií proměnné zájmu na volební účast. Čas bývá v takovém modelu specifikován jako kontinuální proměnná. Jestliže je cílem spíše popis vývoje, nejsou do modelu vkládány již žádné další vysvětlující proměnné [viz Firebaugh 1997, 2008: 172–206].

V tabulce č. 5 prezentuji konvergenční modely pro vzdělání, příjem a sociální třídu. Horní část tabulky zobrazuje fixní efekt proměnné zájmu na volební účast. Vzhledem k tomu, že časová proměnná je operacionalizována v letech, první volby jsou označeny nulou a postupně se časová proměnná zvyšuje o další roky, konstanta představuje volební účast srovnávací kategorie v prvních volbách. Jestliže přidáme hodnotu konstanty k fixním efektům, získáme hodnoty volební účasti dané

kategorie v prvním roce srovnání, tedy v roce 1992.⁸ Změny v čase reprezentují hodnoty interakcí. Jelikož čas je specifikován pomocí hodnot v letech, představuje interakce lineární trend v účasti dané kategorie. Prostřední část tabulky č. 5 obsahuje statistiky jednotlivých modelů s daty a spodní část tabulky ukazuje tzv. předpovězené pravděpodobnosti volební účasti na základě modelů. Tyto předpovězené pravděpodobnosti jsou prezentovány pro všechny kategorie ve dvou krajních obdobích měření (rok 1992 a 2010) a umožňují posoudit věcný význam dané interakce nad rámec její statistické významnosti. Proto například konvergenční model pro vzdělání ve spodní části tabulky č. 5 ukazuje, že na základě modelu by v roce

1992 byla volební účast jedinců se základním vzděláním 76 %, zatímco v roce 2010 by byla 45 %.

V případě vzdělání došlo v čase k postupnému rozevření nůžek ve volební účasti jednotlivých vzdělanostních kategorií. Konvergenční model, který zobrazuje vývoj vlivu vzdělání na volební účast v období 1992–2010, obsahuje statisticky významnou interakci vysokoškolského vzdělání a lineárního efektu času. Znamená to, že volební účast vysokoškolsky vzdělaných jedinců klesala pozvolněji než účast jedinců se základním vzděláním. U jedinců se středoškolským vzděláním klesala účast také pozvolněji než u jedinců se vzděláním

Tabulka 5: Změna vlivu sociálních charakteristik na volební účast v letech 1992–2010 (konvergenční model)

	Log. koef	Stat sig.		Log. koef	Stat sig.		Log. koef	Stat sig.
vzdělání (základní jako referenční kategorie)			příjem (1.kvintil jako referenční kategorie)			třída (vyšší odborníci jako referenční kategorie)		
středoškolské bez maturity	0,07		2.kvintil	0,09		nižší odborníci	-0,24	
středoškolské s maturitou	0,49	**	3.kvintil	-0,06		podnikatelé	-0,17	
vysokoškolské	0,69	**	4.kvintil	-0,01		rutinní nemanuální	-0,60	**
			5.kvintil	0,24		kvalifikovaní dělníci	-0,85	***
						polo a nekvalifikovaní dělníci	-0,87	***
						důchodci a nezaměstnaní	-0,66	**
středoškolské bez maturity x čas	0,02		2.kvintil x čas	0,02		nižší odborníci x čas	-0,01	
středoškolské s maturitou x čas	0,01		3.kvintil x čas	0,03		podnikatelé x čas	0,00	
vysokoškolské x čas	0,04	*	4.kvintil x čas	0,04	*	rutinní nemanuální x čas	-0,02	
			5.kvintil x čas	0,04	*	kvalifikovaní dělníci x čas	0,00	
						polo a nekvalifikovaní dělníci x čas	-0,02	
						důchodci a nezaměstnaní x čas	0,00	
čas	-0,08	***	čas	-0,09	***	čas	-0,02	
konstanta	1,17	***	konstanta	1,48	***	konstanta	1,50	***

Statistiky modelu s daty

Nagelkerke R2	0,06			0,06			0,06	
McFadden upravené R2	0,04			0,03			0,04	
-2LL	9551			6799			10676	
období	1992–2010		1992–2010		1992–2010		1992–2010	
N	8843		6034		9235			

Předpovězené pravděpodobnosti účasti na základě modelu

	1992	2010		1992	2010		1992	2010
ZŠ	76	45	1.kvintil	81	47	vyšší odborníci	88	74
SŠ bez mat.	78	56	2.kvintil	83	60	nižší odborníci	85	66
SŠ s mat.	84	60	3.kvintil	81	59	podnikatelé	86	72
VŠ	87	77	4.kvintil	81	63	rutinní nemanuální	80	52
			5.kvintil	85	70	kvalifikovaní dělníci	76	53
						polo a nekvalifikovaní dělníci	76	47
						důchodci a nezaměstnaní	79	58

Pozn.: Sloupec LK uvádí nestandardizované logistické koeficienty. Statistická významnost koeficientů: *** p<0,001, ** p<0,01, *p<0,05.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010 (viz tabulku č. 1); váženo dle volebních výsledků.

základním, ale výrazněji než u jedinců s vysokoškolským vzděláním; tyto rozdíly však nebyly statisticky významné.

U jednotlivých vzdělanostních kategorií se tedy postupně měnila intenzita jejich vlivu na volební účast. Změnu lze nejlépe charakterizovat na základě vývoje tzv. pravděpodobnosti volební účasti jednotlivých skupin. Ty jsou vypočítány na základě daného konvergenčního modelu. Zatímco u jedinců se základním vzděláním by došlo na základě modelu v letech 1992 a 2010 k poklesu volební účasti o 31 procentních bodů, u jedinců s maturitou o 24 procentních bodů a u vysokoškolsky vzdělaných dokonce pouze o 10 procentních bodů. V případě vzdělání tedy došlo v čase k postupné stratifikaci volební účasti.

Vliv příjmu na volební účast v analyzovaném období postupně krystalizoval a teprve ve volbách v první dekádě 21. století bylo možné zaznamenat ordinální seřazení jednotlivých příjmových skupin dle volební účasti (nejchudší skupiny se účastnily nejméně často a nejbohatší nejčastěji). Neexistence této ordinality před volbami v roce 2002 je vidět v hodnotách fixních efektů příjmu v konvergenčním modelu. Ve všech příjmových skupinách docházelo k poklesu volební účasti, nicméně ve dvou kvintilech s bohatšími jedinci byl pokles účasti mnohem pozvolnější. Interakce času a čtvrtého a pátého kvintilu jsou statisticky významné. Předpovězené pravděpodobnosti ukazují, že v letech 1992 a 2010 by volební účast klesala nejvíce v nejnižším příjmovém kvintilu, a to o 34 procentních bodů, zatímco ve dvou kvintilech s nejvyšším příjmem by klesla o 15 až 18 procentních bodů. Rozdíly ve volební účasti jednotlivých příjmových skupin se tak v čase podstatně zvětšily.

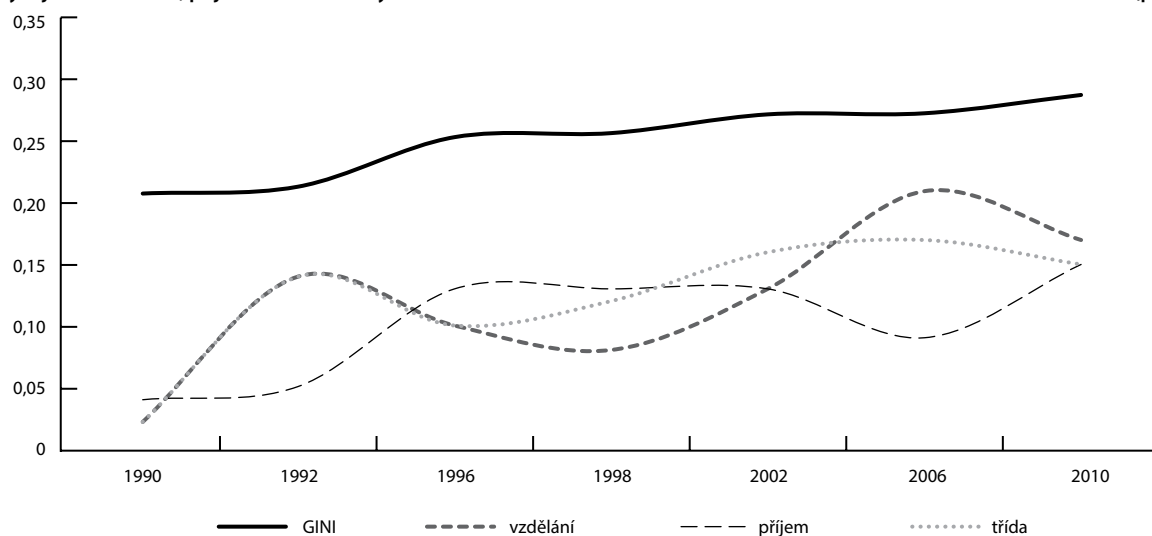
V případě sociální třídy konvergenční model ukazuje, že volební účast klesá ve všech třídních skupinách přibližně stejně, resp. že rozdíly v poklesu volební účasti jednotlivých tříd nejsou statisticky významné. Fixní efekt času a interakční efekty naznačují, že volební účast klesala nejvíce u rutinních nemanuálních pracovníků a u polo- a nekvalifikovaných dělníků. Přestože interakční efekt není statisticky významný, ukazují předpovězené pravděpodobnosti volební účasti na základě konvergenčního modelu, že zatímco volební účast vyšších odborníků a podnikatelů by v období 1992 a 2010 klesla o 14

procentních bodů, účast rutinních nemanuálních pracovníků by klesla o 28 a účast polo- a nekvalifikovaných dělníků o 29 procentních bodů.⁹

Analýza vývoje vlivu vzdělání, příjmu a sociální třídy na volební účast pomocí konvergenčních modelů odhalila významné pravidelnosti ve vývoji sociální podmíněnosti volební účasti v Česku v letech 1992 až 2010. Fixní efekty konvergenčních modelů bez výjimky prokázaly, že volební účast je sociálně a ekonomicky podmíněna. Navíc statistická významnost některých interakčních efektů v těchto modelech naznačuje, že v letech 1992 a 2010 došlo k nárůstu rozdílů volební účasti mezi různě vzdělanými a bohatými skupinami voličů. V případě sociální třídy byly rozdíly významné substantivně, nikoli statisticky. Přestože tedy klesá volební účast ve všech skupinách, pokles je výraznější u jedinců s nízkým vzděláním a příjmem a u členů nižších sociálních tříd, zatímco u vysokoškolsky vzdělaných jedinců, jedinců s vyšším příjmem a členů vyšších sociálních tříd je pokles malý.

Nárůst nerovnosti volební účasti jednotlivých sociálních skupin byl očekávatelný nejen na základě klesající volební účasti, ale také na základě rostoucí příjmové nerovnosti v zemi. Kontextuální teorie vlivu zdrojů na volební účast totiž tvrdí, že s rostoucí sociální nerovností na úrovni politických jednotek dochází k nárůstu sociálních nerovností ve volební účasti [Schattschneider 1960; Solt 2010]. S cílem prozkoumat základní tvrzení této teorie zobrazuje graf č. 1 hodnoty Gini koeficientu, který měří příjmové nerovnosti v Česku, a hodnoty kontingenčních koeficientů pro jednotlivé sociální charakteristiky v jednotlivých volbách od roku 1990 do roku 2010. Jak je vidět z grafu, k určité stratifikaci volební účasti došlo již ve volbách v roce 1992 (podle vzdělání a sociální třídy), tedy v době, kdy se téměř nezměnila hodnota Gini koeficientu mezi roky 1990 a 1992. V dalším období ale dochází s nárůstem celkové příjmové nerovnosti v zemi i k nárůstu vlivu sociálních charakteristik na volební účast. Pearsonův korelační koeficient pro vztah příjmové nerovnosti a efektu jednotlivých proměnných převyšuje hodnotu 0,6 (vzdělání – 0,64; příjem – 0,87; sociální třídy – 0,70) a měřený vztah lze tedy považovat za relativně těsný.¹⁰

Graf 1: Vývoj vlivu vzdělání, příjmu a sociální třídy na volební účast v souvislosti s GINI koeficientem nerovnosti v letech 1990–2010 (procenta)

Zdroj: TransMonEE 2013 (GINI koeficient); tabulky č. 2 až 4 (kontingenční koeficienty pro vztah účasti a vzdělání, příjmu a sociální třídy).

Závěr

Tato studie prokázala postupný nárůst sociální stratifikace volební účasti v České republice. Současné poznání rozšiřuje tato studie dvěma směry. Zaprvé představila informace o volební účasti jednotlivých socioekonomických skupin od počátku 90. let do současnosti. Zadruhé byly tyto informace využity k prozkoumání vývoje volební účasti jednotlivých podskupin a testování toho, zda dochází v čase k rostoucí diferenciaci volební účasti jednotlivých skupin, resp. zda v některých skupinách klesá volební účast rychleji než v jiných. Analýzy odhalily, že volební účast je v Česku sociálně stratifikována a že voleb se účastní spíše jedinci s vyššími zdroji a statusem. Volební účast je tak mimo jiné ovlivněna vzděláním, příjmem a sociální třídou. To je v souladu s očekáváními teorie sociálního statusu a zdrojů.

U všech analyzovaných charakteristik dochází navíc v čase k nárůstu jejich vlivu a roste tím pádem nerovnost ve volební účasti jednotlivých sociálních skupin. Analýzy kontingenčních tabulek nicméně ukázaly odlišnou dynamiku v nárůstu významnosti vlivu jednotlivých socioekonomických charakteristik. Ačkoli volební účast v roce 1992 byla ještě vysoká a přesáhla 85 %, byla již stratifikována dle vzdělání a sociální třídy. V čase pak došlo k dalšímu nárůstu těchto nerovností. Vliv příjmu na volební účast se objevil až ve volbách v roce 1996 a postupně krystalizoval do podoby typické pro tradiční demokratické státy, která se odráží v teorii sociálního statusu a zdrojů. Tato odlišná dynamika vztahu jednotlivých sociálních charakteristik a volební účasti naznačuje, že každá z nich může představovat odlišný mechanismus, jakým status podmiňuje volební účast.

Výše zmíněná postupná krystalizace sociální podmíněnosti volební účasti měla dokonce v případě některých podskupin lineární trend. Konvergenční modely prokázaly lineární nárůst nerovností ve volební účasti z hlediska vzdělanosti a příjmu (alespoň na pětiprocentní hladině statistické významnosti), zatímco krystalizace tříděně podmíněné volební

nerovnosti byla způsobena nerovnoměrným vývojem účasti jednotlivých skupin. Skutečnost, že v čase dochází k nárůstu rozdílů ve volební účasti skupin s nižším a vyšším sociálním statusem a že tento nárůst souvisí s postupným zvyšováním příjmových rozdílů v české společnosti, naznačuje, že s velkou pravděpodobností platí Schattschneiderova hypotéza [1960], podle níž sociální a příjmová nerovnost ve společnosti vede k sociální nerovnosti ve volební účasti.

Výše popsané vzdělanostní, příjmové a třídní nerovnosti mohou mít nepříznivé důsledky pro politickou reprezentaci jednotlivých sociálních skupin. Ke zkreslení preferencí občanů ve volebním procesu totiž dochází právě tehdy, když se voleb účastní ve větší míře pouze některé společenské skupiny [Lijphart 1997]. Hlas různých lidí ohledně toho, co dělá jejich vláda, by totiž měl být rovnocenný, přičemž nestačí princip jedna osoba-jeden hlas a zakotvení oprávnění všech občanů účastnit se voleb. Důležitá je i možnost a schopnost efektivně na volbách participovat [Sen 1999]. V případě neúčasti nízkostatusových skupin ve volbách však nebude na vině nedostatek zdrojů k samotné participaci, jako spíše to, že členové těchto skupin nevidí ve veřejném životě nikoho, kdo by reprezentoval jejich zájmy a jemuž by mohli důvěřovat. Především pro nízkostatusové skupiny je pak důležitá soutěživost a programová rozdílnost mezi stranami [Hill, Leighley 1996; Powell 1980]. Nedostatečná možnost výběru mezi volebními stranami již byla identifikována jako jeden z hlavních důvodů poklesu volební účasti v Česku [Linek 2011].

V České republice jsme tak svědky nejen procesu postupného poklesu volební účasti v nejdůležitějších volbách v zemi, ale i rostoucí stratifikace volební účasti. Oba procesy mohou – ale nemusí – být vzájemně podmíněné. Zdá se totiž, že míra stratifikace volební účasti souvisí s úrovní příjmové nerovnosti v zemi. Čím je nerovnost větší, tím méně se nízkostatusové skupiny účastní voleb. Rostoucí příjmová nerovnost by tak mohla mít znepokojující důsledky pro vývoj českého demokratického politického systému.

- Berinsky, Adam J., G. S. Lenz. 2011. „Education and Political Participation: Exploring the Causal Link.“ *Political Behavior* 33 (3): 357–373, <http://dx.doi.org/10.1007/s11109-010-9134-9>
- Blais, André 2000. *To Vote or Not To Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Budge, Ian, Denis Farlie. 1976. „A Comparative Analysis of Factors Correlated with Turnout and Voting Choice.“ Pp. 103–126 in Ian Budge, Ivor Crewe, David Farlie Party (eds.). *Party Identification and Beyond*. London: John Wiley.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: Wiley.
- Conway, Margaret M. 1981. „Political Participation in Midterm Congressional Elections: Attitudinal and Social Characteristics During the 1970s.“ *American Politics Research* 9 (2): 221–244, <http://dx.doi.org/10.1177/1532673X8100900205>
- Denny, Kevin, Orla Doyle. 2008. „Political Interest, Cognitive Ability and Personality: Determinants of Voter Turnout in Britain.“ *British Journal of Political Science* 38 (2): 291–310, <http://dx.doi.org/10.1017/S000712340800015X>
- Emler, Nicholas, Elizabeth Frazer. 1999. „Politics: The Education Effect.“ *Oxford Review of Education* 25 (1–2): 251–273, <http://dx.doi.org/10.1080/030549899104242>
- Firebaugh, Glenn. 1997. *Analysing Repeated Surveys*. Sage University Paper on Quantitative Applications in the Social Sciences. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Firebaugh, Glenn. 2008. *Seven Rules for Social Research*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hauser, Seth M. 2000. „Education, Ability, and Civic Engagement in the Contemporary United States.“ *Social Science Research* 29 (4): 556–582, <http://dx.doi.org/10.1006/ssre.2000.0681>
- Hill, Kim Quaille, Jan E. Leighley. 1996. „Political Parties and Class Mobilization in Contemporary United States Elections.“ *American Journal of Political Science* 40 (3): 787–804, <http://dx.doi.org/10.2307/2111795>
- Hillygus, D. Sunshine. 2005. „The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement.“ *Political Behavior* 27: 25–47, <http://dx.doi.org/10.1007/s11109-005-3075-8>
- Hout, Michael, Clem Brooks, Jeff Manza. 1995. „The Democratic Class Struggle in the United States, 1948–1992.“ *American Sociological Review* 60 (6): 805–828, <http://dx.doi.org/10.2307/2096428>
- Kam, Cindy D., Carl L. Palmer. 2008. „Reconsidering the Effects of Education on Political Participation.“ *Journal of Politics* 70 (3): 612–631, <http://dx.doi.org/10.1017/S0022381608080651>
- Keaney, Emily, Ben Rogers. 2006. *A Citizen's Duty: Voter Inequality and the Case for Compulsory Turnout*. London: Institute for Public Policy Research.
- Kleppner, Paul. 1982. *Who Voted? The Dynamics of Electoral Turnout, 1870–1980*. New York: Praeger.
- La Due Lake, Ronald, Robert Huckfeld. 1998. „Social Capital, Social Networks, and Political Participation.“ *Political Psychology* 19 (3): 567–584, <http://dx.doi.org/10.1111/0162-895X.00118>
- Lane, Robert E. 1959. *The Political Life. Why People Get Involved in Politics*. Glencoe: Free Press.
- Leighley, Jan E., Jonathan Nagler. 1992a. „Socioeconomic Class Bias in Turnout 1964–1988: The Voters Remain the Same.“ *American Political Science Review* 86 (3): 725–736, <http://dx.doi.org/10.2307/1964134>
- Leighley, Jan E., Jonathan Nagler. 1992b. „Individual and Systemic Influences on Turnout: Who Votes?“ *Journal of Politics* 54 (3): 718–740, <http://dx.doi.org/10.2307/2132308>
- Lijphart, Arendt. 1997. „Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma.“ *American Political Science Review* 91 (1): 1–14, <http://dx.doi.org/10.2307/2952255>
- Linek, Lukáš. 2011. „Proč se měnila úroveň účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996–2010?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (1): 9–32.
- Linek, Lukáš, Pat Lyons. 2007. „Zdroje a motivace volební účasti.“ Pp. 63–85 in Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová et al. *Voliči a volby 2006*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Lipset, Seymour Martin. 1960 (1959). *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday and Company.
- Milbrath, Lester W. 1965. *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* Chicago: Rand McNally & Company.
- Nevitte, Neil, André Blais, Elisabeth Gidengil, Richard Naderu. 2009. „Socioeconomic Status and Nonvoting: A Cross-National Comparative Analysis.“ Pp. 85–108 in Hans-Dieter Klingemann (ed.). *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Persson, Mikael. 2012. „Does Type of Education Affect Political Participation? Results from a Panel Survey of Swedish Adolescents.“ *Scandinavian Political Studies* 35 (3): 198–221, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9477.2012.00286.x>
- Powell, George Bingham. 1980. „Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal and Socio-Economic Influences.“ Pp. 5–34 in Richard Rose (ed.). *Electoral Participation: A Comparative Analysis*. Beverly Hill, CA: Sage.
- Quintelier, Ellen, Marc Hooghe, Sofie Marien. 2011. „The Effect of Compulsory Voting in Turnout Stratification Patterns: A Cross-National Analysis.“ *International Political Science Review* 32 (4): 396–416, <http://dx.doi.org/10.1177/0192512110382016>
- Rosenstone, Steven, John M. Hansen. 1993. *Mobilization, Participation and American Democracy*. New York: Macmillan.
- Scervini, Francesco, Paolo Segatti. 2012. „Education, Inequality and Electoral Participation.“ *Research in Social Stratification and Mobility* 30 (4): 403–413, <http://dx.doi.org/10.1016/j.rssm.2012.06.004>
- Sen, Amartya. 1999. *Development as Freedom*. New York: Knopf.
- Shields, Todd G., Robert K. Goidel. 1997. „Participation Rates,

- Socioeconomic Class Biases and Congressional Elections." *American Journal of Political Science* 41 (2): 683–691, <http://dx.doi.org/10.2307/2111783>
- Schattschneider, Elmer Eric. 1960. *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Schlozman, Kay Lehman, Sidney Verba, Henry E. Brady. 2012. *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Smith, Michael L., Petr Matějů. 2011. „Restratifikace české politiky. Vývoj třídně podmíněného volebního chování v České republice v letech 1992–2010.“ *Sociologický časopis* 47 (1): 33–59.
- Solt, Frederick. 2008. „Economic Inequality and Democratic Political Engagement.“ *American Journal of Political Science* 52 (1): 48–60, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00298.x>
- Solt, Frederick. 2010. „Does Economic Inequality Depress Electoral Participation? Testing the Schattschneider Hypothesis.“ *Political Behavior* 32 (2): 285–301, <http://dx.doi.org/10.1007/s11109-010-9106-0>
- Teixeira, Ruy A. 1992. *The Disappearing American Voter*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Tenn, Steven. 2007. „The Effect of Education in Voter Turnout.“ *Political Analysis* 15 (4): 446–464, <http://dx.doi.org/10.1093/pan/mpm012>
- Topf, Richard. 1995. „Electoral Participation.“ Pp. 27–51 in Hans-Dieter Klingemann, Dieter Fuchs (eds.). *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- UNICEF. 2013. *TransMonEE 2013 Database* [online]. Geneva: UNICEF Regional Office for CEE/CIS Countries [cit. 30.6.2013]. Dostupné z: <www.transmonee.org>.
- Verba, Sidney, Nancy Burns, Kay L. Schlozman. 2003. „Unequal at the Starting Line: Creating Participatory Inequalities across Generations and among Groups.“ *American Sociologist* 34 (1): 45–69, <http://dx.doi.org/10.1007/s12108-003-1005-y>
- Verba, Sidney, Norman H. Nie. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie, Jae-on Kim. 1978. *Participation and Political Equality. A Seven-Nation Comparison*. Chicago: University of Chicago Press.
- Verba, Sidney, Kay L. Schlozman, Henry E. Brady. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vlachová, Klára. 2012. „Volební neúčast: kdo nešel k volbám?“ Pp. 49–62 in Lukáš Linek (ed.). *Voliči a volby 2010*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Wattenberg, Martin P. 2002. *Where Have All The Voters Gone?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wolfinger, Raymond E., Steven J. Rosenstone. 1980. *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.
- Wray-Lake, Laura, Daniel Hart. 2012. „Growing Social Inequalities in Youth Civic Engagement? Evidence from the National Election Study.“ *PS: Political Science & Politics* 45 (3): 456–461, <http://dx.doi.org/10.1017/S1049096512000339>

PhDr. Lukáš Linek, PhD., je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a vyučuje politickou sociologii na Katedře sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v České republice. Zabývá se politickými postoji, volebním chováním a stranictvím. V roce 2012 editoval monografii *Voliči a volby 2010*. Publikoval v zahraničních a českých odborných časopisech jako například *Journal of Legislative Studies*, *Party Politics*, *Journal of Communist Studies and Transitional Politics*, *Sociologický časopis* či *Politologický časopis*.
Lze jej kontaktovat na adrese: lukas.linek@soc.cas.cz

- ¹ Tato studie vznikla na základě podpory Grantové agentury ČR, projekt „Zdroje, povaha a vliv politické informovanosti“ (grant č. P408/12/1474). Autor děkuje oběma recenzentům za cenné připomínky.
- ² Na druhé straně lze argumentovat, že nízkostatusové skupiny mohou mít stejný, nebo dokonce větší zájem na volebních výsledcích (a tedy i zisky z hlasování), neboť rozhodnutí vlády mohou jejich materiální situaci ovlivnit více nikoli v absolutním, ale relativním smyslu. Taková argumentace se v literatuře nicméně neobjevuje, přičemž důvodem je především stabilně vyšší volební účast vysokostatusových skupin.
- ³ Schattschneider [1960] prezentoval relativně automatický mechanismus, proč by mělo docházet s rostoucí společenskou nerovností k nerovnosti ve volební účasti. Důvodem je schopnost bohatších skupin ovlivňovat politickou agendu, díky čemuž dochází k nárůstu odcizení chudších voličů od politického procesu. Agenda chudších skupin totiž není reprezentována ve volebním procesu, a tyto skupiny tak nemají důvod se voleb účastnit.
- ⁴ Index kappa je vhodný pro srovnání vztahů mezi proměnnou zájmu a volební účastí v čase, neboť bere v potaz různou (a proměnlivou) velikost jednotlivých skupin, která se může v čase měnit. Navíc tento index nepředpokládá ordinalitu seřazení jednotlivých skupin. Index kappa je využitelný pro proměnné s větším počtem kategorií jako například sociální třída či vzdělání.
- ⁵ S ohledem na neexistenci validizačních studií v Česku je nutné přijmout předpoklad, že míra nepřesného odpovídání na otázku ohledně volební účasti ve volbách je mezi jednotlivými sociálními skupinami stejná a v čase stabilní. Kdyby se měnila, byl by to jeden z možných zdrojů změny stability vztahu mezi sociálními charakteristikami a volební účastí v čase. Leighley a Nagler [1992a] nicméně ukázali, že v USA ve druhé polovině 20. století mírně vzrostl rozdíl mezi nepřesným odpovídáním v třídně a příjmově definovaných skupinách, kdy volební účast nadhodnocují častěji vysokostatusové skupiny. Nárůst nerovnosti ve volební účasti tak může být částečně způsoben těmito odlišnostmi v odpovídání různých statusových skupin.
- ⁶ Alternativním přístupem může být provedení separátních regresních modelů pro jednotlivé roky a porovnávání velikostí regresních koeficientů. Tento přístup ale neumožňuje testovat významnost změny vztahu mezi vysvětlující a vysvětlovanou proměnnou v čase. Separátní regresní modely pro jednotlivé roky nicméně potvrzují zde prezentované závěry.
- ⁷ Kategorie studentů, žen/mužů v domácnosti a ostatních byly vyloučeny z analýzy. Ve sloučeném datovém souboru tvoří tyto kategorie necelých deset procent případů.
- ⁸ Z analýz vylučují volby v roce 1990, kdy byla téměř univerzální volební účast a kdy mezi jednotlivými sociálními skupinami neexistovaly rozdíly ve volební účasti.
- ⁹ Jestliže dojde k seskupení vyšších a nižších profesionálů a podnikatelů do jedné kategorie, zůstane interakční efekt času a třídy v konvergenčním modelu stále statisticky nevýznamný.
- ¹⁰ V případě využití indexů kappa namísto kontingenčních koeficientů by došlo k mírnému snížení Pearsonových korelačních koeficientů, a to přibližně o hodnotu 0,25.

Změny voličského chování ve volbách do krajských zastupitelstev 2012¹

Daniel Čermák

Changes of Voting Behaviour in Elections into Regional Councils 2012

Abstract: This paper presents findings about changes in voting behaviour that occurred between elections into Regional Councils 2008 and 2012 in the Czech Republic. The analysis deals with comparison of real outcomes of elections 2012 and the outcomes of elections 2012 estimated by a statistical model called LOCCONTINGENCY. The estimation is based on regional structure of votes for political parties in the previous elections into Regional Councils 2008. The main objective of these analyses is to find out and to explain differences between reality and model estimation. The results help us explain the rise and decline of votes for political parties, especially for regional ones, between elections 2008 and 2012.

Keywords: elections into Regional Council, LOCCONTINGENCY, voting behaviour.

<http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.1.2>

Na volby do krajských zastupitelstev v České republice obrátili svou pozornost mnozí politologové, sociologové a další sociálněvědní badatelé již od jejich prvního konání v listopadu 2000. O tomto tématu pojednávají monografie z nejrůznějších úhlů pohledu, ať už se jedná o zkoumání kandidátních listin, otázku tvorby koalic, volební kampaně, aplikaci teorie voleb druhého řádu či samotné výsledky voleb [např. Balík, Kyloušek 2005; Eibl et al. 2009; Kunštát, Mrklas et al. 2010; Mrklas 2001; Šaradín, Šulák 2001; Vajdová 2001]. Kromě monografií vyšla celá řada odborných článků např. na téma extrémních pravicových hnutí v krajských volbách [Kyloušek, Smolík 2008], preferenční volby [Brtník, Havlík 2009], analýzy regionálních koalic [Švec 2010], regionálních politických elit [Ryšavý 2007] nebo se zaměřením na vybraný mikroregion [Maškarinec 2010]. Z uvedeného výčtu lze usoudit, že problematika spojená s jednotlivými volbami do krajských zastupitelstev v letech 2000 až 2008 byla dosti podrobně prostudována. Tento text se však soustředí na poslední krajské volby roku 2012, a to zejména na méně zdokumentované otázky spojené s územní stabilitou voličských preferencí v jednotlivých krajích. Než přistoupíme k analýzám spojeným s výše uvedenou otázkou, připomeňme si nejprve několik důležitých charakteristik posledních krajských voleb.

Volby do zastupitelstev krajů, které se uskutečnily v říjnu 2012, přinesly výrazné vítězství levicově orientovaných stran, ČSSD a KSČM, z nichž první získala nejvíce hlasů v devíti a druhá ve dvou krajích ze třinácti možných. Jak je vidět z tabulky č. 1, převedeno na počet mandátů připadlo těmto stranám dohromady 387 mandátů (v roce 2008 394), což představuje téměř 57 % mandátů ze všech možných. Pravicová ODS ztratila ve srovnání s rokem 2008 78 mandátů a tento výpadek pravice nedokázala „napravit“ ani (v roce 2008 neexistující) koalice TOP 09 a STAN, která získala 44 mandátů. Kromě uvedených stran dosáhli většího počtu mandátů již jen kandidáti navrhovaní KDU-ČSL (celkem 61).

Krajské volby 2012 nepřinesly tak zásadní proměny ve složení krajských zastupitelstev jako volby předchozí, v roce 2008, kdy se z krajů ovládaných pravicovou ODS staly kraje

ovládané ČSSD. Přesto se vyznačovaly dvěma zásadními momenty. Prvním z nich byl volební úspěch KSČM, která zvítězila ve dvou krajích a získala téměř 27 % mandátů, a druhým byl vzestup regionálních stran, koalic či uskupení. Zatímco výrazná proměna personálního obsazení krajských zastupitelstev po volbách v roce 2008 byla tedy charakterizována ústupem pravicové ODS v počtu získaných mandátů a naopak masivním nárůstem mandátů levicové ČSSD, pro volby 2012 je typický nemalý nárůst hlasů a mandátů regionálních politických stran, koalic a uskupení. V roce 2008 byla změna ve složení krajských zastupitelstev ovlivněna, mimo jiné, větší motivací levicových voličů přijít k volbám, z čehož profitovala zejména nejsilnější levicová strana – ČSSD, která v předchozích krajských volbách, 2000 a 2004, doplácela na menší zájem voličů o tyto „druhořadé“ volby [více viz Reiff, Schmitt 1980; v českém prostředí Havlík, Hoskovec 2009²]. Částečně k tomu mohla přispět také její rozsáhlá, intenzivní, agresivní a profesionálně vedená volební kampaň [Eibl et al. 2009; Kunštát, Mrklas et al. 2010].

Volební rok 2012 již nebyl charakterizován jen soubojem nejsilnějších parlamentních stran přeneseným na krajskou úroveň, ale také změnou orientace nezanedbatelné části voličů na regionální strany, koalice či uskupení. Tato změna mohla souviset se skutečností, že regionální uskupení nebyla spojována s problematickými korupčními a jinými kauzami,³ reagovala ve svých volebních programech na náladu ve společnosti, distancovala se v nich od „starých pořádků“ a rozhodla se zamezit korupci např. zprůhledněním veřejných zakázek.⁴ Zároveň kladla regionální uskupení v roce 2012 často velmi výrazný důraz na problémy svého kraje a nesoustředila se výhradně na celostátní témata.

Tabulka č. 2 ukazuje, jak se uvedené změny projevíly v počtech mandátů získaných regionálními uskupeními, případně nově vzniklými stranami s celostátní působností (především koalicí TOP 09 a STAN). Zatímco ve volbách 2000 až 2008 získávaly tyto strany 6 až 7 % všech hlasů, v roce 2012 jich získaly 18,5 % (z toho koalice TOP 09 a STAN 6,6 %).

Tabulka 1: Počty získaných mandátů ve volbách do krajských zastupitelstev 2008 a 2012 podle navrhující strany

Navrhující strana	Počet mandátů 2008	Počet mandátů 2012	Změna oproti 2008
Česká strana sociálně demokratická	280	205	-75
Občanská demokratická strana	180	102	-78
Komunistická strana Čech a Moravy	114	182	68
Křesťan.a demokrat.unie-Českosl.strana lidová	56	61	5
Starostové a nezávislí (Nezávislí starostové pro kraj)	7	25	18
Starostové pro Liberecký kraj	7	13	6
Severočeši.cz	8	9	1
Strana zelených	0	9	9
SNK Evropští demokraté	6	7	1
Nezávislí	0	5	5
Alternativa (pro kraj)	5	4	-1
Nestraníci	2	1	-1
Volba pro město	0	1	1
Doktoři (za uzdravení společnosti)	4	0	-4
Strana pro otevřenou společnost	3	0	-3
Zlínské hnutí nezávislých	2	0	-2
Hnutí nezávislých za harmonický rozvoj obcí a měst	1	7	6
TOP 09	NK	19	19
Jihočeši 2012	NK	9	9
Strana práv občanů Zemanovci	NK	7	7
politické hnutí Změna	NK	5	5
Východočeši	NK	4	4

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz.

Tabulka 2: Počet mandátů získaných stranami mimo „silnou čtyřku“ (ČSSD, KSČM, KDU-ČSL, ODS)

	Krajská zastupitelstva 2000	Krajská zastupitelstva 2004	Krajská zastupitelstva 2008	Krajská zastupitelstva 2012
Počet mandátů	47	38	45	125
Podíl mandátů (v %)	7,0	5,6	6,7	18,5

Pozn.: Mandáty byly započteny podle navrhující strany zastupitele, v roce 2000 nebyly započteny mandáty KDU-ČSL, ale celé 4KOALICE.

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz a vlastní výpočty.

Cíl textu

Cílem následujícího textu je identifikovat změny volebního chování, které se projeví ve volbách do krajských zastupitelstev 2012 ve srovnání s volbami v roce 2008. Tyto změny, které se během čtyřletého mezivolebního období odehrály, sice můžeme označit za pouhý přesun voličských preferencí, nejedná se však jen o přeliv hlasů mezi stranami, nýbrž o poměrně výraznou změnu ve volebním chování a preferencích voličů. O úspěch v těchto volbách usilovala řada regionálních stran, koalic a sdružení a mnozí jejich kandidáti se do zastupitelstev skutečně dostali. Chceme tedy rozhodnout, zda byl charakter změn voličských preferencí v jednotlivých krajích obdobný, či zda se na základě dalších faktorů odehrávala tato proměna v každém kraji jiným způsobem. K zodpovězení této otázky byl kromě standardních analýz četnosti v kontingenčních

tabulkách využit také program LOCCONTINGENCY, který si nyní blíže představíme.

Použité metody a představení programu LOCCONTINGENCY

Program LOCCONTINGENCY byl vytvořen a prakticky otestován v rámci dnes již ukončeného projektu, jenž se zabýval vlivem regionálních rozdílů na politické orientace voličů.⁵ Primárně slouží k řešení vybraných problémů spojených s ekologickou inferencí.⁶ Je určen pro použití v situacích, kdy neznáme četnosti v kontingenční tabulce, které vypovídají o vztahu dvou libovolných proměnných, ale známe marginální součty pro tuto kontingenční tabulku, tedy rozložení těchto dvou proměnných.⁷

Metoda zde prezentované analýzy je založena na skutečnosti, že regionální diference volebních výsledků jsou v čase poměrně stabilní [více např. Kostecký 2001, 2003; Kostecký, Čermák 2003; Jehlička, Kostecký 2003; Sokol 2003]. Tato skutečnost se potom dá, mimo jiné, využít k předpovídání výsledků voleb v jednotlivých krajích v situaci, kdy známe výsledky předvolebních průzkumů pro celou republiku (marginální četnost v odhadované kontingenční tabulce), ale již ne pro jednotlivé kraje. Pokud kromě výsledků celorepublikových předvolebních průzkumů známe také rozložení výsledků předchozích krajských voleb, můžeme na základě tohoto vzorového rozložení odhadnout výsledky budoucích voleb v jednotlivých krajích [podrobněji např. Kostecký 2005; Čermák 2010]. Využití programu LOCCONTINGENCY je o poznání širší, některé další možnosti jsou uvedeny ve statích Kosteckého [2005] nebo Čermáka [2006, 2010].

V této stati jsme pracovali se skutečnými výsledky voleb do krajských zastupitelstev v letech 2012 a 2008. Pomocí programu LOCCONTINGENCY jsme sestavili fiktivní kontingenční tabulku ze skutečného rozložení volební účasti v krajích a také hlasů pro zúčastněné strany a dosadili je na místo marginálních četností (viz tabulku č. 3). Poté jsme jakožto vzor využili distribuci hlasů jednotlivým stranám ve volbách 2008 (viz tabulku č. 4) a z těchto dvou údajů vypočetli, jak by vypadaly výsledky voleb 2012, kdyby byla podle roku 2008 zachována volební účast v krajích, podíl hlasů stranám celkem za celou republiku i distribuce těchto hlasů v krajích. Tyto fiktivní výsledky krajských voleb jsme srovnali se skutečnými výsledky z roku 2012. Srovnání nám umožnilo identifikovat, u kterých stran a ve kterých krajích došlo k modelem neoče-

kávaným změnám v rozložení hlasů voličů. Výsledky takto vypočtených modelů jsou shrnuty v grafu č. 2 a tabulce č. 7.

Ve vypočteném modelu jsme pracovali také s fiktivní skupinou „Nevoliči“, protože model vykazuje stabilně lepší výsledky, pokud jsou v něm zachyceny nejen přesuny hlasů mezi stranami, ale také mezi voliči a nevoliči.⁸ Do modelu také nebyly zahrnuty všechny volební strany, ale pouze ty nejvýznamnější, které kandidovaly zároveň ve volbách 2008. Aby model byl schopen odhadnout výsledky strany v roce 2012, musel totiž znát její skutečný výsledek v roce 2008, což nebylo u nově vzniklých stran možné. Takové strany byly spolu s malými stranami zařazeny do kategorie „Ostatní“.

Některé strany, především KDU-ČSL a SZ, kandidovaly v obou porovnávaných volbách často v rámci nejrůznějších krajských koalic, což bylo nutné ve výpočetním modelu zohlednit. Tato úprava probíhala podle následujícího klíče: hlasy pro koalici, již byly zmíněné strany členem, se rozdělily buď podle podílu počtu kandidátů navrhovaných KDU-ČSL či SZ na kandidátních listinách, nebo podle podílu kandidátů, kteří byli za danou navrhujeící stranu v rámci koalice skutečně zvoleni. První postup se aplikoval v případě, že koalice ve volbách neuspěla, druhý, když uspěla.

Shrnutí výsledků analýz

Předtím, než jsme přistoupili k interpretaci analýz provedených pomocí programu LOCCONTINGENCY, soustředili jsme se na srovnání výsledků voleb do krajských zastupitelstev v letech 2008 a 2012. Základní rozdíly v zisku hlasů vybranými stranami jsou shrnuty v tabulkách č. 5 a 6.

Tabulka 3: Ilustrace k výpočtu – marginální četnosti zobrazující počty registrovaných voličů v jednotlivých krajích a počty hlasů stranám za všechny kraje dohromady

	ČSSD	ODS	KSČM	...	Strana j	Celkem
Středočeský						1006408
Jihočeský						516534
Plzeňský						458038
...						...
Kraj i						ni.
Celkem	621961	324081	538953	...	n.j	n

Pozn.: Světlá políčka marginálních četností byla vyplněna skutečnými výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2012.
Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz.

Tabulka 4: Ilustrace k výpočtu - skutečné počty hlasů jednotlivým stranám ve volbách do krajských zastupitelstev 2008

	ODS	ČSSD	KSČM	...	Strana j	Celkem
Středočeský	139564	130242	54594			
Jihočeský	68856	60349	32484			
Plzeňský	65066	47879	31369			
...						
Kraj i						
Celkem						

Pozn.: Světlá políčka se vyplňují jakožto distribuční vzor skutečnými výsledky voleb do krajských zastupitelstev 2008.
Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz.

Tabulka 5: Rozdíly ve volebním zisku vybraných stran ve volbách do krajských zastupitelstev v letech 2008 a 2012 (v procentních bodech)

Kraje	ČSSD	KSČM	ODS	KDU-ČSL	SZ	Ostatní
Středočeský kraj	-13.4	7	-14.5	-0.1	-0.4	21.5
Jihočeský kraj	-5.8	3.4	-17.1	-0.5	-1.7	21.7
Plzeňský kraj	-11.5	3.4	-0.3	-2.0	-1.7	12.1
Karlovarský kraj	-8.7	5.5	-8.3	-2.3	-1.2	14.9
Ústecký kraj	-16.7	6.9	-10.9	0.0	1.1	19.5
Liberecký kraj	-13.7	4.0	-13.2	-0.9	3.5	20.4
Královéhradecký kraj	-12.2	5.9	-13.7	2.7	-1.8	19.2
Pardubický kraj	-14.4	5.9	-9.9	-1.5	-0.7	20.7
Vysočina	-10.6	3.9	-10.7	1.5	-0.6	16.6
Jihomoravský kraj	-7.8	4.2	-6.7	-6.9	0.0	17.1
Olomoucký kraj	-13.1	7.0	-9.4	2.2	-2.7	16.0
Zlínský kraj	-13.7	4.9	-12.5	5.0	-0.5	16.8
Moravskoslezský kraj	-15.2	6.9	-15.0	1.5	0.6	21.2

Pozn.: Světle jsou zvýrazněny ztráty a černě zisky větší než 10 procentních bodů oproti předchozím volbám.

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz a vlastní výpočty.

Tabulka 6: Relativní zisky a ztráty hlasů jednotlivým stranám ve volbách do krajských zastupitelstev v letech 2008 a 2012 vztažené k celkovému počtu registrovaných voličů (v %)

Kraje	ČSSD	KSČM	ODS	KDU-ČSL	SZ	Ostatní	Nevoliči
Středočeský kraj	-47.4	27	-52.7	-19.9	-26.8	119.7	10.6
Jihočeský kraj	-22.8	13.2	-60.5	-13.9	-54.2	190.7	4.5
Plzeňský kraj	-36.7	10.4	-8.5	-46.3	-49.2	97.2	4.9
Karlovarský kraj	-36.7	15.2	-52.7	-62.9	-53.7	36.8	6.5
Ústecký kraj	-56.8	20.7	-58.6	0.0	11.3	59.5	7.0
Liberecký kraj	-51.8	27.5	-59.3	-41.1	68.7	67.0	0.6
Královéhradecký kraj	-44.1	30.2	-60.5	21.8	-51.5	83.8	6.4
Pardubický kraj	-46.9	29.1	-53.4	-23.6	-38.5	92.7	8.0
Vysočina	-33.9	12.1	-55.9	2.7	-30.6	140.8	7.7
Jihomoravský kraj	-29.5	17.7	-47.2	-35.2	-8.1	203.4	6.0
Olomoucký kraj	-39.3	30.5	-51.5	13.5	-100.0	105.2	5.7
Zlínský kraj	-41.0	38.2	-58.4	31.7	-27.1	96.8	2.6
Moravskoslezský kraj	-45.9	20.3	-66.5	1.9	9.5	229.3	9.6

Pozn.: Světle jsou zvýrazněny ztráty a černě zisky větší než 25 % hlasů oproti předchozím volbám. Zisk či ztráta 100 % hlasů znamená, že strana v daném kraji nekandidovala v krajských volbách 2008, či 2012.

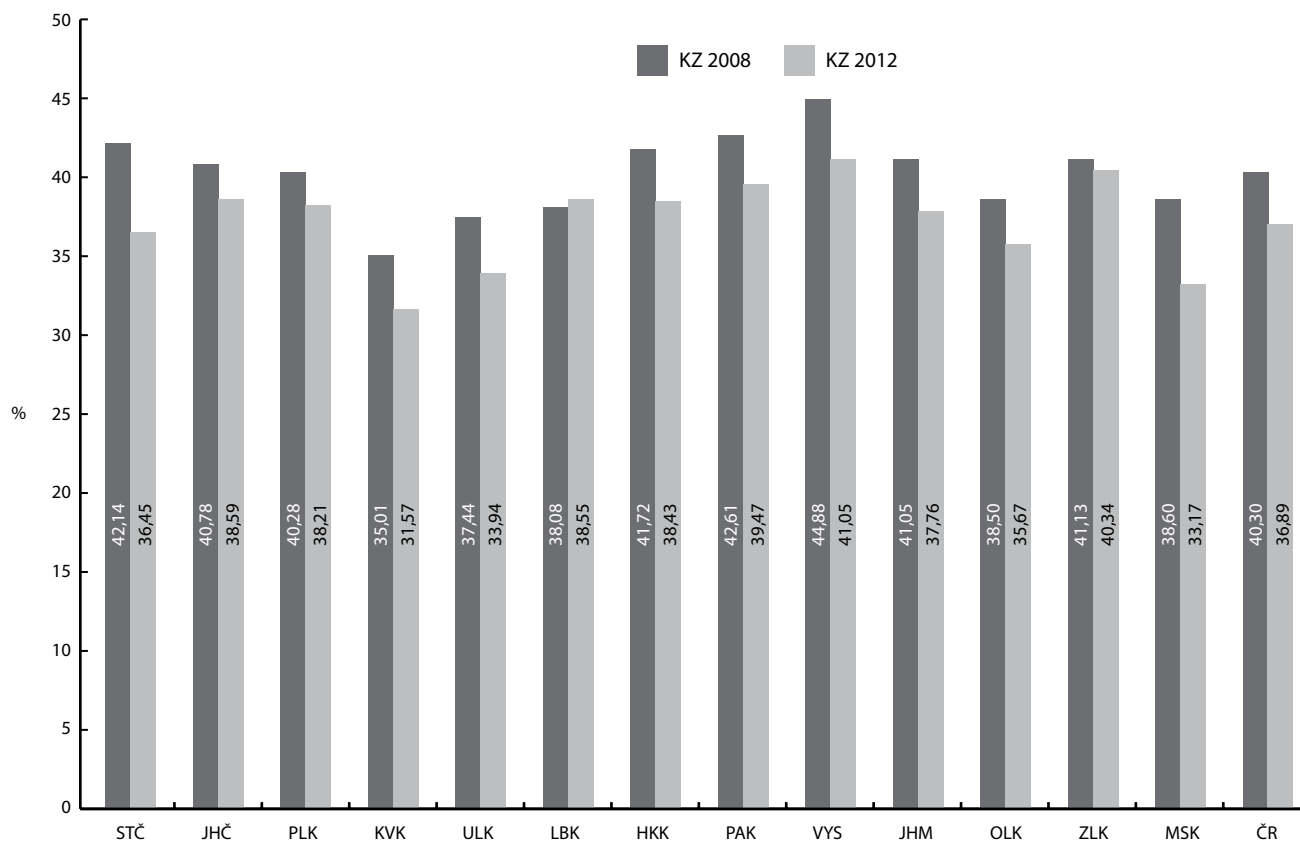
Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz a vlastní výpočty.

Z tabulky č. 5 je zřejmé, že dvě nejsilnější strany,⁹ ČSSD a ODS, tratily v krajských volbách 2012 nejvýrazněji. KDU-ČSL ztratila hlasy ve většině českých krajů krom Královéhradeckého a naopak si polepšila ve většině moravských krajů s výjimkou Jihomoravského. Největší nárůst podílu získaných hlasů zaznamenala KSČM. Za zmínku také rozhodně stojí hlasy stranám, které byly zařazeny do sloupce Ostatní a u nichž vidíme růst v jednotlivých krajích o 15 až 20 procentních bodů. Tento vzestup nelze přičítat pouze koalici TOP 09 a STAN, která v předchozích krajských volbách 2008 neexistovala a proto nemohla být v tomto srovnání uvedena samostatně. Tato koalice získala 6,6 % hlasů ze všech krajů celkem, zbylé hlasy v kategorii Ostatní připadly především stranám a koalicím s regionální působností. Tabulka č. 5 nám umožnila srovnání nárůstu a poklesu procentních podílů hlasů jednotlivých stran, je však zřejmé, že nereflakuje rozdíly ve velikostech stran. Pokles o jediný procentní bod neznamená pro největší strany výraznou změnu, naopak pro malé strany jako např. Stranu zelených může znamenat ztrátu poloviny

hlasů. Aby byly tyto odlišnosti zohledněny, vytvořili jsme také tabulku č. 6, kde vidíme, kolik procent voličů ztratily či získaly jednotlivé strany v krajích.

Také při relativním srovnání volebních výsledků 2008 a 2012 platí, že nejvíce traticí stranami byly ODS a ČSSD, jejichž ztráty se pohybovaly mezi 8 a 60 % hlasů, v průměru ČSSD 41 % a ODS 53 %. Pokud budeme předpokládat, že voliči ČSSD se rozhodli pro jinou stranu nacházející se nalevo v rámci politického spektra, je pravděpodobné, že značná část z nich se přiklonila ke KSČM, která získala o 22 % hlasů více než v předchozích volbách. Ztrátu utrpěla také SZ (21 % hlasů) a KDU-ČSL (13%). Tyto strany však na rozdíl od ČSSD a ODS neztratily hlasy voličů ve všech krajích. KDU-ČSL zaznamenala pronikavé zlepšení ve Zlínském kraji, kde skončila na druhém místě za ČSSD. Strana zelených zase uspěla v Libereckém kraji, kde byla součástí regionální koalice Změna pro Liberecký kraj, která zde skončila rovněž na druhém místě.¹⁰ Relativně nejvýraznější nárůst počtu získaných hlasů (o 110 %) zaznamenaly strany zařazené v kategorii Ostatní.

Graf 1: Srovnání účasti ve volbách do krajských zastupitelstev v letech 2008 a 2012 podle krajů

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz.

To mohlo být způsobeno tím, že voliči hledali alternativu k dosavadním nejsilnějším politickým hráčům. Přestože nakonec tyto „alternativy“ získaly ve volbách téměř třetinu všech platných hlasů, neznamenovalo to, že získaly také třetinu všech mandátů. Pokud odečteme od 125 mandátů získaných stranami mimo „silnou čtyřku“ (viz tabulku č. 2) také 44 mandátů získaných koalicí TOP 09 a STAN, zjistíme, že zbylých 81 mandátů představuje 12 % jejich celkového počtu. Měřeno počtem mandátů zaznamenaly „alternativy“ nejvýraznější úspěch v Ústeckém a Libereckém kraji.

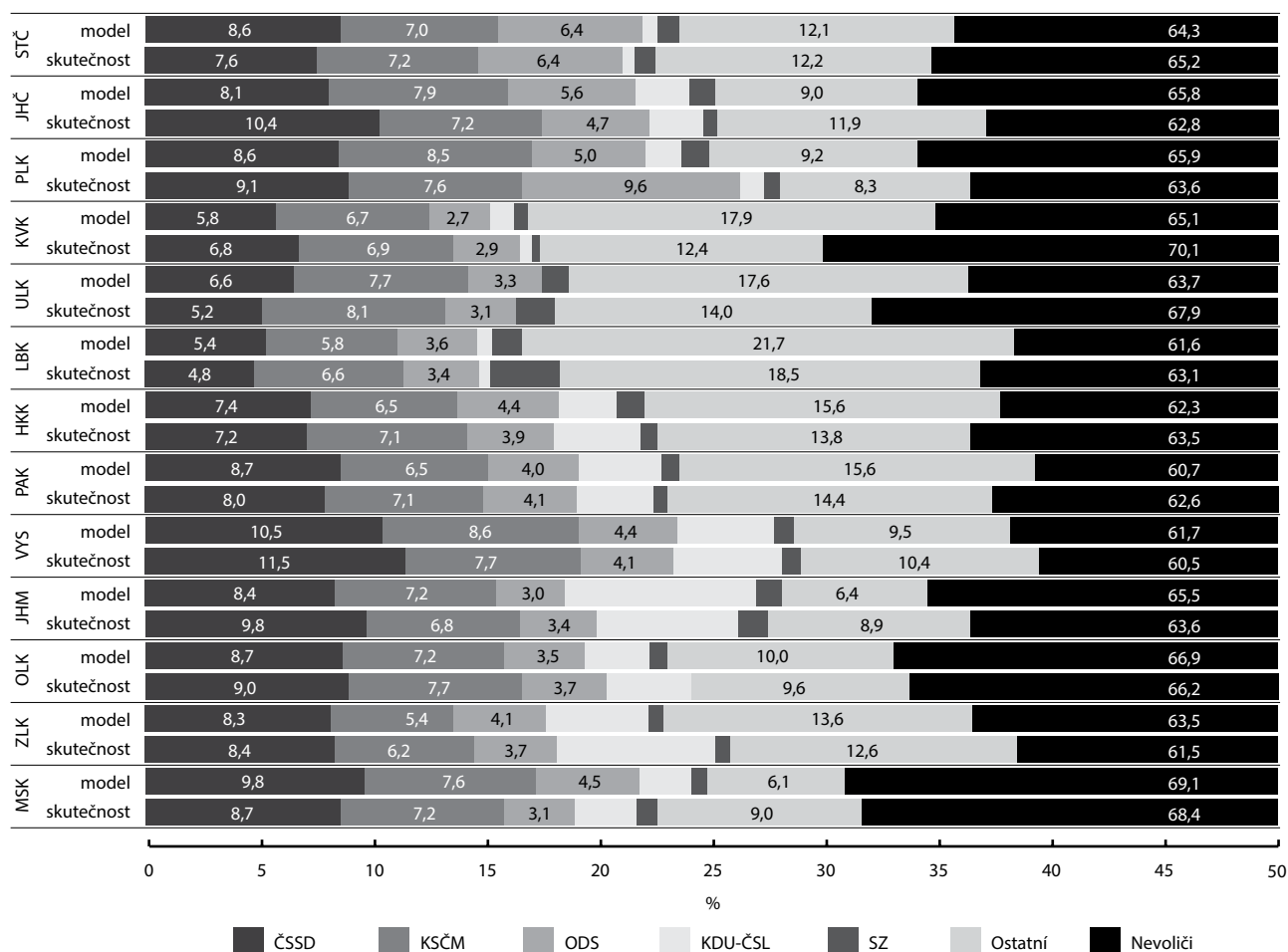
Z posledního sloupce v tabulce č. 6, který zahrnuje tzv. nevoliče, je zřejmé, že výsledky voleb v roce 2012 mohla ovlivnit také nižší účast voličů. Počet lidí, kteří nešli k volbám, se zvýšil v průměru téměř o 7 %. Jak ale vidíme v grafu č. 1, uvedený pokles nebyl zaznamenán ve všech krajích. Výjimkou byl v tomto směru kraj Liberecký, kde se podíl lidí, kteří se zúčastnili voleb, dokonce nepatrně zvýšil, což mohlo být způsobeno jejich vyšší motivovaností k volbám přijít. Není ovšem zcela jasné, zda touto motivací byla snaha o změnu vedení kraje spojená s preferencí regionálních uskupení či jiné faktory. Ve všech ostatních krajích volební účast v roce 2012 ve srovnání s rokem 2008 klesla. Pokles se pohyboval od necelého jednoho procentního bodu ve Zlínském kraji až po téměř šest procentních bodů v kraji Středočeském a Moravskoslezském.

Z předchozích analýz vyplynulo několik základních rozdílů mezi volbami do krajských zastupitelstev v roce 2008 a 2012: pokles volební účasti a počtu hlasů pro ČSSD a ODS a naopak nárůst počtu hlasů pro KSCM a strany označené jako „Ostatní“. Zatím však není zcela jasné, ve kterých krajích

byly tyto vzestupy a poklesy v rozporu s hodnotami očekávanými modelem na základě výsledků krajských voleb v roce 2008. Neočekávaným vzestupem či poklesem je míněna situace, kdy pokles či nárůst počtu hlasů konkrétní strany v kraji nekoresponduje zčásti nebo vůbec s celkovým poklesem či vzestupem počtu hlasů pro tuto stranu za všechny kraje dohromady. Jedná se tedy o situaci, kdy jsme identifikovali odlišnou strukturu hlasů stranám v jednotlivých krajích ve srovnání s předchozími volbami. Právě v takovém případě je vhodné využít programu LOCCONTINGENCY, který simuluje výsledky voleb v jednotlivých krajích v roce 2012, kdyby zůstala zachována stejná struktura výsledků stran v krajích jako v roce 2008, ale celkové výsledky stran za celou Českou republiku a volební účast v jednotlivých krajích by odpovídaly výsledkům voleb v roce 2012. V grafech č. 2 a 3 a v tabulce č. 7 jsou shrnuty výsledky takto získaných modelů a jsou srovnány se skutečnými výsledky voleb v roce 2012.

V grafu č. 2 je zachyceno srovnání skutečných výsledků krajských voleb v roce 2012 a hypotetických výsledků těchto voleb v případě, že by struktura hlasů jednotlivým stranám odpovídala struktuře hlasů v roce 2008. Vidíme, že z velkých stran není v tomto grafu zahrnuta koalice TOP 09 a STAN, která v roce 2008 ještě neexistovala, a proto nemohla být v modelu zachycena samostatně. Tento nedostatek jsme částečně napravili tím, že jsme vytvořili druhý model, který rovněž srovnává skutečné výsledky koalice TOP 09 a STAN v krajských volbách 2012 s modelovými výsledky těchto voleb, nikoli ovšem na základě struktury volebních zisků z krajských voleb 2008, ale voleb do Poslanecké sněmovny 2010 (viz graf č. 3).

Graf 2: Porovnání modelového a skutečného výsledku voleb do krajských zastupitelstev 2012 podle krajů

Pozn.: Procenta získaná jednotlivými stranami neodpovídají skutečným ziskům stran ve volbách, neboť pro vytvoření tohoto modelu byly využity také podíly voličů, kteří se voleb nezúčastnili či odevzdali neplatný hlas. Ti jsou v modelu označeni jako „Nevoliči“. Procenta získaná jednotlivými stranami nejsou vztažena k počtu voličů, kteří odevzdali platné hlasy, nýbrž k celkovému počtu registrovaných voličů v jednotlivých krajích.
Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz a vlastní výpočty.

Z grafu č. 3 je zřejmé, že skutečné výsledky voleb v roce 2012 často nekorespondují s modelovými výsledky založenými na struktuře hlasů ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010. Markantní jsou zejména neočekávaně vysoké zisky hlasů pro koalici TOP 09 a STAN ve Středočeském a Zlínském kraji a naopak nízký zisk hlasů v kraji Libereckém. Ve zmíněných krajích se modelové výpočty liší od skutečnosti o 1 a více procentních bodů. Neočekávaně vysoký zisk ve Středočeském kraji lze zřejmě spojovat se silnou základnou pravicových voličů v tomto kraji, kteří hledali alternativu k ODS.¹¹ Ve Zlínském kraji byl úspěch koalice nepochybně ovlivněn kandidaturou oblíbeného poslance, bývalého starosty Suché Lozi a předsedy STAN Petra Gazdika, který získal třetí nejvyšší počet preferenčních hlasů v kraji. Neúspěch v Libereckém kraji lze spojovat se skutečností, že krom společné kandidátky TOP 09 a STAN, na které byli především kandidáti TOP 09, postavili Starostové a nezávislí ještě jednu kandidátku pod názvem Starostové pro Liberecký kraj a právě toto politické hnutí zde ve volbách zvítězilo.

Podobně jako v případě koalice TOP 09 a STAN můžeme srovnávat také skutečné a modelové výsledky ostatních stran, uvedených v grafu č. 2. Pro lepší orientaci v rozdílech mezi výsledky jsou v tabulce č. 7 zvýrazněny ty modelové výsledky,

kteří se od skutečných výsledků voleb v roce 2012 liší opět o 1 a více procentních bodů.

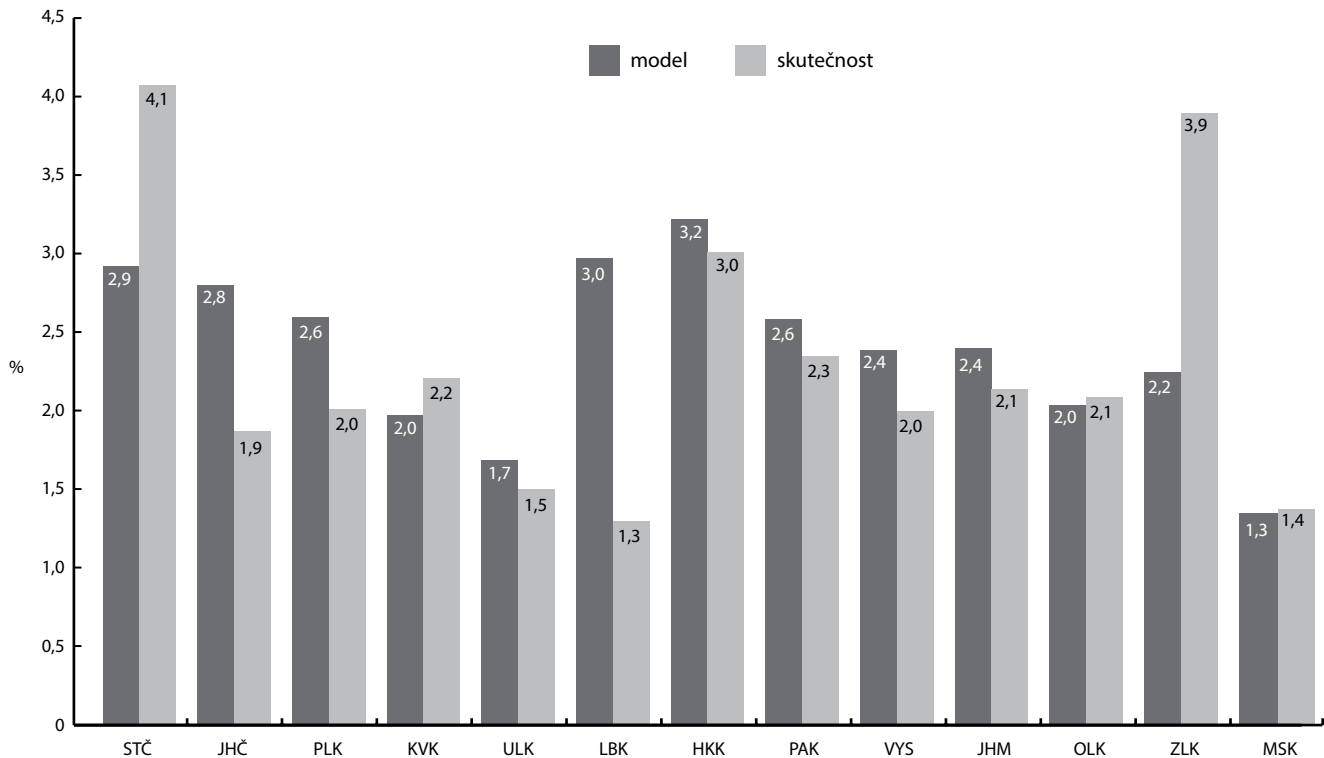
Zcela beze změn zůstala mezi volbami 2008 a 2012 relativní struktura voličů KSČM v jednotlivých krajích. Jak je vidět z tabulky č. 7 (a také č. 5 a 6), došlo u nich k jediné změně – zvýšil se jejich počet. Model konstruovaný tímto způsobem sice není schopen určit, kterou stranu podpořili voliči KSČM v předchozích volbách v roce 2008, či zda se jich neúčastnili vůbec, ale ukazuje, že struktura rozložení hlasů pro KSČM byla přibližně stejná v obou porovnávaných volbách. KSČM tedy posílila ve všech krajích obdobně.

Jiná situace nastala u ČSSD, která ve čtyřech krajích neoslabila tak výrazně, jak model očekával, a ve třech naopak oslabila ve srovnání s modelovými výsledky ještě výrazněji. Je zajímavé, že ve všech těchto třech krajích byli sociálnědemokratičtí hejtmané či zástupci hejtmana spojeni s rozsáhlými medializovanými korupčními kauzami (Rath ve Středočeském, Kouda v Ústeckém a Palas v Moravskoslezském kraji). Bez dalšího zkoumání ovšem nemůžeme potvrdit, zda tyto skutečnosti měly vliv na výsledek voleb, nebo se zde uplatnil vliv jiných faktorů.

U Občanské demokratické strany byl identifikován výrazný, modelem neočekávaný propad zejména v Moravskoslez-

Graf 3: Srovnání skutečného výsledku koalice TOP 09 a STAN v krajských volbách 2012 a modelového výsledku vytvořeného na základě voleb do PS 2010

Pozn.: Procenta získaná koalicí neodpovídají skutečným ziskům strany ve volbách, neboť pro vytvoření tohoto modelu byly využity také podíly voličů, kteří se voleb nezúčastnili či odevzdali neplatný hlas. Ti jsou v modelu označeni jako „Nevoliči“. Procenta získaná koalicí nejsou vztažena k počtu voličů, kteří odevzdali platné hlasy, nýbrž k celkovému počtu registrovaných voličů v jednotlivých krajích.

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz a vlastní výpočty.

ském a Jihočeském kraji a naopak neočekávaně malý propad v kraji Plzeňském, kde ODS volby vyhrála. Tento úspěch lze jednoznačně spojit s osobou oblíbeného politika Jiřího Pospíšila, který získal nejvíce preferenčních hlasů ze všech politiků v kraji.

Podobný vliv, jako měl Jiří Pospíšil na úspěch plzeňské ODS, měl ve Zlínském kraji na úspěch KDU-ČSL Jiří Čunek, který zde také získal nejvíce preferenčních hlasů a díky jehož kandidatuře KDU-ČSL zaznamenala modelem neočekávaný vzestup. Ten si připsala také v kraji Královéhradeckém, kde předseda KDU-ČSL dosáhl druhého nejlepšího výsledku v kraji podle počtu preferenčních hlasů. Naopak neočekávaný byl propad KDU-ČSL v Jihomoravském kraji, přestože tamní populární kandidát KDU-ČSL Stanislav Juránek získal nejvíce preferenčních hlasů v kraji.

Strana zelených získala neočekávaně více pouze v Libereckém kraji, kde byla součástí koalice Změna pro Liberecký kraj. V čele této kandidátky figurovala jména dvou známých osobností Liberecka – Jana Korytáře a Zuzany Kocumové – a koalice se dostala do zastupitelstva ze třetího místa.

Co se týče kategorie „Ostatní“, spadá do ní kromě koalice TOP 09 a STAN celá řada regionálních stran a koalic. Modelem neočekávaného vzestupu dosáhly tyto subjekty v Jihočeském, Jihomoravském a Moravskoslezském kraji. Tento vzestup však byl ovlivněn zejména skutečností, že v předchozích volbách žádné sdružení tohoto typu v uvedených krajích neuspělo. Nyní v prvně jmenovaném kraji uspěli Jihočeši 2012, ve druhém se jednalo o koalici TOP 09 a STAN¹² a ve

třetím o NEZÁVISLÉ, jejichž kandidátku vedla Liana Janáčková, starostka jednoho z městských obvodů Ostravy a bývalá senátorka, jež získala třetí největší počet preferenčních hlasů v kraji.

Závěr

Krajské volby 2012 lze charakterizovat z několika úhlů pohledu. V tisku byly často komentovány jako volby, v nichž došlo ke vzestupu hlasů pro KSČM a propadu hlasů jak pro ČSSD, tak ODS. Již méně zdůrazňovaným momentem byl nemalý zisk hlasů a mandátů regionálních uskupení, která zaznamenala suverénně nejlepší výsledek v historii.

Výsledky krajských voleb 2012 skutečně přinesly nemalý propad počtu hlasů pro dvě nejsilnější politické strany, ČSSD a ODS, v porovnání s volbami 2008. Tento propad však nebyl ve všech krajích stejně silný. Pomocí programu LOCCONTINGENCY jsme proto identifikovali neobvyklé (modelem neočekávané) výsledky, ať už strany získaly nečekaně méně, či více hlasů v určitém kraji s ohledem na jejich zisky v ostatních krajích. Zajímavým poznatkem je, že vyšší než modelem očekávaný zisk dosáhly strany v těch krajích, kde působili oblíbení a známí volební lídři, jakými jsou plzeňský Jiří Pospíšil či Jiří Čunek ve Zlínském kraji a Liana Janáčková v Moravskoslezském kraji.¹³ Zároveň ovšem právě příklad Jiřího Čunka a Liany Janáčkové ukázal, že voliči nespokojení s velkými a zavedenými stranami mohou přeměrovat své preference k politikům s nejen populistickými, ale také extrémistickými

Tabulka 7: Rozdíly mezi modelovým a skutečným výsledkem krajských voleb 2012 (v procentních bodech)

Kraje	ČSSD	KSČM	ODS	KDU-ČSL	SZ	Ostatní	Nevoliči
Středočeský kraj	-1.1	0.1	0.0	-0.1	-0.1	0.1	1.0
Jihočeský kraj	2.3	-0.7	-1.0	-0.1	-0.5	2.9	-3.0
Plzeňský kraj	0.5	-0.9	4.7	-0.6	-0.4	-0.9	-2.3
Karlovarský kraj	1.0	0.1	0.3	-0.6	-0.2	-5.5	5.0
Ústecký kraj	-1.4	0.4	-0.2	0.0	0.6	-3.6	4.2
Liberecký kraj	-0.6	0.8	-0.2	-0.2	1.8	-3.2	1.6
Královéhradecký kraj	-0.2	0.6	-0.6	1.2	-0.5	-1.9	1.3
Pardubický kraj	-0.7	0.5	0.1	-0.3	-0.2	-1.3	1.9
Vysočina	1.0	-0.9	-0.3	0.7	-0.1	0.9	-1.2
Jihomoravský kraj	1.5	-0.4	0.3	-2.2	0.2	2.5	-1.9
Olomoucký kraj	0.3	0.5	0.2	0.9	-0.8	-0.4	-0.7
Zlínský kraj	0.1	0.8	-0.4	2.5	0.0	-1.0	-2.0
Moravskoslezský kraj	-1.1	-0.4	-1.4	0.3	0.2	2.9	-0.7

Pozn.: Kladný výsledek znamená, že strana získala ve skutečnosti více oproti modelu, záporný, že méně. Zvýrazněny jsou odchylky, které mají v absolutní hodnotě velikost alespoň 1 procentního bodu.

Zdroj: ČSÚ, volební server www.volby.cz a vlastní výpočty.

názory, v tomto konkrétním případě spojenými s Romy či tzv. „nepřizpůsobivými“.

Níže než modelem očekávaný zisk hlasů voličů lze v některých případech spojit s korupčními kauzami politiků relativně neúspěšných stran (např. náměstek hejtmanky Kouďa z ČSSD

v Ústeckém kraji) a/nebo se skutečností, že v daném kraji byla voličům nabídnuta vhodná alternativa ke stávajícím stranám (např. Liberecký kraj). Nelze ovšem vyloučit ani vliv dalších regionálně specifických faktorů, které se nepodařilo odhalit.

literatura

- Balík, Stanislav, Jakub Kyloušek. 2005. *Krajské volby v České republice 2004*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Brtník, Radovan, Vlastimil Havlík. 2009. „Personalizace volby v kontextu konceptu voleb druhého řádu. Případ voleb do zastupitelstva Jihomoravského kraje v roce 2008.“ *Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review* XI (2-3): 133-162.
- Čermák, Daniel. 2006. „Možnosti využití programu LOCCONTINGENCY k analýze regionálních rozdílů.“ Pp. 75-82 in *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Přírodní vědy; FOLIA GEOGRAPHICA 10*. Prešov: FHPV PU.
- Čermák, Daniel. 2010. „Alternativní model pro prognózování výsledků krajských voleb.“ Pp. 167-183 in Daniel Kunštát, Ladislav Mrklas et al. *Krajské volby 2008*. Praha: CEVRO Institut.
- Eibl, Otto, Vlastimil Havlík, Jakub Kyloušek, Michal Pink. 2009. *Krajské volby 2008*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Havlík, Vlastimil, Libor Hoskovec. 2009. „Krajské volby v České republice v kontextu konceptu voleb druhého řádu. Analýza vybraných aspektů voleb do krajských zastupitelstev v letech 2000–2008.“ *European Electoral Studies* 4(1): 22-47.
- Jehlička, Petr, Tomáš Kostecký. 2003. „Czech Greens in the 2002 General Election: A New Lease of Life?“ *Environmental Politics* 12 (2): 133-138.
- King, Gary. 1997. *A Solution to the Ecological Inference Problem: Reconstructing Individual Behavior from Aggregate Data*. Princeton: Princeton University Press.
- Kostecký, Tomáš. 2001. *Vzestup nebo pád politického regionalismu? Working Papers 01:9*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, Tomáš. 2003. „Results of the 1992 and 1996 Parliamentary Elections in the Czech Republic from a Regional Perspective.“ Pp. 84-108 in Zdenka Mansfeldová (ed.). *Czech Republic: The First Elections in the New Republic, 1992-1996*. Berlin: Edition Sigma.
- Kostecký, Tomáš. 2005. „Model predikce výsledků voleb – alternativní přístup k odhadům volebních výsledků ve volebních obvodech.“ *Sociologický časopis* 41 (1): 79-101.
- Kostecký, Tomáš, Daniel Čermák. 2003. „Výběrová šetření a analýza agregátních dat – diskuse na téma použitelnosti různých přístupů v komparativních analýzách politického chování.“ *Sociologický časopis* 39 (4): 529-550.
- Kunštát, Daniel. 2008. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v prosinci 2008.“ *Tisková zpráva CVVM pi81222* [online]. Praha: Sociologický ústav AV

- ČR, v. v. i. [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3575/f3/100851s_pi81222.pdf>.
- Kunštát, Daniel. 2009. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v listopadu 2009.“ *Tisková zpráva CVVM pi91123* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3694/f3/100970s_pi91123.pdf>.
- Kunštát, Daniel. 2010. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v prosinci 2010.“ *Tisková zpráva CVVM pi101220* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3800/f3/101078s_pi101220.pdf>.
- Kunštát, Daniel. 2011. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v listopadu 2011.“ *Tisková zpráva CVVM pi111128* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6640/f3/pi111128.pdf>.
- Kunštát, Daniel. 2012. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v září 2012.“ *Tisková zpráva CVVM pi120921* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6887/f3/pi120921.pdf>.
- Kunštát, Daniel, Ladislav Mrklas et al. 2010. *Krajské volby 2008*. Praha: CEVRO Institut.
- Kyloušek, Jakub, Josef Smolík. 2008. „Krajní pravice v krajských volbách 2008.“ *Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review* X (4): 370-388.
- Maškarinec, Pavel. 2010. „Krajské volby 2000–2008 v Libereckém kraji: mikroanalýza okresu Liberec.“ *Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review* XII (1): 45-78.
- Mrklas, Ladislav (ed.). 2001. *Krajské volby 2000. Fakta, názory, komentáře*. Praha: CEVRO Institut.
- Reif, Karlheinz, Hermann Schmitt. 1980. „Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results.“ *European Journal of Political Research* 8 (3–4): 3-44. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>
- Robinson, William S. 1950. „Ecological Correlations and the Behavior of Individuals.“ *American Sociological Review* 15 (3): 351–357. <http://dx.doi.org/10.2307/2087176>
- Ryšavý, Dan. 2007. „Regionální politické elity – zrod, charakter a důsledky.“ *Sociologický časopis* 43 (5): 993-1116.
- Sokol, Petr. 2003. „Volební geografie při volbách do Poslanecké sněmovny.“ Pp. 152–160 in Lukáš Linek, Ladislav Mrklas, Adéla Seidlová, Petr Sokol (eds.). *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šaradín, Pavel, Tomáš Šulák. 2001. *Krajské volby 2000. Olomoucký kraj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Šedo, Jakub. 2011. „Výzkum volatility a proměny stranického spektra ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010.“ *Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review* XIII (2-3): 246-259.
- Švec, Kamil. 2010. „Analýza voleb do krajských zastupitelstev v roce 2008 v kontextu teorie koalic a srovnání s volbami v roce 2000 a 2004.“ *Acta Politologica* 2 (2): 186-204.
- Vajda, Igor. 2001. *Adaptation of Contingency Tables to Local Marginals*. Prague: Institute of Sociology.
- Vajda, Igor, Edward C. van der Meulen. 2001. „On minimum divergence adaptation of discrete bivariate distributions to given marginals.“ *IEEE Transactions on Information Theory* 51: 313-320.
- Vajda, Igor, Karel Vrbenský. 2001. *Manuál programu LOCCONTINGENCY*. Praha: Sociologický ústav.
- Vajdová, Zdenka. 2001. *Volby do zastupitelstva Ústeckého kraje – 2000*. Ústí nad Labem: Fakulta sociálně ekonomická Univerzity J. E. Purkyně.

Daniel Čermák vystudoval obor demografie na Přírodovědecké fakultě UK a obor sociologie na Filozofické fakultě UK. Od roku 2000 je pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., ve výzkumném oddělení Lokálních a regionálních studií. Zabývá se studii regionálních rozdílů v politickém a sociálním chování českého obyvatelstva a problematikou veřejné správy na lokální úrovni.
Lze jej kontaktovat na adrese: daniel.cermak@soc.cas.cz

- ¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu Krajská zastupitelstva v evropské perspektivě, reg. číslo: P404/12/0714, podpořeného GA ČR.
- ² Reif se Schmittem testovali teorii na volbách do Evropského parlamentu, Havlík s Hoskovicem ji aplikovali a testovali na krajských volbách v ČR.
- ³ Nespokojenost s velkými etablovanými stranami, jež ovládaly krajská zastupitelstva, se projevila např. dlouhodobým poklesem důvěry v tuto instituci. Mezi volbami v roce 2008 a v roce 2012 klesl podíl občanů, kteří krajským zastupitelstvům určitě či spíše důvěřují, ze 45 % na 35 % [viz Kunštát 2008, 2009, 2010, 2011, 2012]. Ostatně hledání alternativních, minulostí nezatížených stran se přinejmenším na pravé straně politického spektra projevilo již ve volbách do Poslanecké sněmovny 2010 [Šedo 2011].
- ⁴ Specificky krajskou problematiku a také boj proti korupci zohlednila ve svých programech např. tato ve volbách úspěšná politická uskupení: Jihočeši 2012, Severočeši.cz, Pro! Kraj, Změna pro Liberecký kraj, Starostové pro Liberecký kraj, Nezávislí v Moravskoslezském kraji aj. Na druhou stranu boj proti korupci zohledňovaly ve svých programech, ať už explicitně či implicitně, také velké celostátní strany, např. ČSSD či ODS.
- ⁵ Kostelecký, T. 2000–2002. „Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů.“ (GA ČR 403/00/1713)
- ⁶ Více k tomuto problému např. Robinson [1950] či King [1997].
- ⁷ Podrobnosti o matematickém modelu a algoritmu, jež využívá program LOCCONTINGENCY, je možné najít v publikacích Vajda 2001; Vajda, van der Meulen 2001 a Vajda, Vrbenský 2001.
- ⁸ Pro potřeby modelu byli mezi nevoliče zahrnuti nejen registrovaní voliči, kteří se nezúčastnili voleb, ale také zanedbatelné procento těch, kteří se sice zúčastnili, ale odevzdali neplatný hlas.
- ⁹ Jak podle voleb do krajských zastupitelstev 2008, tak voleb do Poslanecké sněmovny 2010.
- ¹⁰ Hlasy pro KDU-ČSL a SZ je však třeba posuzovat s jistou rezervou, jelikož obě strany vstupovaly do voleb buď v krajských volbách 2008 či 2012 v některých krajích v rámci různých koalic. Tuto skutečnost bylo třeba ošetřit v rámci výpočetního modelu, viz podkapitulu „Použité metody a představení programu LOCCONTINGENCY“.
- ¹¹ Na významnější základnu pravicových voličů lze usuzovat mj. ze skutečnosti, že neočekávaně lepší výsledky měla ODS ve Středočeském kraji již při odhadování jejího volebního výsledku v roce 2008 [více viz Čermák 2010].
- ¹² TOP 09 a STAN byly počítány jak ve zvláštním modelu (viz tabulku č. 7), tak jako součást kategorie „Ostatní“ v modelu uvedeném v tabulkách č. 6 a 8.
- ¹³ Ze spíše regionálně známých politiků můžeme jmenovat také Jana Korytáře, Zuzanu Kocumovou a Martina Půtu v Libereckém kraji.

Komparace metodických postupů předvolebních průzkumů agentur CVVM, ppm factum, Median a STEM

Kristýna Chábová

Comparison of methodological approaches of pre-election polls used by CVVM, ppm factum, Median and STEM

Abstract: This article deals with the issue of pre-election polling and examines the methodological approaches used in pre-election polling in the Czech Republic. A selection of Czech research agencies is presented and explored, as well as the recommendations of various professional associations. The core of this work examines and compares the methodological approaches used by the Czech agencies CVVM, ppm factum, Median and STEM. The aim of this article is to highlight the differences in the methodological approaches among the Czech agencies and to determine whether these differences could eventually affect the outcomes of pre-election polls.

Keywords: comparison, pre-election polling, methodological approach

<http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.1.3>

Předvolební průzkumy, asi nejsledovanější z průzkumů veřejného mínění, jsou neodmyslitelnou součástí voleb jak v České republice, tak ve všech dalších demokratických politických systémech. Výsledky předvolebních průzkumů se objevují v médiích během volebního období i v průběhu roku a jsou často diskutovány odborníky i širokou veřejností. Uživatelé předvolebních průzkumů si mohou ohledně jejich přesnosti či spolehlivosti klást dvě otázky. Čím je způsobeno, že se výsledky voleb téměř vždy liší od předvolebních průzkumů provedených jakoukoli agenturou v České republice? A co je příčinou toho, že se mezi sebou liší i výsledky předvolebních průzkumů jednotlivých agentur?

Odpověď na první uvedenou otázku je jednodušší, odlišnost předvolebních průzkumů a výsledků voleb lze vysvětlit odlišností mezi volebním modelem a volební prognózou. Volební prognóza je předpověď výsledku voleb, zatímco volební model odhaduje výsledek voleb, pokud by se konaly v okamžiku provedení průzkumu. Volební prognózu žádá z analyzovaných agentur v České republice v současné době nevydává a volební model nesmí být z důvodu informačního embarga publikován čtyři a méně dnů před volbami, nemůže tedy zachytit poslední změny volebních preferencí. Výsledky

voleb proto nelze jednoduše srovnávat s výsledky předvolebních průzkumů a je pochopitelné, že se velmi často liší.

Zajímavější je, že se liší také výsledky předvolebních průzkumů jednotlivých agentur mezi sebou. Příčinou těchto rozdílů může být odlišná metodika provádění průzkumů, obtížnost odhadu politických preferencí a další vlivy. Cílem tohoto článku je poukázat na možné příčiny rozdílných výsledků předvolebních průzkumů prostřednictvím analýzy výzkumných metod agentur CVVM, ppm factum, Median a STEM.

Informace o metodikách jmenovaných agentur pocházejí z rozhovorů, které jsem provedla s Jiřím Vinopalem (CVVM), Janem Hartlem (STEM) a Janem Herzmannem (ppm factum), z emailové korespondence se Stanislavem Hamplem (STEM) a Danielem Prokopem (Median), z tiskových zpráv a webových stránek agentur.

V České republice existuje mnoho agentur zabývajících se průzkumy veřejného mínění a několik z nich také provádí průzkumy předvolební. Pro tuto analýzu jsem vybrala nejvýznamnější agentury v ČR, které publikují výsledky předvolebních průzkumů veřejně na svých webových stránkách a které zároveň provádějí pravidelná šetření. Tyto podmínky splňují agentury Median, ppm factum, CVVM a STEM; základní údaje o nich jsou představeny v tabulce č. 1.

Tabulka 1: Základní údaje o agenturách CVVM, ppm factum, Median a STEM

Agentura	CVVM	Ppm factum	Median	STEM
Rok vzniku	1945	1991	1995	1990
Časová řada předvol. průzk.	Od 1993 (2006 změna metodiky)	Od 1992 (kromě 2008–2009)	Od 2006 (2012 změna metodiky)	Od 1993
Frekvence předvol. průzk.	Každý měsíc (kromě 7., 8.)	Každé dva týdny	Každý měsíc (kromě 7., 8., 12.)	Každý měsíc (kromě 7., 8.)
Forma dotazníku	Omnibus Naše společnost	Omnibus	Samostatný výzkum	Omnibus Trendy
Předvol. průzk. pro politické strany	Pouze sekundární analýza veřejně přístupných dat	Malý rozsah	Velmi výjimečně	Často (20% obratu firmy)

Zdroj: Hartl 2011; Herzmann 2011, 2013; Prokop 2011, 2013; Vinopal 2011; Ppm factum 2013; STEM 2013; Median 2013; CVVM 2013.

Standardy kvality předvolebních průzkumů

Aby byly výsledky předvolebních průzkumů i průzkumů veřejného mínění koherentní a srovnatelné, stanovují odborné asociace standardy metodik jejich provádění. Mezi nejvýznamnější mezinárodní asociace patří ESOMAR - World Association of Opinion and Marketing Research Professionals (Světová asociace profesionálů v marketingovém výzkumu a výzkumu veřejného mínění) a s ní úzce spolupracující WAPOR - World Association for Public Opinion Research (Světová asociace pro výzkum veřejného mínění). Společně vydávají doporučení pro provádění průzkumů veřejného mínění a také specifické doporučení pro průzkumy předvolební s názvem *Specific Guidance on Conducting Pre-election Opinion Polls and Polls on Voting Intention* (Specifické doporučení pro provádění předvolebních průzkumů a průzkumů volebního uvažování), jehož poslední verze je z roku 2009 [ESOMAR/WAPOR 2009]. Další významnou asociací je americký AAPOR – American Association for Public Opinion Research (Americká asociace pro výzkum veřejného mínění).

V České republice vydává odborná doporučení týkající se průzkumů veřejného mínění sdružení SIMAR. Jeho doporučení vycházejí z pravidel ESOMARu a jsou závazná pro všechny členy sdružení. Členy SIMARu jsou české agentury zabývající se průzkumy veřejného mínění i průzkumy předvolebními, z analyzovaných agentur Median a ppm factum. Se SIMARem však spolupracují v otázce předvolebních průzkumů i nečlenské agentury.

Tabulka č. 2 zobrazuje členství analyzovaných agentur ve zmíněných odborných asociacích. Tři ze čtyř agentur jsou členem alespoň jedné z asociací, jedinou výjimkou je v tomto ohledu agentura STEM. Členem SIMARu je sice její sesterská společnost STEM/MARK, což však nezaručuje, že se STEM doporučeními SIMARu musí řídit.¹

Porovnání metodik analyzovaných agentur

V tabulce č. 3 jsou uvedeny základní charakteristiky metodických postupů jednotlivých agentur: způsob sestavení výběrového souboru a jeho velikost, metoda sběru dat, typ otázky zjišťující volební preference respondentů a ukazatele, které prezentují výsledky průzkumu.

Metoda výběru

Respondenti jsou do předvolebních průzkumů vybíráni pravděpodobnostním, nebo nepravděpodobnostním (kvótním)

Tabulka 2: Členství analyzovaných agentur v odborných asociacích²

	ESOMAR	WAPOR	SIMAR
CVVM		Člen	
Ppm factum	Člen		Člen
Median	Člen		Člen
STEM			

Zdroj: Hartl 2011; Herzmann 2011, 2013; Prokop 2011, 2013; Vinopal 2011.

výběrem. Pravděpodobnostní metoda je obecně považována za vědecktější, například AAPOR uvádí, že „prakticky všechny průzkumy, které usilují o uznání sociálních vědců, politiků a seriálních médií, používají určitou formu náhodného nebo pravděpodobnostního výběru, to jest metod, které jsou dobře zakotvené ve statistické teorii a teorii pravděpodobnosti“ [AAPOR n.d.].³ Na druhou stranu ESOMAR/ WAPOR jednoznačně žádný typ výběru nedoporučují, pouze konstatují, že pro provedení předvolebního průzkumu založeného na metodě osobních rozhovorů (tzv. *face-to-face*, v České republice všechny), který je třeba provést v krátkém čase a na velkém vzorku, je velmi často používána kvótní metoda výběru [2009].

V České republice se pro předvolební průzkumy používá převážně kvótní výběr, jedinou výjimkou je agentura Median, jejíž průzkumy jsou prováděny na bázi pravděpodobnostního výběru. Hlavním důvodem, proč české agentury preferují kvótní výběr, je velká finanční a časová náročnost pravděpodobnostního výběru a také nedostatečná opora (seznam všech jednotek populace) pro jeho provedení. Ve své knize *Kvalita výzkumů volebních preferencí* Krejčí uvádí, že až do roku 1993 bylo možné pro získání opory používat databázi Centrálního registru obyvatel. Tato databáze však dnes není přístupná stejně jako databáze Českého statistického úřadu [Krejčí 2004: 76].

V případě kvótního výběru je nutné znát strukturu populace pro správné určení kvótních znaků. Agentury CVVM, ppm factum a STEM využívají pro stanovení kvót data Českého statistického úřadu. Kvótními znaky, na jejichž základě potom tazatelé vybírají respondenty, jsou věk, pohlaví, vzdělání, velikost místa bydliště (velikost pásma obce) a velikost regionu (popř. kraje). Agentury ppm factum a CVVM se dotazují lidí starších 15 let a před analýzou volebních preferencí odfiltrují odpovědi respondentů bez volebního práva, tedy mladších

Tabulka 3: Základní údaje o metodických přístupech analyzovaných agentur

	CVVM	Ppm factum	Median	STEM
Výběr	Kvótní	Kvótní	Víceúrovňový stratifikovaný adresní náhodný	Kvótní
Velikost výběru	Cca 1000	900-980	Cca 1000	Přes 1000
Sběr dat	Face-to-face	Face-to-face	Face-to-face	Face-to-face
Typ otázky	Otevřená	Uzavřená	Otevřená	Otevřená
Ukazatele průzkumu	Stranické preference, volební model	Volební model, mandáty	Volební model, volební jádra, potenciál strany	Stranické preference, mandáty

Zdroj: Ppm factum 2013; STEM 2013; Median 2013; CVVM 2013.

18 let. STEM se naopak rovnou dotazuje pouze respondenti starších 18 let.

Agentura Median jako jediná provádí pravděpodobnostní výběr, pro nějž lze spočítat výběrovou chybu pomocí statistických metod. Metodika výběru je poměrně složitá, Median totiž nesestavuje prostý náhodný výběr z opory, ale vícetupňový stratifikovaný adresní náhodný výběr. Tato stratifikace je v případě Medianu geografická. Daniel Prokop ze společnosti Median popsal postup výběru následovně: „Uvnitř geografických strat jsou nejprve náhodně vybrány menší územní jednotky a uvnitř těchto jednotek náhodně přímo adresy, kde dotazovat. Poté je tazateli dán i systém, koho dotazovat na dané adrese (tzv. Švédský klíč).“ [Prokop 2011] Oproti kvótnímu výběru je u výběru pravděpodobnostního nižší riziko ovlivnění výsledků tazateli, kteří si u výběru prováděného agenturou Median nemohou sami vybírat, koho se dotáží, zatímco u kvótního výběru provádějí tazatelé jakýsi předvýběr.⁴ Na druhou stranu je pravděpodobnostní výběr prováděný metodou osobního rozhovoru náročnější, dražší a zdouhavější než průzkum s výběrem kvótním. V případě Medianu trvá sběr dat celý měsíc a lze v něm tak obtížněji zachytit rychlé změny v preferencích voličů.

Oba typy výběrů se liší také mírou návratnosti. Podle Krejčího je odhadovaná míra odmítnutí u pravděpodobnostního výběru nižší než u kvótního [2004: 133]. Tento odhad bohužel v našem případě nelze ověřit, protože žádná z analyzovaných agentur ve svých tiskových zprávách neuvádí míru návratnosti, případně (u pravděpodobnostního výběru) míru nedostupnosti respondentů, počet opakovaných návštěv při nezastižení respondenta a způsob nahrazení těchto výpadků (došetřením či vážením). Tyto údaje zřejmě systematicky neshromažďují ani samotné agentury, a je tedy obtížné jednoznačně určit, která metoda výběru má vyšší návratnost a reprezentativitu.

Velikost výběrového souboru

Stanovení velikosti výběrového souboru závisí na rozhodnutí agentury, většinou se však pracuje se vzorkem okolo 1000 respondentů. Tuto velikost výběru doporučují i odborné asociace, například podle pravidel ESOMAR/ WAPORu stačí pro předvolební průzkum vzorek o velikosti 1000 obyvatel. Pouze v případě, že je očekáván minimální rozdíl v preferencích pro vedoucí strany, doporučuje ESOMAR/ WAPOR použít větší vzorek o velikosti 1500 až 2000 respondentů [2009].

Pokud se neprovádí vyčerpávající šetření (které se v předvolebních průzkumech neprovádí nikdy), vždy existuje určitá chyba měření – tzv. výběrová chyba (*sampling error*), ať už agentura používá pravděpodobnostní či kvótní výběr. Tato chyba vzniká právě v důsledku toho, že do průzkumu nezahrnujeme celou populaci, ale pouze její část. U kvótního výběru nelze výběrovou chybu zjistit statistickými metodami, závisí na tom, jestli je dobře popsána struktura populace a jestli jsou správně určeny kvótní znaky. Naopak při použití pravděpodobnostních metod můžeme výběrovou chybu přesně určit na základě velikosti výběrového souboru. Při nízkém počtu respondentů je chyba velká a s rostoucím počtem dotazovaných se zmenšuje, avšak čím více stoupá počet respondentů, tím pomaleji klesá výběrová chyba.⁵ Agentury tudíž hledají rovnováhu mezi nároky na kvalitu průzkumu a hospodárnost a dotazují pouze omezený počet respondentů, jelikož další nárůst jejich počtu by výběrovou chybu ovlivnil relativně

málo. Také známá americká výzkumná agentura Gallup většinou používá výběrové soubory o 1000–1500 respondentech. Podle ní se větší vzorek nevyplatí, protože náklady na takový průzkum by byly obrovské, ale jeho přesnost by to o mnoho nezvýšilo [Newport, Saad, Moore 1997].

Jak je patrné z tabulky č. 3, STEM používá pro předvolební průzkumy vzorek větší než 1000 respondentů, podobně ppm factum sestavuje výběr o velikosti 1000 respondentů, po filtru se ale tento počet sníží na 900–980.⁶ CVVM se dotazuje více než 1000 respondentů a část poté odfiltruje a také vzorek Medianu čítá většinou okolo 1000 respondentů. Dohoda SIMARu, uzavřená roku 2006 s členskými agenturami, doporučuje pro předvolební průzkumy minimální velikost vzorku 500 respondentů [Zahradníček 2006b], všechny agentury tedy toto doporučení následují. ESOMAR stanovuje jako minimální velikost vzorku 1000 respondentů, agentury tedy více méně splňují i toto pravidlo, nejlépe je na tom z hlediska velikosti výběru agentura STEM. Jak bylo zmíněno na začátku této kapitoly, větší vzorek (1500 až 2000 respondentů) doporučuje ESOMAR/ WAPOR pouze v případě malého očekávaného rozdílu v preferencích pro jednotlivé strany, což ovšem pro volby v České republice platí téměř vždy. Průzkumy prováděné u nás, zvláště průzkum agentury Median (pravděpodobnostní výběr), by tedy dle standardů zmíněných odborných asociací měly dodržovat spíše tento počet.

Jak je uvedeno výše, velikost vzorku ovlivňuje výběrovou chybu pouze u pravděpodobnostních výběrů, a tedy pouze agentura Median může přesně určit velikost chyby pomocí statistických metod. Median ve svých tiskových zprávách výběrovou chybu skutečně publikuje: „Statistická odchylka činí +/- 1 % u malých stran až +/- 3,5 % u největších stran (ČSSD).“ [Median 2013] Výběrovou chybu však uvádí ve své tiskové zprávě také STEM, který používá kvótní výběr: „Statistická chyba u tohoto souboru se pohybuje kolem ± 2 procentních bodů u menších stran, u větších stran kolem ± 3 procentních bodů.“ [STEM 2013] Tento výrok ovšem přísně vzato platí pouze v případě pravděpodobnostního výběru (tedy pro agenturu Median), nikoli výběru kvótního. U toho se statistická odchylka sice zřejmě bude pohybovat v tomto rozmezí, nicméně se jedná se pouze o odhad, jehož správnost nelze ověřit pomocí statistických metod. Stanislav Hampl (manažer společnosti STEM) k tomu podotýká, že cílem uvádění odchylky je její přiblížení pro lepší orientaci čtenáře a správně by skutečně mělo být v jejich tiskové zprávě uvedeno, že se jedná pouze o jistou hypotézu [Hampl 2011].

Metoda sběru dat

Data se v předvolebních průzkumech mohou sbírat více způsoby, osobním rozhovorem, telefonicky, poštou nebo online. Nejstarší metodou sběru dat je osobní rozhovor, například Gallupova agentura používala tuto metodu přibližně padesát let, od roku 1935 až do poloviny 80. let 20. století. Poté již byly domácí telefony rozšířeny natolik, že bylo možné přejít na metodu telefonických rozhovorů, která se v USA používá téměř výhradně dodnes [Newport, Saad, Moore 1997]. Metoda osobního rozhovoru (face-to-face) má oproti ostatním způsobům sběru dat výhodu relativně velké návratnosti. Důležitou roli v ní hraje osobní přítomnost tazatelů, je mnohem těžší odmítnout živého člověka než hlas z telefonu. Podle Donsbacha a Traugotta se návratnost osobních rozhovorů pohybuje

je okolo 70 %, oproti tomu metoda RDD (*random digit dialing*, používaná v USA u telefonických rozhovorů⁷) má návratnost maximálně 50 % [2008: 241]. Dnešní telefonické výzkumy už bohužel většinou nedosahují ani této úrovně. Ze srovnávacího výzkumu Pew research center vyplývá, že zatímco v roce 1997 byla návratnost telefonických průzkumů okolo 36 %, v roce 2012 se snížila na pouhých 9 % [Kohut et al. 2012]. Je otázkou, zda takto nízká návratnost nezpůsobuje systematickou odchylku, která by statisticky významně ovlivňovala výsledky telefonických průzkumů. Podle Pew research center se výsledky průzkumů s nízkou a vysokou návratností skutečně navzájem lišily, po pečlivém převážení však statisticky významně pouze v míře dobrovolnictví respondentů, nikoli v jejich politických názorech [Kohut et al. 2012]. Z tohoto srovnání vyplývá, že respondenti, kteří se angažují v dobrovolných činnostech, spíše neodmítnou účast na výzkumu a návratnost telefonických rozhovorů je tudíž různá u různých skupin obyvatel. Přesnou návratnost osobních rozhovorů je obtížné určit, protože zkoumané agentury podíl odmítnutých rozhovorů nemonitorují. Sedmdesátiprocentní návratnost je zřejmě nadhodnoceným údajem, i přesto však pravděpodobně platí, že návratnost osobních rozhovorů je vyšší než rozhovorů telefonických.

Osobní rozhovor má i jiné výhody než vyšší návratnost. U telefonického rozhovoru není možné použít pomocné materiály, např. seznamy politických stran. Vzhledem k tomu, že v České republice běžně kandiduje přibližně 30 stran, může tato skutečnost rozhovor výrazně komplikovat [Hamanová 2011]. Dalším problémem dotazování pomocí telefonu je to, že všichni obyvatelé, zejména členové určitých sociálních skupin, nemají přístup k telefonní lince či nevlastní mobilní telefon, což může významně ovlivnit reprezentativitu průzkumu [Blumberg, Luke 2010; Christian et al. 2010; Keeter et al. 2007]. Na druhou stranu je osobní rozhovor dražší než telefonický a v případě pravděpodobnostního výběru je také složitější sehnat oporu pro všechny bytové adresy, než vygenerovat náhodná telefonní čísla [Crespi 1988: 30].

V České republice se pro předvolební průzkumy metoda telefonických rozhovorů nepoužívá, všechny čtyři analyzované agentury používají metodu osobního dotazování. Ppm factum s telefonickými rozhovory experimentuje, ale jejich výsledky nejsou tak přesné jako výsledky rozhovorů provedených face-to-face [Herzmann 2011]. Ty jsou všemi analyzovanými agenturami považovány za nejspolehlivější, a to zřejmě z několika důvodů. Prvním z nich je, že v České republice neexistuje vhodná opora pro výběr respondentů, které je možné dotázat telefonicky [Krejčí 2004: 157]. Za druhé nemají české agentury s metodologií telefonických rozhovorů dostatek zkušeností vzhledem ke krátké historii českých předvolebních průzkumů například v porovnání se Spojenými státy. Některé z analyzovaných agentur sice velmi často využívají telefonické rozhovory pro komerční průzkumy, v průzkumech předvolebních se však všechny jejich použití vyhýbají. Jan Herzmann tvrdí, že v České republice nemají agentury dostatečné know-how pro provádění spolehlivých telefonických předvolebních průzkumů [2011]. Jana Hamanová [2011] s tímto výrokem souhlasí a dodává, že není vyloučené, že zahraniční agentury používají preciznější matematickou metodiku než agentury české. Podle Jiřího Vinopala [2011] nedisponují české agentury potřebnou technologií.

Všechny čtyři analyzované agentury tedy pro předvolební průzkumy používají metodu osobního rozhovoru. Klíčovým faktorem kvality jsou v této metodě tazatelé a jejich práce. Asociace SIMAR i AAPOR zmiňují tento problém ve svých doporučeních, kde se zabývají především důležitostí školení tazatelů [AAPOR n.d; SIMAR 2008]. ESOMAR/ WAPOR ve svých pravidlech zdůrazňují také nutnost minimalizovat počet rozhovorů na jednoho tazatele. Je podle nich empiricky dokázáno, že pokud tazatel provede více než 20 rozhovorů v rámci jednoho průzkumu, ovlivní svou přítomností vzorek [2009: 26]. Tazatelské sítě analyzovaných agentur jsou různého rozsahu, všechny však mají školené tazatele po celé České republice. Ppm factum pracuje s 850 tazateli, STEM se 600, Median s 1000 a CVVM se 700.⁸ Počty tazatelů však nejsou jedinou zárukou dobře provedeného průzkumu, přímá úměra kvality výzkumu a velikosti tazatelské sítě zde nefunguje. Jak uvádí Krejčí, mnohem důležitější jsou „aktivity agentury v oblasti pravidelného výcviku tazatelů, testování jejich schopností, vhodného rozmístění, složení sítě podle sociodemografických charakteristik, pravidel komunikace mezi agenturou a tazateli, způsobu odměňování, kontroly atp.“ [2004: 157]. Kvalitu jednotlivých tazatelských sítí je však těžké ohodnotit a porovnat, protože charakteristiky jejich kvality zkoumané agentury nezveřejňují a neuvádějí ani maximální počet rozhovorů provedených každým jednotlivým tazatelem.

Metodu online dotazování pro předvolební průzkumy žádná z analyzovaných agentur nepoužívá. V České republice však existuje agentura Sanep provádějící předvolební průzkumy právě pomocí internetového dotazníku. Sanep je přesvědčen o reprezentativitě svého výběru, ovšem některé agentury společně se Stanislavem Zahradníčkem (SIMAR) tvrdí, že v České republice není internetová populace zastoupena natolik, aby průzkum provedený tímto způsobem mohl být reprezentativní [SIMAR 2011]. Dalším problémem předvolebních průzkumů agentury Sanep je, že respondenti nejsou vybíráni žádnou statistickou metodou; jde vlastně o dobrovolníky, kteří se do výzkumu sami přihlásí [Herzmann 2011]. Předvolební průzkumy tohoto typu mají tedy spíše charakter ankety.

Časový harmonogram

Velmi důležitým prvkem správného odhadu volebních výsledků je načasování průzkumu před volbami a datum publikace jeho výsledků. Volební nálady se mění velice rychle, například podle Jany Hamanové [2011] se v den voleb rozhoduje o preferovaném kandidátovi 15 % lidí a během posledního týdne 20 % lidí (i když mezi nimi jsou i ti, kteří uvedli své preference, ale nakonec se voleb neúčastní, tzn., že během posledního týdne/ dne před volbami se nerozhoduje 35 %, ale po přepočtu podle volební účasti přibližně 23 % voličů).⁹ Výsledky předvolebního průzkumu jsou tedy zásadně ovlivněny tím, kdy byl průzkum proveden, zda např. měsíc nebo pouze několik dní před volbami. Z historie známe několik případů fiaska předvolebních průzkumů právě z důvodu jejich nevhodného načasování, například v USA v roce 1948 průzkumy nezvládly předpovědět vítězství prezidentského kandidáta Trumana nad Deweyem. Podle Ashera bylo jedním z důvodů právě to, že agentury neprováděly průzkumy během posledních dní před volbami, Gallupova organizace např. tři dny [2007: 165]. Na klíčovou roli načasování průzkumu před volbami upozorňuje ve své analýze také Crespi [1988: 135].

Většina analyzovaných agentur provádí předvolební průzkumy pravidelně jednou měsíčně, načasování průzkumu před volbami je proto spíše náhodné a časová prodleva se může pohybovat od několika dní po téměř celý měsíc. V České republice hraje důležitou roli také čtyřdenní volební embargo [Poslanecká sněmovna n.d.], které znemožňuje agenturám publikovat ty výsledky, jež by měly být teoreticky nejpřesnější.

CVVM provádí sběr dat vždy v prvním týdnu měsíce (od pondělí do pondělí) bez ohledu na datum konání voleb. Podle Jiřího Vinopala [2011] v roce 2002 agentura CVVM sebrala data těsně před volbami a kvůli volebnímu embargu je mohla publikovat až po volbách, výsledky však byly velmi uspokojivé.

Ppm factum provádí průzkumy častěji, a to každé dva týdny. Poslední průzkum před volbami probíhá tak, aby jeho výsledky mohly být publikovány ještě před čtyřdenním embargem. Tiskové zprávy publikuje ppm factum jen jednou za měsíc, podle Jana Herzmana [2011] agentura nechce zahlcovat média informacemi.

Median sbírá data průběžně během celého měsíce a výsledky publikuje na začátku měsíce následujícího. Od počátku sběru dat do konání voleb tedy mohou v extrémním případě uběhnout téměř dva měsíce, což je pro zachycení posledních změn volebních preferencí příliš dlouhá doba.

STEM provádí předvolební průzkum vždy na začátku měsíce a průzkum trvá přibližně týden. Nevýhoda tohoto načasování (poslední průzkum před volbami může být někdy starý téměř měsíc) je tedy stejná jako pro CVVM. Agentura STEM dříve prováděla průzkumy každý druhý den, tato metodika se však podle Jana Hartla [2011] neosvědčila, protože znamenala postupné zahlcení agentury informacemi. Průzkumy pro politiky nebo jiné zákazníky však STEM provádí těsně před volbami, aby výsledky byly co nejpřesnější.

Čtyřdenní embargo a časový harmonogram agentur tudíž z několika důvodů zabraňují srovnání výsledků předvolebních průzkumů s výsledky voleb. Za prvé, čtyřdenní embargo znemožňuje publikovat výsledky průzkumů, které jsou provedeny těsně před volbami a jsou tedy nejpřesnější. Za druhé, průzkumy provedené několik týdnů před volbami nemohou zachytit změny volebních preferencí na poslední chvíli, které se však týkají velkého počtu voličů. A za třetí, agentury nepublikují volební prognózy, ale volební modely vztahující se k okamžiku sběru dat. Srovnání výsledků průzkumů provedených dříve s výsledky voleb je proto bezpředmětné. Rozdílné časové harmonogramy průzkumů jednotlivých agentur (kromě CVVM a STEM) jsou také jednou z příčin jejich vzájemně odlišných výsledků.

Dotazník

Forma dotazníku je dalším klíčovým kritériem správně provedeného průzkumu. Kromě znění otázek je důležité jejich umístění v dotazníku (na začátku či později, kdy již respondent může být ovlivněn předchozími otázkami), jejich zařazení do omnibusu či samostatného průzkumu a také použití otevřené otázky (respondent si musí sám vzpomenout na jméno strany), nebo otázky uzavřené (respondentovi je předložen seznam nebo karta s názvy stran). Podle Jana Hartla [2011] otevřená otázka více nahrává velkým stranám, které veřejnost zná a na jejichž jméno si respondent vzpomene lépe, naopak u uzavřené otázky mají větší výhodu malé strany či strany s efektním

názvem. Uzavřené otázky mohou podhodnocovat preference velkých stran také z toho důvodu, že v období mezi volbami nejsou voliči ovlivněni silnou kampaní. V případě předložení seznamu či karty s názvy stran je důležité jejich pořadí: strana zařazená na začátek seznamu bude mít pravděpodobně vyšší preference, než kdyby byla zařazená na jeho konec [Hartl 2011]. Celkově však uzavřená otázka nejlépe simuluje situaci voleb, kdy má volič před sebou volební lístky, a na názvy stran si tak vzpomínat nemusí.

Jak je vidět z obrázků č. 1–4, počet i formulace otázek, kterými jednotlivé agentury zjišťují preference respondentů, se v určitých ohledech liší. CVVM se v první otázce ptá na hypotetickou účast ve volbách, kdyby se konaly následující týden. Další otázka zjišťuje konkrétní preference těch respondentů, kteří rozhodně nevyloučili svoji účast ve volbách a kteří mají volební právo. Cílem položení třetí otázky je získat odpověď nerozhodnutých voličů, kterých se tazatel ptá, zda jim je některá politická strana bližší než ostatní.

Ppm factum rovněž zjišťuje první otázkou hypotetickou účast ve volbách a druhou potom konkrétní preference respondenta. Rozdíl spočívá v tom, že ppm factum se dotazuje všech voličů, i těch, kteří svoji volební účast vyloučili. Třetí otázkou ppm factum zjišťuje, koho respondenti volili v minulých volbách, tato otázka se tedy netýká aktuálních volebních preferencí.

Agentura Median se v první otázce ptá, koho respondent volil v minulých volbách, a na hypotetickou účast ve volbách se ptá až v otázce druhé. Pokud respondent odpoví, že se voleb spíše či určitě nezúčastní, jeho preference již zjišťovány nejsou. Ostatní respondenti jsou na preference dotázáni otevřenou otázkou. Pokud respondent uvede konkrétní stranu, je dále dotázán, s jakou jistotou by ji volil. Respondenti, kteří jsou si svou volbou jisti, nejsou dále dotazováni. Ostatním, včetně těch, kteří neuvedli preferovanou stranu v předchozí otázce, je předložen rotující seznam stran (tzn., že pořadí stran je pokaždé měněno), z něhož si respondenti mohou vybrat dvě strany, o kterých by při volbě eventuálně uvažovali.

První otázka agentury STEM je stejná jako u CVVM a ppm factum – týká se účasti u hypotetických voleb. Další otázkou STEM zjišťuje preference respondentů, a to stejně jako ppm factum i těch, kteří vyloučili svoji účast ve volbách.

Shrneme-li použití otevřených/ uzavřených otázek v průzkumech jednotlivých agentur, CVVM používá otázky otevřené stejně jako Median, jehož respondenti však dostanou seznam stran, pokud si nemohou vzpomenout na název nebo si nejsou jisti svou volbou. Ppm factum předkládá karty se seznamem stran ihned a u STEMu se postup liší podle toho, jestli je předvolební průzkum součástí omnibusu Trendy (použita otevřená otázka), či jde o průzkum marketingový (použita otevřená otázka nebo karty). Pokud se v průzkumu objeví nová strana, poskytuje STEM seznamy stran včetně jmen jejich leaderů. Volební situaci tedy nejvíce přibližuje respondentům agentura ppm factum použitím uzavřené otázky s kartou.

Volební model

Z vyčištěných dat se po terénním sběru konstruuje volební model, který každá agentura sestavuje jiným způsobem. Proces transformace dat do volebního modelu je většinou neveřejný a agentury ho ve svých tiskových zprávách podrobně nevysvětlují. Volební model však není jediným výstupem

Obrázek 1: Dotazník agentury CVVM

PV.1 „Představte si, že by příští týden byly volby do Poslanecké sněmovny. Šel byste volit?“

Rozhodně ano, ... 1 => **PV.4**
 spíše ano, ... 2 => **PV.4**
 spíše ne, ... 3 => **PV.4**
 rozhodně ne, ... 4 => **PI.2**
 nebo nevíte? ..... 9 => **PV.4**
 NEMÁ VOLEBNÍ PRÁVO ..... 8 => **PI.2**

FILTR: NÁSLEDUJÍCÍ 2 OTÁZKY POLOŽTE TĚM, KTERÍ V OTÁZCE PV.1 ODPOVĚDĚLI VARIANTAMI 1, 2, 3 NEBO 9 (TZN. ŽE MAJÍ VOLEBNÍ PRÁVO A ROZHODNĚ NEVYLOUČILI SVOJI ÚČAST VE VOLBÁCH). NESPOKOJTE SE SNADNO S ODPOVĚDÍ „NEVÍM“!
PV.4 „Pokud byste k volbám šel, kterou stranu byste volil?“

FILTR: POUZE PRO DOTAZANÉ, KTERÍ V OTÁZCE PV.4 NEUVEDLI ŽÁDNOU STRANU NEBO NEVĚDÍ.
PV.5 „I když nevíte, jakou stranu byste volil, je Vám některá strana sympatičtější, bližší než jiné? Pokud ano, která to je?“

Obrázek 2: Dotazník agentury ppm factum

1. Představte si, prosím, že by příští týden byly volby do Poslanecké sněmovny. Šel(a) byste volit?

- 1) Rozhodně ano
- 2) Spíše ano
- 3) Spíše ne
- 4) Rozhodně ne
- 5) Nevím, nemohu posoudit

2. Pokud byste šel(a) volit, řekněte mi, prosím, kterou stranu byste volil(a). Vyberte z těchto stran.

- 1) ČSSD
- 2) Dělnická strana sociální spravedlnosti
- 1) KDU-ČSL
- 2) KSČM
- 3) LEV21 - Národní socialisté, Levice 21. století
- 4) ODS
- 5) Pravý blok
- 6) Strana svobodných občanů
- 7) Strana zelených
- 8) Suverenita - blok J. Bobošíkové
- 9) TOP 09 a Starostové a nezávislí
- 10) Vícei veřejně
- 11) SNK-ED
- 12) ANO 2011
- 13) LIDEM
- 14) Strana práv občanů – Zemanovci
- 15) Česká pirátská strana
- 16) Jiná strana, uveďte kterou
- 17) Neví
- 18) Nešel by volit

3. Řekněte mi, prosím, kterou stranu jste volil(a) v posledních volbách do Poslanecké sněmovny, tj. v květnu 2010.

- 1) ČSSD
- 2) Dělnická strana
- 3) KDU-ČSL a Evropská demokratická strana
- 4) KSČM
- 5) ODS
- 6) Pravý blok
- 7) Strana svobodných občanů
- 8) Strana zelených a SOS
- 9) Suverenita - blok J. Bobošíkové
- 10) TOP 09 a Starostové a nezávislí
- 11) Vícei veřejně a SNK-ED a Alternativa
- 12) Strana práv občanů - Zemanovci
- 13) Jiná strana, uveďte kterou
- 14) Neví
- 15) Nebyl volit

Obrázek 3: Dotazník agentury Median

Q01. Kterou stranu nebo hnutí jste volil(a) při volbách do Poslanecké sněmovny, které proběhly v květnu roku 2010?
 (Výběr z rotujícího seznamu stran)

Q01. Zúčastnil(a) byste se voleb do Poslanecké sněmovny, kdyby se konaly nyní?

- 1) Určitě ano
- 2) Spíše ano
- 3) Spíše ne
- 4) Určitě ne

Q02. Kterou stranu nebo hnutí byste asi volil(a), kdyby se volby do Poslanecké sněmovny konaly nyní?
 (Otevřená otázka – zápis spontánní odpovědi)

FILTR: Pokud uvedl stranu, kterou by volil (v Q02):

Q03. Představte si, že by se v horizontu jednoho měsíce opravdu konaly volby do Poslanecké sněmovny. Nakořil jste si jistý/á, že byste v případě své účasti volil(a) právě tuto stranu?

- 1) Zcela jistý/á - svoje rozhodnutí bych nezměnil(a)
- 2) Skoro jistý/á - muselo by se stát něco neočekávaného, abych rozhodnutí změnil(a)
- 3) Nepřilís jistý/á - rozhodnutí bych mohl(a) změnit
- 4) Vůbec si nejsem jistý/á - rozhoduji se na poslední chvíli

FILTR: Pokud není rozhodnut(a), koho volit (v Q02), nebo si není jistý vybranou stranou (Q04=3 nebo 4):

Q04. Můžete prosím uvést všechny strany, o jejichž volbě byste uvažoval(a)?
 (Výběr z rotujícího seznamu stran – určení pořadí 1. a 2. nejsilnější zvažované)

Obrázek 4: Dotazník agentury STEM

1. Pokud by se volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR konaly příští týden, šel(šla) byste Vy osobně volit?
 Pokym: Přečtěte varianty odpovědí!

Ano	1
Ne	2
Nejsem rozhodnut(a)	3

Pokym: Odpovídají všichni!

2. Pokud byste (přesto) šel(šla) volit, kterou stranu byste příští týden volil(a) do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR?

Vypište 1.....

předvolebních průzkumů. Některé české agentury publikují stranické preference, jiné např. mandáty. Tabulka č. 4 zobrazuje jednotlivé ukazatele definované SIMARem, které se mohou objevit ve výsledcích předvolebních průzkumů.

První z ukazatelů, výsledky stranických preferencí, publikují agentury CVVM a STEM. Jak je uvedeno v tabulce č. 4, stranické preference jsou definovány jako podíl respondentů v celém dotázaném vzorku (včetně těch, kteří uvedou „nevím“ či „nepůjdu volit“) jmenující příslušnou politickou stranu; 100 % tedy tvoří všichni respondenti ve věku nad 18 let. Složení analyzovaného souboru respondentů se však u jednotlivých agentur liší, což je zřejmé z výše popsaných rozdílů mezi otázkami. CVVM se na preference netáže respondentů, kteří rozhodně vyloučili svou volební účast, STEM se naopak ptá všech respondentů.

Volební model je složitější než stranické preference a každá agentura má vlastní metodiku jeho výpočtu. Pro správnou konstrukci modelu jsou potřeba zkušenosti s dlouhodobými trendy volebního chování a také sjednocený stranický systém [Lebeda 2003]. Tento model může být vytvořen buď jednoduchým přepočtem stranických preferencí, nebo jako mnohem složitější konstrukt, do něhož je zahrnuto mnoho faktorů, např. minulé volební preference nebo účast v předchozích volbách. Volební model může prostřednictvím převážení zohledňovat i takové jevy jako např. podhodnocené preference Komunistické strany po pádu komunismu v ČR, kdy bylo společensky nepřijatelné veřejně sympatizovat s komunisty a respondenti tak často své preference zamlčeli.

Volební model publikují ve svých tiskových zprávách agentury CVVM, ppm factum a Median. Mandáty přepočítané podle d'Hondtovy metody publikuje agentura ppm factum a také STEM, ta je však nezpřístupňuje pro veřejnost na svých webových stránkách.

Přesná metodika konstruování volebního modelu je nevěřejnou informací, proto je tato část textu založena na přibližných údajích získaných z tiskových zpráv agentur a na rozhovorech s jejich zástupci.

Volební model CVVM tvoří vlastně přepočtené stranické preference [Vinopal 2011], model je tudíž nejjednodušší ze všech srovnávaných. Do volebního modelu CVVM jsou zahrnuti respondenti, kteří odpověděli, že se voleb „zúčastní“ nebo „spíše zúčastní“, a kteří uvedli konkrétní politickou stranu, již by volili. Nejsou do něj tudíž zařazeni nerozhodnutí voliči.

Volební model agentury Median byl do roku 2010 podobný modelu CVVM, jednalo se o přepočtené stranické preference [Prokop 2011]. Po volbách 2010 Median přistoupil k výraznějším metodologickým úpravám, kdy změnil dotazník, způsob vážení i postup vytváření volebního modelu [Prokop 2013]. Do volebního modelu agentury Median tak v současnosti vstu-

pují pouze ti respondenti, kteří nevyloučili svoji účast u voleb a kteří uvedli stranu, již budou volit. Je nutno připomenout, že agentura Median před analýzou volebního modelu převažuje respondenty nejen podle sociodemografických kategorií a minulého volebního chování, ale i podle sekundárních ukazatelů (socioekonomických či lifestylových), které mohou volební chování ovlivnit. Toto vážení je nutné, aby zabránilo nepřesnostem plynoucím z pravděpodobnostního výběru (kvótní výběr není nutné převažovat). Tento postup je v souladu s doporučeními ESOMAR/ WAPORu k předvolebním průzkumům [ESOMAR/WAPOR 2009]. Do volebního modelu agentury Median vstupují i respondenti, kteří nevědí, jakou stranu by volili, či si svou volbou nejsou jisti. Těchto respondentů se Median ptá na strany, o nichž uvažují, a do modelu zahrnuje celé toto „volební uvažování“ [Prokop 2013]. Proto se v tiskové zprávě Medianu objevují nejen ukazatele volebního modelu, ale i údaje o volebním jádru a potenciálu strany.

Také volební model agentury ppm factum je složitější než model CVVM. Jsou do něj zahrnuti všichni respondenti, i ti, kteří odpověděli, že k volbám určitě nepůjdu. Následně jsou odpovědi respondentů váženy, nicméně ti, kteří odpověděli, že určitě k volbám půjdu, mají méně než 100 % váhy, a ti, kteří odpověděli, že určitě nepůjdu, mají více než 0 % váhy. Celý proces vážení je složitější než u CVVM, protože podle Jana Herzmana [2011] i ti, kteří si při odpovídání byli jisti, že přijdou, se nakonec voleb zúčastnit nemusí a obráceně. Po prezidentských volbách 2013 agentura ppm factum upravila koeficienty výpočtu volební účasti z důvodu jejího přecenění v krajských volbách 2010 i v prvním kole prezidentských voleb 2013 [Herzmann 2013]. Volební model ppm factum také zohledňuje vývojové trendy volební účasti a odpověď na otázku, koho respondent volil v minulých volbách. Z tohoto volebního modelu poté agentura ppm factum přepočítává mandáty.

Agentura STEM publikuje pouze stranické preference a jejich přepočtení na mandáty, které však nejsou volně přístupné veřejnosti, nikoli volební model v procentech podpory stranám. Mandáty počítá STEM podobným způsobem jako ppm factum. Na preference se ptá všech respondentů, i těch, kteří odpověděli, že volit nepůjdu, a pokud uvedou konkrétní politickou stranu, jsou do modelu zařazeni. Odpovědi jsou poté váženy podle jistoty účasti ve volbách. Agentura STEM také v modelu počítá s výsledky, kterých strana dosáhla v minulých volbách [STEM 2013].

Prezentace průzkumu v tiskové zprávě

Jednotná a přehledná tisková zpráva je velice důležitá pro důvěryhodnost předvolebních průzkumů v očích veřejnosti a médií. Asociace SIMAR, ESOMAR i AAPOR vytvořily

Tabulka 4: Ukazatele výsledků předvolebních průzkumů

Stranické preference	Podíl respondentů v celém dotázaném výběrovém souboru (včetně těch, kteří uvedou „nevím“ či „nepůjdu volit“) jmenující příslušnou politickou stranu.
Volební model	Vychází z různých podkladů a prezentující názor agentury na možný volební výsledek v termínu konání výzkumu nebo v termínu provedené analýzy. V tomto ukazateli bude 100% představovat součet všech stran.

Zdroj: Zahradníček 2006a; uvedeny pouze vybrané ukazatele.

seznam údajů, které by měly výzkumné agentury uvádět v prezentacích výsledků průzkumů [SIMAR 1999; ESOMAR/WAPOR 2009; AAPOR n.d.]. Seznamy jsou si vzájemně relativně podobné, pouze pravidla ESOMARu a AAPORu jsou podrobnější než pravidla SIMARu, týkají se však obecně prezentací zpráv z výzkumů veřejného mínění. Česká asociace SIMAR vydala specifické doporučení k prezentaci výsledků předvolebních průzkumů, přijaté v roce 2006 na schůzi zástupců analyzovaných agentur s ředitelem SIMARu, Stanislavem Zahradníčkem, s cílem sjednotit metodické postupy a principy publikace, které by přispěly k vyšší prestiži a důvěryhodnosti předvolebních průzkumů u nás [Zahradníček 2006b]. Přijaté zásady jsou závazné pro všechny analyzované agentury, protože zástupci tří z nich (CVVM, ppm factum, a STEM) se schůze zúčastnili a agentura Median je členem SIMARu. Tabulka č. 5 zobrazuje seznam těchto zásad a míru jejich dodržování jednotlivými agenturami.

Z tabulky č. 5 je patrné, že nejlépe dodržuje zásady SIMARu agentura CVVM, na pomyslném druhém místě je Median, dále ppm factum a na posledním místě STEM.

Je však třeba upozornit na rozdíl mezi tím, co agentura publikuje ve svých tiskových zprávách a co publikují média. Může dojít např. k tomu, že média porovnávají stranické preference jedné agentury s volebním modelem agentury jiné. Například na serveru www.lidovky.cz byl před volbami do Poslanecké sněmovny v roce 2010 srovnáván volební model agentur CVVM, ppm factum a Median se stranickými preferencemi agentury STEM, aniž by zde bylo zohledněno, že se jedná o vzájemně nesrovnatelné údaje [Lidovky.cz 2010]. Stranické preference totiž zahrnují i respondenty, kteří nepůjdou volit, a součet stran je tudíž nižší než 100 % (pokud se nepočítá se stoprocentní volební účastí). Naopak u volebního modelu tvoří součet preferencí stran 100 %. Server [lidovky.cz](http://www.lidovky.cz) však nereflektoval skutečnost, že součet procent agentury STEM byl nižší než 90 % (stranické preference) a u ostatních se rovnal 100 % (volební model). Pro představu jsou v příloze zobrazeny grafy zmíněných průzkumů publikované na webových stránkách [lidovky.cz](http://www.lidovky.cz) v květnu 2010.

Závěr

Problematika předvolebních průzkumů v České republice je velice komplexním tématem, a to z několika důvodů. Za prvé zde existuje velké množství politických stran, a nejedná se proto pouze o odhad rozdílu mezi dvěma kandidáty. Za druhé je stávající systém politických stran nestabilní, nové neustále vznikají a jiné zanikají, což podstatně komplikuje sledování dlouhodobých trendů. Za třetí se čeští voliči vyznačují vysokou mírou nerozhodnosti a volební neúčasti [Krejčí 2008: 155]. Všechny tyto důvody a jistě mnoho dalších znesnadňují výzkumným agenturám přesný odhad volebních preferencí i výsledků.

Z analýzy vyplývá, že všechny čtyři zkoumané agentury více méně splňují metodické nároky zahraničních i českých odborných asociací. Přesto se výsledky agentur velmi liší od reálných výsledků voleb. Důvodem těchto rozdílů je to, že žádná z analyzovaných ani jiných českých agentur nepublikuje volební prognózy, na rozdíl například od amerického Gallupu. Srovnávat výsledky voleb s výsledky předvolebních průzkumů tudíž nemá v českém kontextu význam a zejména nelze pomocí tohoto srovnání hodnotit kvalitu průzkumů. Domnívám se, že jedním ze základních problémů interpretace předvolebních průzkumů v České republice je právě nerozlišování mezi volebním modelem a volební prognózou. Je však zřejmé, že volební model publikovaný např. dva týdny před volbami nemůže aspirovat na přesný odhad volebního výsledku, jelikož odhaduje výsledky v čase, kdy byl průzkum proveden, a ne siluje o prognózu. V České republice navíc volební embargo znemožňuje publikaci výsledků průzkumů čtyři a méně dnů před volbami. Značná část voličů se přitom rozhoduje během posledního týdne před volbami či přímo v den jejich konání, a proto i průzkum provedený tři dny před volbami může mít naprosto odlišný výsledek než reálné volby.

Co se týče rozdílů ve výsledcích předvolebních průzkumů jednotlivých agentur, ty jsou dány z velké části odlišnou metodikou. Agentury dotazují různý počet respondentů a pracují s různým počtem tazatelů. Median jako jediný používá pravděpodobnostní, nikoli kvótní typ výběru, a proto sbírá data déle, na druhou stranu ale může publikovat přesnou statistickou

Tabulka 5: Zásady prezentace výsledků předvolebních průzkumů v tiskové zprávě a jejich dodržování vybranými agenturami

Agentura	CVVM	Ppm factum	Median	STEM
Minimální velikost výběru je pro ČR 500 respondentů, pro regionální volební výzkumy 300 respondentů	ANO	ANO	ANO	ANO
Ukazatel "stranické preference" a jeho zobrazení ve formě koláčového grafu	ANO	NE	NE	ANO
Ukazatel "volební model"; pokud ho agentura nezpracovává, musí na to upozornit.	ANO	ANO	ANO	NE
Uvedení výzkumu v minulém čase	ANO	ANO	ANO	ANO
Publikace výsledků do 14 dnů	ANO	ANO	ANO	ANO
Publikace kompletní zprávy na webových stránkách agentury	ANO	ANO	ANO	NE
Uvedení údaje o zadavateli výzkumu	ANO	NE	ANO	NE
Počet dodržovaných zásad	7/7	5/7	6/7	4/7

Zdroj: Zahradníček 2006b, Ppm factum 2013; STEM 2013; Median 2013; CVVM 2013.

odchylku. Liší se také formulace otázek zjišťující preference voličů a agentury se na přesné preference dotazují jiné skupiny respondentů. Ppm factum používá na rozdíl od ostatních agentur uzavřenou otázku. Všechny agentury až na Median zařazují předvolební průzkum do omnibusu, neprovádějí ho samostatně, a liší se i časový harmonogram průzkumů agentur (kromě CVVM a STEM). Agentury také publikují jiný typ ukazatelů – CVVM stranické preference a volební model, ppm factum volební model a mandáty, Median volební model, volební jádra a potenciál strany a STEM stranické preference a mandáty. Nelze tudíž najít žádný ukazatel, který by publikovaly všechny agentury a na jehož základě by byly srovnatelné.

V neposlední řadě se agentury odlišují způsobem sestavení volebního modelu. Protože volební model (na rozdíl od

volební prognózy) nelze srovnat přímo s výsledky voleb, není možné jednoznačně určit, která agentura dosahuje lepších výsledků. Pokud bychom chtěli zhodnotit kvalitu průzkumů jednotlivých agentur, pak by místo srovnání jejich výsledků s výsledky voleb bylo vhodnější porovnat dlouhodobé trendy stranických preferencí vydávaných jednotlivými agenturami.

Předvolebním průzkumům by obecně prospěla vyšší informovanost médií i veřejnosti, agentury by proto měly dbát na důsledné vysvětlování toho, co zjistily, aby interpretace výsledků průzkumů nevycházela pouze z médií. V opačném případě hrozí předvolebním průzkumům ztráta jejich informační hodnoty, a tím i důvodu jejich existence.

literatura

- AAPOR. n.d. „Best Practices.“ [online] [cit. 15. 2. 2011]. Dostupné z: <http://www.aapor.org/Best_Practices1.htm>.
- Asher, Herbert. 2007. *Polling and the Public: What Every Citizen Should Know*. Washington, DC: CQ Press.
- Blumberg, Stephen J., Julian V. Luke. 2010. „Wireless Substitution: Early Release of Estimates From the National Health Interview Survey, July-December 2009.“ *National Center for Health Statistics* [online] [cit. 5. 2. 2011]. Dostupné z: <<http://www.cdc.gov/nchs/data/nhis/earlyrelease/wireless201005.htm>>.
- Crespi, Irving. 1988. *Pre-election Polling: Sources of Accuracy and Error*. New York: Russell Sage Foundation.
- CVVM. 2013. „Stranické preference a volební model v červnu 2013.“ [online] Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7037/f3/pv130621.pdf>.
- Disman, Miroslav. 2007. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum.
- Donsbach, Wolfgang, Michael W. Traugott. 2008. *The SAGE Handbook of Public Opinion Research*. Los Angeles: Sage Publications.
- ESOMAR/WAPOR. 2009. „ESOMAR World Research Codes & Guidelines: ESOMAR/WAPOR Guide to Opinion Polls and Published Survey.“ [online] [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/WAPOR-ESOMAR_Guidelines.pdf>.
- Hamanová, Jana. 2011. Rozhovor s autorkou tohoto textu.
- Hampl, Stanislav. 2011. Emailová korespondence s autorkou tohoto textu.
- Hartl, Jan. 2011. Rozhovor s autorkou tohoto textu.
- Herzmann, Jan. 2011. Rozhovor s autorkou tohoto textu.
- Herzmann, Jan. 2013. Emailová korespondence s autorkou tohoto textu.
- Christian, Leah, Scott Keeter, Kristen Purcell, Aaron Smith. 2010. „Assessing the Cell Phone Challenge.“ *Pew Research Center* [online] [cit. 20. 2. 2011]. Dostupné z: <<http://pewresearch.org/pubs/1601/assessing-cell-phone-challenge-in-public-opinion-surveys>>.
- Keeter, Scott, Courtney Kennedy, April Clark, Trevor Tompson, Mike Mokrzyck. 2007. „What’s Missing from National RDD Surveys? The Impact of the Growing Cell-Only Population.“ *Pew Research* [online] [cit. 1. 4. 2011]. Dostupné z: <<http://pewresearch.org/assets/pdf/514.pdf>>.
- Kohut, Andrew et al. 2012. „Assessing the Representativeness of Public Opinion Surveys.“ *Pew research centre*. [online] [cit. 25. 6. 2013]. Dostupné z <<http://www.people-press.org/2012/05/15/assessing-the-representativeness-of-public-opinion-surveys/>>.
- Krejčí, Jindřich. 2004. *Kvalita výzkumů volebních preferencí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Krejčí, Jindřich. 2008. *Kvalita sociálněvědních výběrových šetření v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lebeda, Tomáš. 2003. „Průzkumy volebních preferencí před volbami do Sněmovny 2002. Srovnání výzkumů agentur CVVM, STEM a TNSF.“ *Politologický časopis V* (1): 22-37.
- Lidovky.cz. 2010. „Volby 2010.“ [online] [cit. 15. 5. 2010]. Dostupné z: <www.lidovky.cz>.
- Median. 2013. „Sněmovní model. Median (duben-květen, 2013).“ [online] [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.median.cz/docs/MEDIAN_Snemovni_volebni_model_DUBEN-KVETEN_2013.pdf>.
- Newport, Frank, Lydia Saad, David Moore. 1997. „How are Polls Conducted?“ *Where America Stands*. John Wiley & Sons, Inc. [online] [cit. 15. 2. 2011]. Dostupné z: <<http://media.gallup.com/PDF/FAQ/HowArePolls.pdf>>.
- Ppm factum. 2013. „Podpora ODS na historickém minimu.“ [online] [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.factum.cz/534_podpora-ods-na-historickem-minimu?PHPSESSID=130092a4df81bfa101618bac55c648cd>.

- Poslanecká sněmovna. n.d. „Zveřejňování volebních průzkumů.“ *Volby do Parlamentu České republiky* [online] [cit. 16. 4. 2011]. Dostupné z: <<http://www.psp.cz/docs/texts/elections.html>>.
- Prokop, Daniel. 2011. Emailová korespondence s autorkou tohoto textu.
- Prokop, Daniel. 2013. Emailová korespondence s autorkou tohoto textu.
- SIMAR. 1999. „Prezentace výsledků marketingového průzkumu trhu.“ [online] [cit. 1. 4. 2011]. Dostupné z: <<http://simar.cz/standardy/kvalitativni-standardy/prezentace-vysledku-marketingoveho-vyzkumu-trhu.html>>.
- SIMAR. 2008. „Tazatelské sítě.“ [online] [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://simar.cz/standardy/kvalitativni-standardy/tazatelske-site.html>>.
- SIMAR. 2011. „SIMAR vyzývá SANEP: Nechte si provést nezávislou kontrolu svých výzkumů.“ [online] [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://simar.blog.mam.ihned.cz/c1-53451920-simar-vyzyva-sanep-nechte-si-provest-nezavislou-kontrolu-svych-vyzkumu>>.
- STEM. 2013. „Preference politických stran. Červen 2013“ [online] [cit. 24. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://stem.cz/clanek/2768>>.
- STEM. n.d. „Zeptali jste se nás.“ [online] [cit. 5. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://www.stem.cz/pages/faq.php#faq14>>.
- Vinopal, Jiří. 2011. Rozhovor s autorkou tohoto textu.
- Zahradníček, Stanislav. 2006a. *SIMAR versus volební výzkumy*. Prezentace.
- Zahradníček, Stanislav. 2006b. *Záznam ze schůzky zástupců SIMARu a výzkumných agentur*. Prezentace

Kristýna Chábová je studentkou magisterských programů sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a na University of Oxford, kde se zabývá politickou sociologií a vlivem politické kultury na demokracii. V příštím roce nastupuje na doktorské studium sociologie na FF UK, kde se bude věnovat vztahu mezi korupcí a demokracií. Lze ji kontaktovat na adrese: kristyna.chabova@gmail.com

poznámky

¹ Na webových stránkách agentury STEM je uvedeno, že po odštěpení společnosti STEM/MARK v roce 1994 jsou na sobě obě agentury nezávislé a jejich propojení je jen nepřímé, což znamená, že STEM se sám o sobě nemusí řídit žádnými doporučeními odborných asociací. Obě agentury sdílí společnou databázi výsledků průzkumů, které však provádí samostatně [STEM n.d.].

² Členem WAPORu a ESOMARu není agentura jako taková, ale osoba, která se za agenturu zaručí. Za CVVM je členem WAPORu Jiří Vinopal, za ppm factum Jan Herzmann a za Median Přemysl Čech.

³ „Virtually all surveys taken seriously by social scientists, policy makers, and the informed media use some form of random or probability sampling, the methods of which are well grounded in statistical theory and the theory of probability“ (překlad autorka této práce).

⁴ Kromě toho, že tazatel si např. na základě osobních sympatií může vybírat, kterého konkrétního člověka se dotáže, se u kvótních výběrů často vyskytuje problém předchozí znalosti tazatele s respondentem.

⁵ Graf závislosti si může čtenář představit jako větev hyperbolické funkce. Více k tomuto např. Disman 2007 či Newport, Saad, Moore 1997.

⁶ Ppm se dotazuje respondentů starších 15 let a před analýzou preferencí odfiltruje všechny respondenty od 15 do 17 let včetně.

⁷ Pro detailní popis metody RDD viz Newport, Saad, Moore 1997.

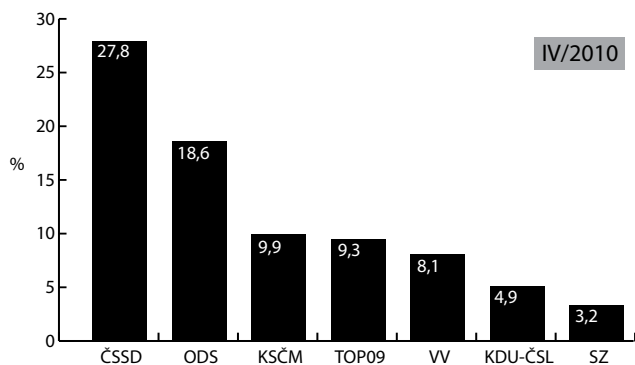
⁸ Údaje získány z webových stránek jednotlivých agentur.

⁹ $0,35 (35 \%) \text{ krát } 0,65 (\text{volební účast } 65 \%) = 0,2275 \sim 23 \%$.

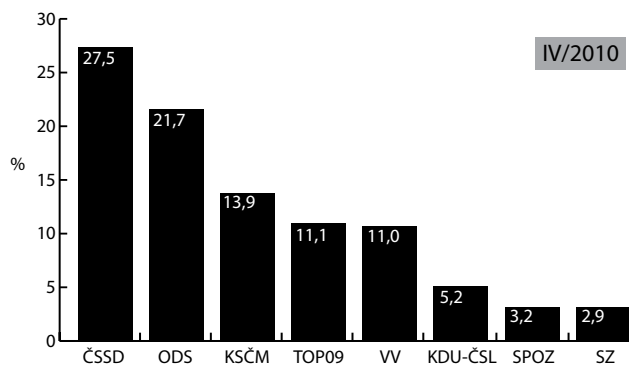
Příloha

Tato příloha obsahuje grafy předvolebních průzkumů publikovaných v květnu 2010 na webových stránkách lidovky.cz, kde byly porovnány dubnové stranické preference agentury STEM s volebními modely agentur CVVM, ppm factum a Median.

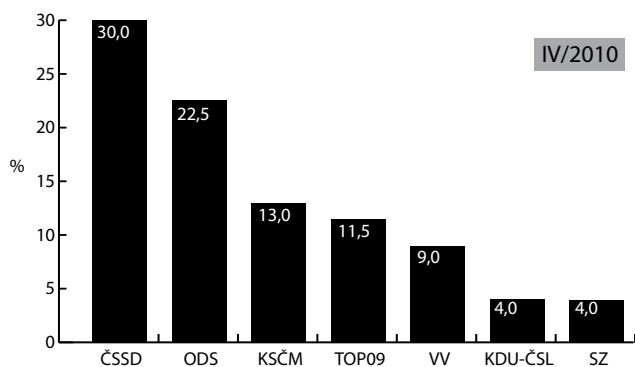
Graf 1: STEM

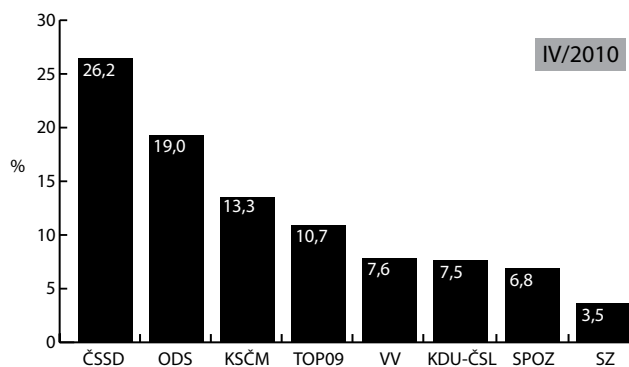
Graf 2: Ppm factum

Graf 3: CVVM

Graf 4: Median

Zdroj: Lidovky.cz 2010.

Vybrané bariéry investic do lidského kapitálu¹

Petr Wawrosz, Herbert Heissler

Selected barriers of investments into human capital

Abstract: If investments into human capital (HC) are as convenient as theory says why some people do not invest in the development of their HC and why other people with resources do not stimulate people without HC to invest including lending money for such investments? The paper tries to answer the question by identifying selected barriers causing lenders do not give money (resources) to the investments and potential borrowers are not willing to borrow them. From our point of view statistical discrimination and phenomena described as "acting-white" in the case of Afro-American community belong among the most important barriers, although they are not mentioned so often. The paper deals with both of the barriers and suggests how to solve them.

Keywords: human capital, investments barriers, statistical discrimination, acting-white

<http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.1.4>

Ekonomická teorie v současné době obecně uznává, že investice do lidského kapitálu (*human capital*, dále HC) jsou jedním z podstatných faktorů hospodářského i společenského růstu. Za průlomovou² lze v rámci této problematiky označit publikaci Garryho Beckera [1964] a téma je od té doby rozvíjeno a analyzováno v řadě dalších textů. Jako relativně aktuální zmiňme práce autorů Roy, Roberts, Ali [2012] nebo Rizzo, Gallo [2012]. Teorie zdůrazňuje především význam HC pro hospodářský růst [Savvides, Stengos 2009], pro plnohodnotný život jedince, pro to, aby jedinci byli v soudobém rychle se měnícím světě schopni reagovat na probíhající změny, rozvíjet svá nezadatelná práva a eventuálně je chránit [Keeley 2007], zapojit se do občanské společnosti, participovat na věcech veřejných [Hartog, Maassen van den Brink 2007; As-Saber 2011] apod. Teorie rovněž zdůrazňuje, že investice do HC jsou podmínkou úspěchu investic do sociálního kapitálu [Wawrosz, Heissler 2011a].

V praxi však investice do HC naráží na řadu překážek, jejichž důsledkem je, že někteří jedinci nebo skupiny svůj HC rozvíjí nedostatečně. Praktickým projevem této nedostatečné rozvinutosti HC může být funkční ngramotnost. Podle definice UNESCO je „funkčně gramotný člověk takový, který může být zapojen do všech aktivit, v nichž je pro efektivní fungování v jeho skupině nebo komunitě vyžadována gramotnost a také které mu umožní pokračovat ve využívání čtení, psaní a počítání v zájmu jeho vlastního i komunitního rozvoje“ [Rabušicová 2002: 19]. Funkčně ngramotný člověk těmito schopnostmi logicky nedisponuje. Zdůrazněme, že nedostatečná funkční gramotnost může být zapříčiněna nejen tím, že určitý subjekt vůbec nerozvinul svůj HC, ale i tím, že jej rozvinul nevhodným způsobem, tedy nerozvinul některé podstatné schopnosti a dovednosti. V důsledku své funkční ngramotnosti si dotýčný jedinec nemusí být této skutečnosti vědom, respektive nemusí umět najít vhodný způsob, jak svoji ngramotnost odstranit. Pokud se ale v okolí dotýčného subjektu nacházejí subjekty s rozvinutým HC, může být v jejich zájmu pomoci ostatním svůj HC rozvinout. Standardní námitka zní, že pro osoby s rozvinutým HC to nemusí být výhodné. Je-li osob s rozvinutým HC v daném systému málo, disponují

výsadní pozicí (z ekonomického pohledu monopolem), kterou mohou využívat na úkor ostatních, a realizovat tak monopolní výnos. Nicméně podle teorie [Keeley 2007] by tento monopolní výnos měl být menší, než výhody, které by osoby s rozvinutým HC získaly, pokud by ostatním osobám pomohly rozvinout jejich HC. Teorie [Savvides, Stengos 2009] tedy předpokládá, že rozvoj HC jednotlivců vede k vyšší produkci na agregátní úrovni, k vyšší inovační aktivitě a tedy k vyššímu stupni uspokojování potřeb všech členů společnosti.

Soudobé přístupy [Palacios Lleras 2004] rovněž zdůrazňují, že člověk by měl do svého HC investovat po celý život. Podstatnou bariérou tohoto celoživotního rozvoje může být nedostatečné základní vzdělání, nemělo by se však jednat o bariéru zásadní. Pokud bude existovat závislost mezi příjmem, bohatstvím, osobním uspokojením na straně jedné a investicemi na straně druhé, měli by mít jednotlivci dostatečnou motivaci, aby do svého lidského kapitálu investovali i v dospělém věku. Obecně by tedy měl fungovat model založený na tom, že určitá osoba s nedostatečným HC si půjčí zdroje, aby tento HC byla schopna rozvinout. Díky této investici bude produktivnější a bude schopna splatit půjčku (včetně úroků), přičemž i po tomto splacení bude její dlouhodobý výdělek vyšší než bez investice. Investice do lidského kapitálu se projeví ve vyšší produktivitě investujících osob a tím i ve větším rozvoji celého společenského systému, což bude mít pozitivní dopad i na další (neinvestující) osoby. Prostřednictvím kapitálového trhu (trhu zápůjčních fondů), respektive jeho dílčí části, na které dochází k půjčování prostředků za účelem rozvoje lidského kapitálu, by tak mohl být generován dlouhodobý rozvoj společnosti i jejich jednotlivých členů.³

Je však zřejmé, že popsaný model nenachází v praxi přílišného naplnění. Jaké jsou důvody takového selhání? Někteří autoři [Kameníček 2012] upozorňují, že případný investor může být od investic do HC jiné osoby odrazen vysokým rizikem nenávratnosti takové investice. Příčinou rizikovosti investice může být např. to, že investor dotýčnou osobu málo zná, že mezi nimi neexistují dostatečně úzké vazby nebo že pro investora může být nákladné případné výnosy z investice vymáhat. Investorem poskytujícím prostředky na rozvoj HC

jiné osobě je proto častěji někdo z blízkého okolí toho, komu je investice poskytnuta. Investoři si případně vybírají osoby, které projevují určité nadání, nemají však prostředky na jeho rozvinutí.⁴ Stranou tak pravděpodobně zůstanou ti, kteří nemají ve svém okolí vhodné investory, a ti, jejichž nadání není na první pohled zřejmé (zjistitelné bez vynaložení vyšších nákladů). K dalším důvodům způsobujícím, že půjčky do HC nejsou realizovány ve větší míře, patří skutečnost, že HC není převoditelným aktivem a je vázán na konkrétního člověka. Je-li mobilita tohoto člověka omezena, např. se nemůže nebo nechce přestěhovat či je přestěhování příliš nákladné, a klesne-li v daném místě poptávka po jeho schopnostech, nemusí jeho příjem stačit k uhrazení půjčky poskytnuté na rozvoj jeho HC. Pokud se investoři této situace obávají a zároveň ví, že z důvodu neprevoditelnosti HC nelze jejich náklady uhradit ani převodem HC na jinou osobu, nebudou pravděpodobně ochotni půjčovat osobám s nerozvinutým HC, respektive nastaví takové podmínky půjčky, které zohlední zde zmíněná rizika, jež ale mohou případné zájemce o investice do svého HC odradit.⁵

Výše prezentovaný model může v praxi selhávat také proto, že implicitně předpokládá dokonalou informovanost a dokonalou racionalitu jednotlivých aktérů. Jak ale upozorňuje zejména tzv. institucionální ekonomie [Furobotn, Richter 2005], tyto předpoklady jsou v realitě málokdy splněny. Jednotliví aktéři se pohybují ve světě omezených informací a racionálního jednání jsou schopni jen v nedostatečné míře, a tudíž mohou např. preferovat krátkodobé cíle (užitky) na úkor dlouhodobých [Williamson 1985]. Model rovněž nedostatečně reflektuje nepeňžní (nevyčíslitelné) výnosy z rozvoje HC a náklady na něj, např. radost z procesu učení nebo naopak nadměrný stres.⁶ Vyčíslitelné a nevyčíslitelné náklady s vyčíslitelnými a nevyčíslitelnými výnosy přitom vždy porovnává pouze konkrétní osoba, a to jak v krátkém, tak v dlouhém období. Pokud z pohledu této osoby suma vyčíslitelných i nevyčíslitelných nákladů bude přesahovat sumu vyčíslitelných i nevyčíslitelných příjmů, nemusí do svého HC investovat, a to ani v případě, že je k této investici stimulován dalšími subjekty (např. potenciálními investory, kteří by mu byli ochotni půjčit).

Z tohoto stručného přehledu teoretických poznatků o problematice investic do HC je zřejmé, že se jedná o komplexní otázku. V tomto příspěvku si proto klademe za cíl identifikovat vybrané bariéry investic do HC. Ukazujeme, že tyto bariéry souvisí: a) se strukturou společnosti a s převládajícími vzorci chování; b) s míněním osob, které vlastní zdroje a mohou je půjčovat, o osobách bez rozvinutého HC; c) s tím, jak osoby s nedostatečným HC reagují na skutečnost, že některé z nich začnou do HC investovat. Je třeba zdůraznit, že v příspěvku nerozebíráme všechny známé bariéry investic do HC. Soustředíme se na dvě z nich, které považujeme za klíčové a které jsou v literatuře, zejména české, poněkud opomíjeny. Proto příspěvek vychází především ze zahraničních studií.

Pod pojmem lidský kapitál rozumíme v příspěvku znalosti, dovednosti, schopnosti a vlastnosti jedince, které usnadňují vytváření osobního, sociálního a ekonomického blaha.⁷ Příspěvek je organizován následovně: v následující – druhé a třetí kapitole se věnujeme problematice statistické diskriminace, první ze dvou zmíněných bariér investic do HC. Ve čtvrté kapitole popisujeme druhou vybranou bariéru, tj. situaci,

kdy skupina brání vlastním členům investovat do svého HC, protože hrozí nebezpečí emigrace těchto osob. V páté kapitole upozorňujeme na rizika, které jsou s takovou emigrací spojeny. V šesté kapitole se podrobněji zabýváme vlivem prostředí, z něhož osoby s nerozvinutým HC většinou pocházejí, na investice těchto osob do svého HC. Ani tento vliv není zcela jednoznačný. Na jednu stranu není žádoucí, aby skupina jedinců v investicích bránila, na druhou stranu emigrace osob, které rozvinuly svůj HC, zhorší průměr těch, kteří v původním prostředí zůstanou, což může vyvolat jejich negativní reakce vůči emigrantům. Proto v této kapitole navrhuje umožnit emigraci těch, kteří chtějí do svého HC investovat, zároveň ale podporovat vzájemné kontakty emigrantů s původní skupinou, která tak může být motivována k následování jejich příkladu. V závěru příspěvku jsou shrnuty hlavní myšlenky textu a jsou navrženy konkrétní postupy, jak zmíněné bariéry investic do HC překonat.

Statistická diskriminace

Statistickou diskriminaci lze definovat⁸ jako nerovnost mezi demografickými skupinami založenou na stereotypech, které však nejsou důsledkem rasových, genderových nebo podobných předpokladů, ale nedostatku informací.⁹ Racionální subjekt totiž při posuzování individuálních charakteristik jiné osoby využívá agregátní charakteristiky skupiny (např. skupinový průměr), do níž posuzovaný patří. Na základě těchto agregátních charakteristik může být se členy různých skupin zacházeno různě, i když v každém jiném pozorovatelném aspektu sdílejí stejné vlastnosti.¹⁰ Statistická diskriminace je tedy důsledkem informační asymetrie, kdy je pro posuzujícího nákladné zjišťovat detailní informace o posuzovaném a proto vyjde z průměrných charakteristik skupiny posuzovaného. Becker [1957] dále zmiňuje, že diskriminace na trhu výrobních faktorů (trhu práce) může být důsledkem diskriminace na trhu statků, neboť zákazníci mohou např. požadovat produkci nebo prodej statků pouze příslušníky určité skupiny, např. většinové společnosti.

V kontextu investic do HC lze statistickou diskriminaci vyjádřit pomocí modelu takto: představme si dvě osoby, které mají stejně nedostatečně rozvinutý HC, disponují ale stejnou ochotou a stejnými schopnostmi svůj HC rozvíjet. Každá osoba je členem odlišné skupiny, A, nebo B, přičemž členové skupiny A jsou v rozvíjení svého HC průměrně úspěšnější než členové skupiny B. Na základě této průměrné charakteristiky získá pravděpodobně od věřitelů zdroje na rozvoj svého HC člen skupiny A, nikoli člen skupiny B. Jenže neochota věřitelů má podstatný důsledek: demotivuje potenciální uchazeče vůbec se o získání zdrojů snažit. Pokud vědí nebo tuší, že budou odmítnuti, nemají důvod plýtvat silami a potřebné zdroje si raději obstarají jinými způsoby (včetně těch nelegálních). Vzniká tak svým způsobem začarovaný kruh. Neochota věřitelů vede k neochotě dlužníků. Neochota dlužníků vede ke zhoršování průměrných hodnot jejich skupiny (přinejmenším relativně vůči jiným skupinám obyvatel) a k další neochotě věřitelů.

Informační asymetrie a hodnocení jedinců podle agregátních charakteristik jejich skupiny je pouze jednou z možných příčin neochoty věřitelů půjčovat své zdroje na rozvoj HC určitým osobám. V praxi může být tato neochota také důsled-

kem dalších faktorů. Osoby s nedostatečně rozvinutým HC mohou pocházet z nízkopříjmových skupin, jejichž prostředí se častěji vyznačuje nezaměstnaností, kriminalitou a dalšími negativními jevy, a jedince z těchto skupin mohou investoři považovat za rizikovější než ostatní. Jinak řečeno, v praxi často není splněna výše uvedená podmínka, že osoby patřící do různých skupin sdílejí stejné pozorovatelné vlastnosti v každém jiném aspektu, respektive je tato podmínka splněna pouze částečně. I přes tuto námitku však výzkumy potvrzují, že samotná příslušnost k určité skupině hraje v přidělování investic na rozvoj HC významnou roli, aniž se v ostatních směrech podstatně liší vlastnosti členů jednotlivých skupin. Z nich¹¹ se stručně zastavme u experimentu, který uskutečnili Fryer, Goeree a Holt [2005].¹²

Autoři rozdělili vybrané studenty do dvou skupin. První skupinu tvořili uchazeči o zaměstnání, kteří byli dále rozděleni do dvou týmů na fialové a zelené. Druhá skupina představovala zaměstnavatele. Experiment probíhal v několika kolech. Skupina uchazečů o zaměstnání mohla nejprve investovat určitou částku do svého vzdělání. Po této investici proběhl počítačový test, který byl vyhodnocován náhodně, ale s velikostí investice rostla pravděpodobnost úspěchu. Na konci experimentu se zaměstnavatelé rozhodovali, koho z uchazečů o zaměstnání přijmou. Zaměstnavatelé měli přitom pouze následující informace: a) o výsledku testu konkrétního uchazeče; b) souhrnnou informaci o dosažených výsledcích zelené i fialové skupiny; c) o barvě uchazeče. Zaměstnavatelé získávali peníze podle toho, jak vzdělaného uchazeče najali, uchazeči podle toho, jestli byli najati. Zelený tým dosáhl v počátečních kolech zcela náhodně v průměru lepších výsledků testů než tým fialový. Zaměstnavatelé začali v pozdějších kolech tuto skutečnost zohledňovat a zeleným dávali přednost bez ohledu na to, zda některý ze členů zeleného týmu do vzdělání investoval. Jakmile si toho oba týmy uchazečů všimly, zvýšili zelení významně investice do svého lidského kapitálu a fialoví naopak tyto investice snížili. To v důsledku znamenalo téměř stoprocentní diskriminaci podle barvy týmu. Začarovaný kruh se dá potom vyjádřit výroky, které zazněly při reflexi experimentu. Fialoví zaměstnanci říkali, že v průběhu experimentu přestali investovat do svého HC, protože neměli zaručeno, že jim investice přinese odpovídající výnos (pokrytí nákladů na investici a zisk z investice), a zaměstnavatelé nebyli ochotni tyto zaměstnance najmout. Zaměstnavatelé odpovídali, že nebyli ochotni dané zaměstnance přijmout proto, že neinvestovali do svého lidského kapitálu. Výsledkem tedy bylo, že hráči, kteří v experimentu představovali zaměstnavatele, si o fialových hráčích v pozici zaměstnanců vytvořili předsudek, který byl založen na jejich počátečním průměru, a tohoto předsudku se drželi, i když někteří fialoví hráči byli alespoň z počátku ochotni daný průměr zlepšit. Protože ale tato snaha nebyla patřičně oceněna, rezignovali na ni. Tím se ovšem průměrné hodnoty fialových hráčů vůči hráčům zeleným postupně zhoršovaly. Osoby, které na počátku experimentu investovaly do svého HC méně, se v dalším průběhu setkávaly s většími bariérami, které nebyly schopny překonat ani přes svou počáteční snahu.

V realitě je ovšem problematika bariér investic do HC i naznačený začarovaný kruh složitější než laboratorní experiment. Obecně je však uznávána skutečnost, že osoby s nedostatečně rozvinutým HC patřící k určité skupině (v experimentu fialoví, v českém kontextu např. Romové) se

při rozvíjení svého HC setkávají s více překážkami než osoby z jiných skupin.¹³ I když některé osoby dané skupiny se mohou snažit tyto bariéry překonávat, pravděpodobně rezignují, nebude-li taková snaha oceněna. Pokud má být jejich snaha trvalá, musí přinášet výsledky, které však nezávisí pouze na výkonu těchto jedinců, ale také na chování členů jiných sociálních skupin. V případě neochoty okolí nemusí investice do vzdělání přinášet dostatečné výnosy i přes snahu jedinců svůj HC rozvíjet, a takové investice proto ve výsledku nebudou ve společnosti dostatečně zastoupeny.

V úvodu tohoto článku byla zmíněna situace, kdy věřitelé poskytují prostředky na vzdělání nadaným dětem z chudých rodin. Tato situace sice může být řešením výše popsaného začarovaného kruhu, nicméně ne zcela jednoznačným. Věřitelé dokážou rozlišit schopnosti nadané osoby pouze v určitých případech, kdy jsou tyto schopnosti natolik specifické, že jejich zjištění je relativně málo nákladné. Z hlediska našeho přístupu jde však zejména o to, aby i osoby, jejichž vlastnosti v zásadě odpovídají statistickému průměru a které nedisponují specifickými schopnostmi, tj. nemají specifické předpoklady pro rozvoj HC, měly šanci tento kapitál rozvinout, včetně možnosti získat zdroje na jeho rozvinutí. Jinými slovy, pokud pro věřitele disponujícího zdroji na rozvoj HC je nákladné zjistit dostatek informací o potenciálním dlužníkovi, jde o to, aby tato bariéra byla překonána.

Zdůrazněme ještě, že půjčka na investice do HC nemusí být realizována ani v případě, kdy diskriminující jsou ochotni své zdroje půjčit. Nadaný člen diskriminované komunity si totiž nemusí být svých schopností vědom a může se mylně domnívat, že jeho investiční příležitosti jsou stejné jako příležitosti průměrných členů jeho komunity.¹⁴ Z hlediska trhu zápůjčních fondů platí, že taková osoba podceňuje výnos ze svých investičních příležitostí a nebude žádat o půjčku, ačkoliv by byla schopna z výnosu krýt náklady půjčky (úrokovou míru apod.). Prostředky, které nezíská tento člen diskriminované komunity, tak mohou být použity jiným, avšak méně efektivním způsobem.

Možné reakce na statistickou diskriminaci

Statistická diskriminace je obvykle zakázána příslušnými právními předpisy¹⁵, nicméně z experimentů [Bertand, Mullainathan 2004]¹⁶ plyne, že k ní v praxi dochází a také, že je obtížně odhalitelná. Osoby, které jsou statistické diskriminaci vystaveny, se mohou obvykle jen obtížně bránit, např. právě proto, že nedisponují odpovídajícím HC. Osoby, které statistickou diskriminaci praktikují, naopak mohou argumentovat tím, že se při rozlišování mezi jedinci řídí i jinými okolnostmi než jejich členstvím v určité skupině. Jednou z možností potlačení statistické diskriminace je tzv. diskriminace pozitivní, která spočívá v podporování osob ze skupin se špatnými průměrnými charakteristikami (např. jsou přednostně přijímány na VŠ). Programy pozitivní diskriminace se rozvinuly zejména v USA v 60. letech 20. století, kdy byly zaměřeny na černošskou komunitu (jsou označovány jako „affirmative action“¹⁷).

Názory na přínos pozitivní diskriminace se liší. Podle jejich zastánců je důležitým nástrojem zlepšování průměrných hodnot skupiny prostřednictvím podpory průměrných členů, kteří by se na rozdíl od nadaných jedinců jinak neprosadili. Jak konstatuje Lukeš: „Skutečná diskriminace mnohem více znevý-

hodňuje průměrně ze všech skupin. Činí tak prostřednictvím jevu, který můžeme nazvat asymetrickým hodnocením. Stejně chování lidí z různých skupin se označuje jinou společenskou hodnotou, např. muž si není ničím jistý, zatímco žena panikaří nebo je hysterická. Navíc je pak takové chování považováno za příklad nějaké negativní vlastnosti dané skupiny. Když se ve škole popere bílé dítě rodičů ze středních tříd, považuje se to za normální součást dospívání, když se popere dítě romské, je to další důkaz neschopnosti všech Romů se normálně snášet se zbytkem společnosti. Tímto způsobem se kumulativně navyšuje nevýhoda diskriminovaných menšin do té míry, že je jejich zastoupení v důležitých společenských institucích (ve vládě, v univerzitách, v učitelském stavu, v policii, ve sportu, v umění, ve vedoucích pozicích ekonomicky silných společnostech, v armádě apod.) statisticky významným způsobem neproporcionální jejich zastoupení v populaci. Paradoxně se za znevýhodnění dá často považovat i to, že jsou příslušníci dané skupiny zastoupení v nějakém odvětví nadměrným způsobem. Například úspěchy černých sportovců v americkém sportu jen negativně podporují stereotyp Afričanů jako fyzicky silné, ale intelektuálně nedostatečné skupiny. Stejně tak přílišné zastoupení žen v učitelské profesi není ani zdaleka tak jednoznačným znamením jejich rovnoprávnosti, jak by se mohlo na první pohled zdát. Nábory žen do školství se totiž odehrál současně se snížením prestiže (a platového hodnocení) učitelů obzvláště na nižších stupních a zároveň tím posílil stereotyp ženy jako někoho, kdo se hodí jen na výchovu dětí.“ [Lukeš 2005: 3]¹⁸

Odpůrci pozitivní diskriminace naopak poukazují na skutečnost, že snaha pomoci určité skupině může poškodit skupiny ostatní. Je důležité upozornit na to, že tento názor nemusí automaticky znamenat snahu diskriminaci zachovat, nicméně ani snahu odstranit ji v každém případě, např. za cenu poškození dalších osob, které nejsou členy znevýhodněných skupin. Pro zajímavost zde ocitujeme z textu Blocka a Mulcahy: „Na první pohled se taková politika jeví jako dobře míněná a záslužná cesta k napravení křivd. Cílem těchto opatření je dosáhnout zlepšení. Nicméně zavádění této politiky do praxe obsahuje zjevný a těžko řešitelný rozpor. Aby vláda odškodnila jednu skupinu, navrhuje připravit o svobodu ostatní. Konkrétně např. zaměstnavatelé budou omezeni ve svobodě kohokoliv si zaměstnat a mnozí uchazeči o zaměstnání či studium budou znevýhodňováni jen na základě pohlaví či rasy. Diskriminace menšin pouze na základě barvy pleti nebo etnického původu je hloupost, nicméně naším právem jakožto svobodných jedinců je mít jakékoliv názory či předsudky. Hájíme-li svobodu názoru, musíme konzistentně hájit i právo zaměstnavatelů zaměstnat lidi na základě libovolně zvolených vlastností. Pokud má zaměstnavatel hlubokou averzi kupř. vůči lidem s hnědými očima a podle toho se řídí při hledání nových zaměstnanců, bylo by poškozením jeho práv, pokud by byl nucen zaměstnávat lidi s hnědými očima. Běžně existuje i preferování příbuzných – majitel soukromé banky třeba raději zaměstná bratrance než jiného – byť kvalifikovanějšího – uchazeče, který nepatří do rodiny. Měl by být takový člověk trestán na základě zákona? Jasná odpověď zní ne. Alespoň pokud ctíme právo na svobodné sdružování. Zákony, které znemožňují lidem uzavírat smlouvy s jinými libovolnými osobami, jsou pošlapáním svobody sdružování. Toto právo máme málem za svaté v oblastech jako je výběr přátel, výběr partnera

či manželství. Nikdo nemá zákonnou povinnost nehledět na barvu pleti či pohlaví při uzavírání manželství. Jestliže je pozitivní diskriminace tak morální a správnou politikou, proč ani její největší zastánci nechtějí její rozšíření do těchto osobních oblastí?“ [Block, Mulcahy 2006: 1]

Podstatnou námitkou proti pozitivní diskriminaci je také to, že příjemci podpory mohou žádat další a další výhody, které již neinvestují za účelem rozvoje svých schopností nebo integrace do většinové společnosti, ale jejichž smyslem je získání příjmů (užitků) s nízkými náklady. Ekonomicky řečeno [Krueger 1974; Tullock 2005; Křiváková et al. 2006] uplatňují v takovém případě politiku vymáhání renty. Toto vymáhání renty deformuje trhy, na kterých k vymáhání dochází, a může být zdrojem vážných tržních selhání včetně makroekonomických problémů v podobě růstu výdajů veřejných výdajů nebo snižování produktivity ostatních skupin, respektive jejich neochoty přispívat do veřejných rozpočtů. Tato tržní selhání mohou mít také podobu neproduktivních investic poskytnutých s očekáváním výnosu, k jehož realizaci však ve skutečnosti nedojde.¹⁹

Konkrétní forma diskriminace může být ovlivněna mnoha faktory, podle Beckera [1997] především velikostí a silou diskriminující a diskriminované komunity.²⁰ Pokud je totiž diskriminující komunita v menšině, nutně musí vynakládat část svých příjmů na ochranu proti diskriminované většině. Náklady diskriminující menšiny na udržení statu quo však mohou převýšit příjmy z diskriminace, která se tak stane nevýhodnou pro obě skupiny. Jako typický příklad této situace lze uvést diskriminaci černošské většiny bělošskou menšinou v Jihoafrické republice koncem 80. a začátkem 90. let 20. století, kdy tato diskriminace přestala být pro bělošskou většinu ekonomicky výhodná, a politika apartheidu tak byla odbourána. V ČR naopak diskriminované komunity (Romové, osoby s nízkým příjmem) tvoří menšinu, a ostatním skupinám obyvatel se tak diskriminace vyplácí. Existují nicméně regiony, kde s sebou diskriminace nese vyšší náklady např. v podobě kriminality, narušování veřejného pořádku atd. Standardní reakcí osob ohrožených takovou situací (které v zásadě patří k diskriminující většině) je zatím většinou volání po větší represí vůči diskriminovaným. Přesto však nelze vyloučit, že náklady na represí a udržení statu quo časem převýší příjmy plynoucí z diskriminace menšin a že někteří příslušníci diskriminující většiny začnou hledat alternativní řešení. Může k tomu mimo jiné přispět i rozvoj moderních technologií jako v případě tzv. Grant Funding. Tento druh podpory je založen na sociálních sítích typu Facebooku, na nichž si potenciální věřitelé mohou vybrat projekty, které hodlají (většinou spíše malou částkou) podpořit. Namísto vráceného vkladu jim stačí v podstatě stejně jako donátorům z dob Národního obrození nepeněžní výnos, např. v podobě dobrého pocitu, že jejich volné aktivum přispělo (skrze investici do HC) ke zlepšení „stavu světa“.

Diskriminující, ať už se jedná o menšinu či většinu, však zpravidla usilují o zachování statu quo, neboť diskriminace jim zaručuje privilegia. Z ekonomického pohledu platí (viz úvod), že pokud do svého HC investuje menší počet osob, mají tyto osoby postavení monopolu, respektive oligopolu. Díky svým schopnostem jsou produktivnější než ostatní a díky této vyšší produktivitě mohou realizovat vyšší výnosy. Pokud by naopak do svých schopností investoval větší počet osob, ztratili by ti,

kteří již investovali, své monopolní či oligopolní postavení, museli by čelit větší konkurenci, ceny jejich výrobních faktorů (respektive statků, které produkují) by mohly klesnout a jejich výnos by se mohl snížit či zcela ztratit. I diskriminující skupina (ať tvoří menšinu či většinu) pak z pohledu teorie zájmových skupin uplatňuje politiku vyhledávání renty (viz výše). Tato teorie však upozorňuje, že nejsnadněji se renta realizuje v situaci, kdy je zájmová skupina malá a kdy na jednoho jejího člena připadají vysoké výnosy v důsledku nízké konkurence. Na jednu stranu se tedy mohou diskriminující snažit zvyšovat počet diskriminovaných, protože tím zvýší své výnosy, na druhou stranu s růstem počtu diskriminovaných rostou náklady na udržení statu quo. Diskriminující tedy, ekonomicky řečeno, musí hledat optimální míru diskriminace, při níž výnosy stále převyšují náklady. V čase se samozřejmě míra a podoba diskriminace vyvíjí a reaguje na řadu faktorů, jako je technologický pokrok, otevření se zahraniční konkurenci apod. Jednotlivé faktory mohou diskriminovaní (ovšem i diskriminující) využít ke zlepšení svého postavení.

Acting white (Jednat jako běloch)

Úspěch potlačování diskriminace nezávisí pouze na jednání diskriminujících, ale také diskriminovaných. Některé reakce diskriminovaných totiž naopak pomáhají tento stav udržovat. Jednu z takových situací popisujeme v této kapitole.

Jak jsme uvedli výše, jedním z důvodů nedostatečně rozvinutého HC je prostředí, v němž osoby s nízkým HC žijí.²¹ Pro prostředí neovlivňuje jen jedincův HC, ale také jeho sociální kapitál, který je tvořen zejména vzájemnými vazbami a důvěrou členů skupiny, jejich občanskými hodnotami a postoji [World Bank 2004; Field 2008]. Pokud je důvodem statistické diskriminace nízký sociální kapitál, může být řešením původní prostředí opustit nebo se přestat chovat v souladu s normami tohoto prostředí (např. usilovat o dobrý prospěch, ačkoli v daném prostředí není dobrý prospěch oceňován). Takovým chováním se ovšem jedinec z prostředí vyčleňuje a se sociálním kapitálem může ztratit také důvěru ostatních členů skupiny nebo se dokonce stát terčem jejich útoků. Negativní důsledky snahy o rozvoj svého HC v podobě ztráty důvěry původní komunity lze ilustrovat na příkladu komunity Afroameričanů v USA. Nezvykle snaživí Afroameričané jsou zde totiž považováni za zrádce své rasy, jsou označováni termínem „acting white“ (jednat jako běloch) a systematicky pranýřováni svým okolím.²² Znamená to, že za překážku většího rozvoje schopností afroamerické komunity lze považovat její vlastní kulturní hodnoty a vzorce chování. Jakkoliv může daná myšlenka působit kontroverzně, empirické výzkumy ukazují, že je přinejmenším do určité míry pravdivá. Austen-Smith a Fryer [2005] např. dokázali, že afroamerické děti s dobrým prospěchem mají mezi dětmi se stejnou barvou pleti méně přátel než afroamerické děti s průměrným prospěchem. Termín „acting white“ použil v této souvislosti také prezident USA Barack Obama (tehdy senátor za stát Illinois), když v roce 2004 prohlásil: „Děti nemohou dosáhnout úspěchu, dokud nezlepšíme jejich životní vyhlídky, nevypneme televizní přijímače a nevykořeníme tu pomluvu, jež říká, že mladý černoch s knihou jedná jako běloch (v orig. *acting white* – pozn. autorů).“²³

S odsuzováním investic do svého lidského kapitálu ze strany vlastní skupiny se ale nesetkávají pouze Afroameričané,

jedná se o obecně známý fenomén. Na první pohled by se mohlo zdát, že bránit členům vlastní komunity v rozvoji svého HC je neracionální a že kdyby naopak osoby s průměrným HC udržovaly vzájemné vazby s jedinci rozvíjejícími své schopnosti, mohly by z těchto vazeb čerpat výhody. Ve skutečnosti má ovšem takové chování opět hluboce racionální základ. Ekonomická teorie [Coyle 2010] poukazuje na to, že lidé nehodnotí pouze absolutní hodnotu svého postavení, ale porovnávají ho také s postavením ostatních. Pokud jsou charakteristiky ostatních osob lepší, mohou tyto osoby představovat pro srovnávacího ohrožující konkurenci. V takovém případě je racionální zaujmout ostražitý postoj a neudržovat, případně neposilovat vazby s potenciálními konkurenty.

Osoby, které skupinu se špatnými průměrnými charakteristikami opustí, pravděpodobně disponují alespoň skrytými vlastnostmi předurčujícími úspěch, jinak by o emigraci vůbec neuvažovaly. Pokud se pokusí svůj původ skrýt nebo se ho zbavit, zhorší postavení zbylých členů komunity. Na ty, kteří skupinu opustili a dosáhli úspěchu, totiž již nemusí být pohlíženo jako na členy původní skupiny a jejich charakteristiky nebudou započítány do skupinového průměru, který se tak ještě zhorší. Zbývající členové, kteří budou i nadále hodnoceni danými charakteristikami, se jich pravděpodobně budou obtížněji zbavovat. Skupina může této situaci předcházet tím, že potlačuje rozvíjení schopností potenciálních emigrantů. Jinými slovy uplatňuje místo ostrakizace takové preventivní strategie, které zabrání potenciálně schopným jedincům o opuštění skupiny vůbec uvažovat.²⁴ Emigrace, zvláště většího počtu členů, totiž nejen zhoršuje průměrné charakteristiky skupiny, ale také zpochybňuje postavení a legitimitu vůdců a skupinové zvyky a normy (obecněji ideologii). Schopní členové skupiny totiž nemusí usilovat pouze o emigraci, ale také o změnu stávajících pravidel a jejich přizpůsobení pravidlům skupin, do nichž odchází. Právě to byl ostatně jeden z důvodů, proč bývalé socialistické země bránily svým občanům v emigraci. Emigrace schopných členů společnosti snižovala výkonnost těchto zemí (v naší terminologii zhoršovala jejich průměrné hodnoty) a zároveň ohrožovala legitimitu tehdejší vládnoucí ideologie.

Z pohledu osob uvažujících o opuštění své původní skupiny zvyšuje nutnost překonat strategie, které jim v odchodu brání, celkové náklady spojené s emigrací. Nesmíme přitom zapomenout, že tyto náklady nesou dané osoby obvykle ihned, zatímco výnosy z potenciálního opuštění získávají až po delším čase. A protože náklady a výnosy (současné i budoucí) porovnává opět pouze konkrétní jedinec, nemusí se k opuštění vůbec rozhodnout, pokud předpokládá, že jeho výnosy z emigrace náklady na ni nepřevyšují. Jeho rozhodování o emigraci může ovlivnit také tzv. efekt „spirály mlčení“ [Noelle-Neumann 1974, 1993], který spočívá v tom, že lidé se obávají své společenské izolace kvůli zastávání názorů, s nimiž většinová společnost nesouhlasí. Proto neustále sledují své okolí a vyhodnocují, který názor je většinový a který menšinový. Většinový názor pak bez obav vyjadřují, při vyjadřování menšinového jsou naopak opatrnější či zcela umlknou. Tak se většinový názor stává ve společnosti hlasitějším, než odpovídá jeho reálné síle, což vede k dalšímu umlknutí menšiny. V případě rozhodování o emigraci tak mohou být potlačovány názory, které ji podporují, což může vést k poklesu zájmu o ni.

Pokud jedinec, který rozvinul svůj HC, svou původní skupinu neopustí, je zachována její početnost, nemusí to však nutně zlepšit její průměrné hodnoty. Tento jedinec totiž v původním prostředí jednak nemusí rozvinout svůj HC tak jako v případě emigrace, jednak může být méně motivován k produktivním aktivitám, takže v praxi je nakonec spíše příjemcem statků než jejich tvůrcem. Statky, které má skupina k dispozici, se v takovém případě musí rozdělovat mezi více osob, což průměrnou spotřebu a další ukazatele bude rovněž zhoršovat.

Problémy emigrace

Náklady spojené s emigrací nezahrnují pouze možnou ztrátu sociálního kapitálu a vyloučení z původní skupiny, ale také problémy, s nimiž se imigranti setkávají ve skupině nové. Není totiž jisté, že se jim podaří zcela se integrovat do „většinové společnosti“ (tj. obecně do skupiny, jejíž průměrné ukazatele vykazují příznivější hodnoty než skupina emigranta). Původní členové většinové společnosti mohou totiž využít svou vyjednávací sílu v neprospěch imigranta, znevýhodněného nedostatkem kontaktů v novém prostředí, a nepřiznat mu odpovídající podíl na produktivitě dané skupiny. Imigrant může sice i tak zlepšit své postavení a svůj příjem oproti situaci v původní skupině, nicméně bude nadále v pozici znevýhodněného jedince.²⁵ Na agregátní úrovni potom může docházet k tomu, že imigranti systematicky nebudou dostávat příležitost podílet se na nejvýnosnějších aktivitách společnosti, do níž se začlenili, a na toto znevýhodnění mohou reagovat vytvářením opět relativně uzavřených skupin. Tyto skupiny budou ovšem disponovat jen investičními příležitostmi určitého druhu a naopak nebudou mít optimální přístup k příležitostem z jiných oborů a oblastí.

Relativně horší postavení (ve srovnání s ostatními členy většinové společnosti) může vést k dlouhodobé nespokojenosti imigrantů, a to zejména v následujících generacích. Jako ilustrativní příklad lze zmínit problémy, s nimiž se potýká turecká menšina v Německu nebo arabské komunity ve Francii a dalších zemích.²⁶ V konkrétní situaci pak mohou imigranti své problémy ve většinové společnosti vnímat jako horší než svou situaci před emigrací v původní skupině (viz předcházející kapitolu). Schopní členové uzavřené skupiny imigrantů mohou tuto skupinu opět opustit, přestože je v zásadě součástí většinové společnosti, což bude dále zhoršovat postavení zbývajících členů. Tito zbývající členové mohou potenciálním emigrantům opět bránit v odchodu zmíněnými strategiemi.

Neúplné začlenění imigrantů je přitom z hlediska většinové společnosti opět racionálním chováním. Většinová společnost může těžit z práce imigrantů, zejména když vykonávají činnosti považované za podřadné a naopak nevykonávají aktivity, v nichž by mohli původním členům společnosti konkurovat. Neochota většinové společnosti přijmout imigranty může být dále ovlivněna vzájemnými kulturními, náboženskými a dalšími rozdíly, které jsou zdrojem nejistoty a obav z neznáma. Neúplná integrace pak rozdíly mezi oběma skupinami dále prohlubuje, protože imigranti i členové většinové společnosti se pravděpodobně budou stýkat spíše s lidmi ze stejného kulturního prostředí. Pro imigranta navíc představují kontakty s lidmi stejného kulturního původu určitou jistotu v cizím prostředí. Neúplné začlenění imigrantů je však také spojeno s náklady. Pokud imigranti začnou dávat najevo svou nespo-

kojenost, musí členové většinové společnosti vynaložit na svou obranu větší či menší prostředky, které již nemohou použít na ochranu vůči jiným hrozbám. Protože je však imigrantů obvykle výrazně méně než členů většinové společnosti, mohou být náklady spojené s danou formou diskriminace dlouhodobě nižší než výhody, které z ní plynou, a stav neúplné integrace imigrantů se může stát být dlouhodobým.²⁷

Možné řešení bariér

V této kapitole představíme vybraná řešení popsaných bariér, které osobám s nízkým HC brání v jeho úspěšném rozvoji. Shrňme si nejprve poznatky vyplývající z dosavadního textu:

1. Osoby s nedostatečně rozvinutým HC disponují nevhodnými průměrnými znaky, které jim znesnadňují získat zdroje na jeho rozvoj.
2. Skupiny, ve kterých osoby s nízkým HC žijí, jim mohou z různých důvodů a různými způsoby bránit v rozvoji jejich HC.
3. Odchod z původní skupiny nutně neznamená zlepšení emigrantova postavení ani úplnou integraci do většinové společnosti a účast na všech jejích výhodách.

Jedním z řešení této situace je cílená podpora osob žijících v prostředí, které jim brání v rozvoji jejich HC, a jejich motivace k opuštění tohoto prostředí a k co nejúplnější integraci do většinové společnosti. Řešení tohoto typu bylo zavedeno v USA v 90. letech 20. století v podobě programu „Přestěhování se do nové příležitosti“.²⁸ V rámci tohoto programu bylo vybraným osobám, jež žily ve velkých městech²⁹ ve čtvrtích se čtyřicetiprocentní a větší mírou chudoby, nabídnuto zvláštní poradenství ohledně ubytování tak, aby se mohly snáze přestěhovat do čtvrti s maximálně desetiprocentní mírou chudoby v jakémkoli městě. Program jim rovněž pokryl náklady spojené s ubytováním (nájem, elektřina apod.). Přínos programu „Přestěhování se do nové příležitosti“ však Katz, Kling a Liebman [2007] vyhodnotili jako nejednoznačný. Na jednu stranu výrazně poklesla pravděpodobnost, že se imigranti stanou obětí trestného činu. Snížila se jejich nemocnost, zvýšil se jejich subjektivní pocit štěstí. Na druhou stranu experiment nepotvrdil, že by si imigranti díky podpoře snáze našli práci, a program podle autorů nevedl ani ke zlepšení školního prospěchu dětí či k poklesu trestné činnosti imigrantů.

Vůči závěrům, ke kterým Katz, Kling a Liebman [2007] dospěli, lze namítat, že od přestěhování k experimentu uplynula relativně krátká doba a že by hodnoty bylo nutno porovnávat v delším čase.³⁰ Je rovněž zřejmé, že cílem programu nebyl komplexní rozvoj všech aspektů lidského kapitálu imigrantů, ani jejich úplné začlenění do nové společnosti. Program jim pouze umožnil vybrat si velmi příznivé životní prostředí a nenést část nákladů spojených s bydlením. Nicméně závěry daného průzkumu lze porovnat s jinými. Jak např. uvádějí Levitt a Dubner [2006], v USA na základě *Celostátní studie základního vzdělání* vyplynulo, že mezi faktory, které ovlivňují prospěch dětí v základní škole (dobrý prospěch lze i přes řadu výhod³¹ označit za známku úspěšnosti investic do lidského kapitálu), patří následující skutečnosti:

- rodiče dítěte mají minimálně jeden vysokoškolský titul
- rodiče dítěte mají vyšší společenské postavení
- matce v době, kdy porodila první dítě, bylo alespoň 30 let
- dítě se nenarodilo předčasně a nebylo adoptováno

- rodiče dítěte mezi sebou mluví anglicky
- rodiče jsou členy sdružení přátel školy
- dítě má doma hodně knížek

Naopak mezi faktory, které na prospěch dítěte nemají vliv, patří podle Levitta a Dubnera [2006], následující okolnosti:

- dítě vyrůstá v úplně a šťastné rodině
- rodina se právě přestěhovala do lepší čtvrti
- matka zůstala s dítětem doma až do doby, kdy začalo chodit do školky
- dítě absolvovalo předškolní přípravu
- rodiče pravidelně dítěti předčítají a berou jej do muzeí
- dítě tráví hodně času před zapnutou televizí
- rodiče využívají fyzické tresty

Levitt a Dubner [2006] podotýkají, že faktory, které mají na prospěch dítěte vliv, se v zásadě týkají toho, čím rodiče jsou (tedy jejich postavení), zatímco faktory, které vliv nemají, se týkají toho, co rodiče dělají (tedy jejich chování). Vůči daným závěrům lze vznést námitku, že prospěch dítěte v základní škole není jednoznačným ukazatelem lidského kapitálu a že podstatnější je, jak děti dokáží znalosti, které získají prostřednictvím školního vzdělání, uplatnit ve svém budoucím životě. Nicméně o tom, že postavení rodičů, respektive prostředí, ve kterém se člověk narodí a vyrůstá, hraje v možnostech rozvoje jeho HC roli, svědčí i další výzkumy. V Česku například některé studie poukazují na skutečnost, že děti rodičů se základním vzděláním mají výrazně zhoršenou možnost přijetí na vysokou školu oproti dětem z rodin, v nichž alespoň jeden rodič má vysokoškolské vzdělání [Matějů, Valenčík 2003; Matějů, Smith 2009]. I tento závěr tedy poukazuje na to, že postavení rodičů má pro rozvoj HC jejich dětí větší význam než jejich chování.

Z výše uvedeného plyne, že snaha pomoci osobám s nízkým HC jej rozvíjet by se neměla zaměřit pouze na jednotlivce, ale také na jejich okolí. Například pokud budou projekty zaměřeny jen na děti do určitého věku, mohou vůči nim starší vrstevníci nebo rodiče vytvářet bariéry, takže děti, kterých se projekt týká, budou čelit vysokým bezprostředním nákladům, zatímco výnosy z rozvoje jim budou slíbeny až ve vzdálené budoucnosti. To nepřispěje k jejich ochotě HC rozvíjet a projekty mohou přinášet neuspokojivé výsledky. Cutler, Glaeser a Vidgor [1999] proto navrhují, aby projekty rozvíjející HC vybraných jedinců zahrnovaly také snahu udržet jejich vazby na původní komunitu a zároveň podporovaly jejich integraci do nové společnosti. Jako vhodný způsob se jeví zapojení osob, které žijí v blízkosti diskriminovaných, ale zároveň mají kontakty s většinovou společností. Z pohledu teorie sociálního kapitálu [Granovetter 1985] tyto prostředníci disponují slabými sociálními vazbami (slabým spojujícím sociálním kapitálem) a mohou přispět k odbourání statistické diskriminace. Cutler, Glaeser a Vidgor [1999] ukazují, že tuto roli tzv. „stavitelů mostů“ mohou hrát i jedinci z diskriminované komunity, kteří mají zájem rozvíjet svůj HC a zároveň se snaží o udržení vazeb na svou původní komunitu, která jim potom v rozvoji nemusí bránit. Jejich úspěch může podněcovat další členy komunity k rozvoji svého HC. Současné možnosti mobility tomuto úsilí napomáhají.

V českém kontextu platí, že úspěšné osoby pocházející z diskriminovaných komunit je většinou úplně opouštějí, přerušují vzájemné vazby a dále je nerozvíjejí.³² Jinak řečeno nehrají roli „stavitelů mostů“, kterou často přebírají průměrní příslušníci diskriminující komunity, kteří ovšem mohou zneužívat svého

postavení, např. v podobě nabídky nevýhodných pracovních a nájemních smluv, předražených výrobků a dalších statků spojených se zajištěním základních životních potřeb. Tato skutečnost členy diskriminované komunity dále znevýhodňuje a jejím řešením by mohla být právě podpora úspěšných osob z diskriminované komunity tak, aby roli stavitelů mostů začaly hrát. V praxi by tak dokazovaly, že se investice do HC vyplácí, aniž by zhoršovaly postavení ostatních členů diskriminované komunity, kteří prozatím do svého HC neinvestovali. Naopak by tito zbývající členové mohli být k investicím motivováni. Většinová společnost by tedy měla stimulovat úspěšné osoby z diskriminované menšiny, aby tuto menšinu zcela neopustily, ale aby pro ni byly pozitivním příkladem.

Závěr

Pokud by investice do HC byly vždy a pro všechny výhodné, měly by osoby disponující dostatkem zdrojů (peněz) být dostatečně motivovány, aby tyto prostředky poskytly těm, kdo chtějí svůj HC rozvíjet. A nejen to. Osoby s prostředky by pak aktivně vyhledávaly osoby bez prostředků a přesvědčovaly je, aby svůj HC rozvíjely. V praxi však existují významné bariéry bránící rozvoji HC určitých osob či skupin. V tomto textu jsme se zaměřili na dvě vybrané bariéry – statistickou diskriminaci a opovržení ze strany ostatních členů komunity, v nichž zájemci o rozvoj svého HC žijí.

Z hlediska ekonomické teorie lze konstatovat, že první bariéra se týká poptávkové strany (těch, kteří poptávají osoby s rozvinutým HC), druhá bariéra strany nabídkové (těch, kteří chtějí rozvíjet svůj HC). Bariéry způsobují, že kapitálový trh z hlediska investic do vzdělání nepůsobí efektivně. V textu byly popsány některé praktické experimenty realizované v zahraničí (zejména v USA), jejichž účelem bylo zmírnit působení bariér, jejichž výsledky jsou však považovány za rozporuplné.

V České republice lze za skupiny obyvatel s nedostatečně rozvinutým HC označit Romy, osoby z nízkopříjmových skupin atd. V posledních letech se tyto skupiny obyvatel koncentrují ve vybraných lokalitách (tzv. sociálně vyloučených) a dochází k omezování jejich kontaktů s ostatními skupinami společnosti. To vede k frustraci sociálně vyloučených, jež se projevuje útoky proti členům tzv. většinové společnosti, která zpravidla reaguje represemi či voláním po nich, např. na demonstracích. Konkrétním příkladem mohou být nepokoje na Českolipsku a ve Šluknovském výběžku v roce 2011³³ nebo v Českých Budějovicích na sídlišti Máj v létě 2013.

I přes nejrůznější programy a strategie [Šimůnková, Šimáček 2011] se domníváme, že v ČR bohužel nejsou využívány adekvátní možnosti rozvíjení HC těch osob, které samy nemají dostatek prostředků k jeho rozvoji. Systematická podpora takových osob je přitom důležitým nástrojem boje proti statistické diskriminaci. Pokud se zlepší průměrné hodnoty znevýhodněných skupin, začnou poptávající jejich členy hodnotit i podle jiných charakteristik. Pokud však nabízející sami nejsou schopni tyto hodnoty zlepšit, respektive nejsou k tomu stimulováni (např. právě z důvodu nízké poptávky), a pro poptávající je nákladné zjišťovat detailní informace o každé diskriminované osobě, mohou tyto problémy pomoci řešit neziskové organizace, sdružení pracující s osobami s nízkým HC, nadace, apod.³⁴ Cílem takových organizací může být:

- Stimulovat osoby, které chtějí investovat do svého HC, např. nenávratnými půjčkami, přičemž poskytnutí půjčky bude vázáno na splnění určité podmínky (absolvování určitého počtu hodin vzdělávání, složení testu apod.). Část půjčky může přitom být poskytnuta na začátku a zbylá část až po splnění podmínky.
- Poskytovat informace o možnostech typu Grant Funding, který byl zmíněn výše, a stimulovat osoby s prostředky, aby tyto možnosti využily, např. tím, že si o takto poskytnuté prostředky budou moci snížit daňový základ.
- Využít toho, že diskriminace přináší diskriminujícím náklady a že tyto náklady rostou s růstem počtu diskriminovaných. Propojit diskriminující přímo s diskriminovanými tak, aby diskriminující získali lepší informace o diskriminovaných a byli schopni s menšími náklady posoudit, zda se jim spolupráce nevyplatí více než diskriminace.

Neziskové, příp. státní organizace mohou také pomoci řešit problém opovržení členů diskriminovaných skupin vůči osobám usilujícím o rozvoj svého HC, problém integrace členů, kteří svou původní skupinu opustí, shlukování osob s nízkým

HC do uzavřených skupin a otázku spolupráce osob rozvíjejících svůj HC se zbývajících členy jejich komunity. Vhodným postupem může být:

- Podporovat osoby, které se rozhodnou investovat do svého HC, aby odešly ze sociálně vyloučených lokalit. Nové bydlení může být jednou z forem půjčky zmíněné výše. Zároveň umožnit i přestěhování osob blízkých, které opět může být spojeno s nějakou podmínkou, např. že i tyto další osoby alespoň částečně rozvinou svůj HC.
- Stimulovat osoby, které odešly, k podpoře dalších osob ze svého původního prostředí s cílem motivovat je rovněž k rozvoji svého HC. Stimuly mohou mít podobu daňových úlev, informování o dané možnosti apod.
- Využívat příklady úspěšných osob k propagaci investic do HC. Důležité je aktivně tyto osoby zapojit a uhradit jejich náklady spojené s propagací.

Jsme si vědomi skutečnosti, že výše zmíněné návrhy řešení jsou spojeny s většími či menšími náklady a že jejich úspěch závisí na řadě okolností. Prvním krokem by vždy měla být podrobná analýza příčin způsobujících, že některé osoby nedostatečně rozvíjí svůj HC. Z takové analýzy pak mohou vyplynout modifikace našich návrhů, případně jiné postupy.

literatura

- Aktürk, Sener. 2010. „The Turkish Minority in German Politics: Trends, Diversification of Representation, and Policy Implications.“ *Insight Turkey* 12 (1): 65-80.
- Anderson, Donna, Michael Hauptert. 1999. „Employment and statistical discrimination. A hands-on experiment.“ *Journal of Economics* 25: 85-102.
- Anderson, Lisa, Roland Fryer, Charles Holt. 2002. „Experiments in Discriminations.“ *Working paper*. Williamsburg: William and Mary University.
- Arrow, Kenneth. J. 1973. „The Theory of Discrimination.“ Pp. 3-31 in Orley Ashenfelter, Albert Rees (eds.). *Discrimination in Labor Markets*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Arrow, Kenneth. J. 1998. „What has economics to say about racial discrimination?“ *Journal of Economic Perspectives* 12 (2): 91-100.
- As-Saber, Sharif. 2011. *Governance and Human Capital*. New Delhi: Sterling Publisher.
- Austen-Smith, David, Roland Fryer. 2005. „An Economic Analysis of Acting White.“ *The Quarterly Journal of Economics* 120 (2): 551-583, <http://dx.doi.org/10.1093/qje/120.2.551>
- Becker, Gary. 1957. *The Economics of Discrimination*. Chicago: Chicago University Press.
- Becker, Gary. 1964. *Human Capital*. Chicago: Chicago University Press.
- Becker, Gary. 1997. *Teorie preferencí*. Praha: Liberální institut.
- Bertrand, Mariann, Sendhil Mullainathan. 2004. „Are Emily and Greg More Employable Than Lakisha and Jamal? A Field Experiment on Labor Market Discrimination.“ *The American Economic Review* 94 (4): 991-1013, <http://dx.doi.org/10.1257/0002828042002561>
- Block, Walter, Timothy Mulcahy. 2006. „Pozitivní diskriminace: institucionalizovaná nerovnost.“ *Laissez Faire* 9 (3): 1-2.
- Briggs De Souza, Xavier, Susan Popkin, John Goering. 2010. *Moving to opportunity: the story of an American experiment to fight ghetto poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Coyle, Diane. 2010. *The soulful science: what economists really do and why it matters*. Princeton: Princeton University Press.
- Cutler, David, Edward Glaeser, Jacob Vigdor. 1999. „The rise and decline of the American ghetto.“ *Journal of Political Economy* 107: 455-50, <http://dx.doi.org/10.1086/250069>
- Doušová, Gabriela. 2013. *Sociální nepokoje ve Šluknovském výběžku v roce 2011 (soubor publicistických textů)*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Fan, Lida. 2009. „Measuring Interprovincial Flows of Human Capital in China: 1995–2000.“ *Population Research and Policy Review* 28 (3): 367-387, <http://dx.doi.org/10.1007/s11113-008-9103-8>
- Ferraro, Paul, Ronald Cummings. 2007. „Cultural diversity, discrimination and economic outcomes: an experimental analysis.“ *Economic Inquiry* 45 (2): 217-232, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1465-7295.2006.00013.x>
- Field, John. 2008. *Social capital*. 2nd edition. London: Routledge.
- Fónadová, Laura. 2010. „Sociálně úspěšní Romové v české společnosti.“ In Věra Juříčková et al. *Sociální realita v česko-polském příhraničí – teoretické a praktické indikátory kvality života*. Opava: Ústav veřejné správy a regionální politiky.
- FRA. 2009. *Šetření o menšinách a diskriminaci v Evropské unii*. Brusel: Agentura Evropské unie pro základní práva (FRA).
- Fryer, Ronald. 2006. „Acting White.“ *Education Next* 6 (1): 52-59.

- Fryer, Ronald, Jacob Goeree, Charles Holt. 2005. „Experience-Based Discrimination: Classroom Games.“ *Journal of Economic Education* 36 (2): 160-170, <http://dx.doi.org/10.3200/JECE.36.2.160-170>
- Fryer, Ronald, Glenn Loury. 2005. „Affirmative Action and Its Mythology.“ *The Journal of Economic Perspectives* 19 (3): 147-162, <http://dx.doi.org/10.1257/089533005774357888>
- Fryer, Ronald, Paul Torelli. 2010. „An empirical analysis of acting white.“ *Journal of Public Economics* 94 (5-6): 380-396, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2009.10.011>
- Furobotn, Eirik, Rudolf Richter. 2005. *Institutions and Economic Theory*. 2nd edition. Michigan: The University of Michigan Press.
- Gennetian, Lisa et al. 2012. „The Long-Term Effects of Moving to Opportunity on Youth Outcomes.“ *Cityscape* 14 (2): 137-168.
- Giry, Stéphanie. 2006. „France and Its Muslims.“ *Foreign Affairs* 85 (5): 87-104, <http://dx.doi.org/10.2307/20032072>
- Granovetter, Mark. 1985. „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness.“ *The American Journal of Sociology* 91 (3): 481-510, <http://dx.doi.org/10.1086/228311>
- Harford, Tim. 2010. *Logika života*. Praha: Práh.
- Hargreaves, Alec. 2007. „Muslims in France: The Quest for Social Justice.“ *Global Dialogue* 9 (3/4): 47-55.
- Hartog, Joop, Henriëtte Maassen van den Brink (eds.). 2007. *Human Capital: Advances in Theory and Evidence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holzer, Harry, David Neumark. 2000. „What does Affirmative Action do?“ *Industrial & Labor Relations Review* 53 (2): 240-271, <http://dx.doi.org/10.2307/2696075>
- Hora-Hořejš, Petr. 1997. *Toulky českou minulostí. 6 díl: Příběhy a postavy českého národního obrození*. Praha: Via Facti.
- Hora-Hořejš, Petr. 1998. *Toulky českou minulostí. 7. díl: Od konce napoleonských válek do vzniku Rakouska-Uherska*. Praha: Via Facti.
- Hora-Hořejš, Petr. 2000. *Toulky českou minulostí. 8. díl: Slavné příběhy a osobnosti druhé poloviny 19. století*. Praha: Via Facti.
- Hora-Hořejš, Petr. 2004. *Toulky českou minulostí. 10. díl: Velcí umělci konce 19. století*. Praha: Via Facti.
- Hora-Hořejš, Petr. 2009. *Toulky českou minulostí. 12. díl: Malý panteon velkých Čechů z přelomu 19. a 20. století*. Praha: Via Facti.
- Jackson, Ronald. 2004. „Acting Black: College, Identity, and the Performance of Race.“ *Contemporary Sociology* 33 (4): 418-419, <http://dx.doi.org/10.1177/009430610403300409>
- Kameníček, Jiří. 2003. *Lidský kapitál: úvod do ekonomie chování*. Praha: Karolinum.
- Kameníček, Jiří. 2012. *Lidský kapitál: bohatství, které dřímá v nás*. Praha: Karolinum.
- Katz, Lawrence, Jeffrey Kling, Jeffrey Liebman. 2007. „Experimental Analysis of Neighborhood Effects.“ *Econometrica* 75 (1): 83-119.
- Keeley, Brian. 2007. *Human Capital: How what you know shapes your life*. Paris: OECD.
- Klvačová, Eva et al. 2006. *Dobývání renty: teorie a praxe*. Praha: Professional Publishing.
- Krueger, Anne. 1974. „The Political Economy of the Rent-Seeking Society.“ *American Economic Review* 64 (3): 291-303, http://dx.doi.org/10.1007/978-3-540-79247-5_8
- Leuven, Edwin, Hessel Oosterberk, Hans van Ophem. 2004. „Explaining international differences in male skills wage differentials by difference in demand and supply of skills.“ *Economic Journal* 114: 466-86, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0297.2004.00217.x>
- Levitt, Steven, Stephen Dubner. 2006. *Špekoeconomie, aneb Freakonomics*. Praha: Alfa Publishing.
- Lukeš, Dominik. 2005. „Chvála pozitivní diskriminace.“ *Literární noviny* 3: 7-9.
- Matějů, Petr, Michael Smith. 2009. „The Perceived Value of Education and Educational Aspirations in the Czech Republic: Changes in the determination of educational aspirations between 1989 and 2003.“ *Comparative Education Review* 53: 13-29, <http://dx.doi.org/10.1086/593151>
- Matějů, Petr, Radim Valeník. 2003. „České vysoké školství stále na křižovatce.“ Pp. 23-42 in Petr Matějů, Ondřej Schneider, Jiří Večerník (eds.). *Proč tak těžko?* Praha: ISEA.
- Nedomlelová, Iva. 2011. „Lidský kapitál – měření, souvislosti, prognózy.“ *Ekonomie a Management* 4: 141-142.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1974. „The spiral of silence: a theory of public opinion.“ *Journal of Communication* 24: 43-51, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x>
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1993. *The Spiral of Silence: Public Opinion - Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press.
- OECD. 2012. *Education at a Glance 2012: OECD Indicators*. Paris: OECD.
- Palacios Lleras, Miguel. 2004. *Investing in Human Capital – a Capital Market Approach to Student Funding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Phelps, Edmund. 1972. „The Statistical Theory of Racism and Sexism.“ *American Economic Review* 62: 659-661.
- Rabušicová, Milada. 2002. *Gramotnost: staré téma v novém pohledu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rizzo, Michael, Andrea Gallo. 2012. *Human Capital and Resources: Developments, Management and Strategies (Economic Issues, Problems and Perspectives)*. New York: Nova Publishers.
- Roy, Kartick, Mike Roberts, Ershad Ali (eds.). 2012. *Education, Human Capital and Development (Readings in World Development)*. New York: Nova Publishers.
- Savvides, Andreas, Thanasis Stengos. 2009. *Human capital and economic growth*. London: Stanford General.
- Šimůnková, Monika, Martin Šimáček. 2011. *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011 – 2015*. Praha: Vláda ČR.
- Šteffl, Ondřej. 2012. „Škola na konci svých roků.“ [online] [cit.]. Dostupné z: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/ondrej-steffl.php?itemid=16798>.

- Tachau, Frank. 2009. „CULTURE AND SOCIETY-Cosmopolitan Anxieties: Turkish Challenges to Citizenship and Belonging in Germany.“ *The Middle East Journal* 63 (4): 680-681.
- Taylor, Christopher. 2011. *A Macroeconomic régime for the 21st century: towards a new economic order*. London: Routledge.
- The New Palgrave Dictionary of economics* [online] [cit. 28. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2009_S000544>.
- Tullock, Gordon. 2005. *The Rent-Seeking Society: The Selected Works of Gordon Tullock, Vol. 5*. Liberty Fund Inc.
- Tyson, Karolyn, William Darity, Domini Castellino. 2005. „It's Not “a Black Thing”: Understanding the Burden of Acting White and Other Dilemmas of High Achievement.“ *American Sociological Review* 70 (4): 582-605, <http://dx.doi.org/10.1177/000312240507000403>
- Valenčík, Radim. 2004. „Rozšířený koncept všeobecné rovnováhy.“ *Politická ekonomie* 52 (1): 61-73.
- Van Jaarsveld, Izelde. 2000. „Affirmative action: A comparison between South Africa and the United States.“ *Managerial Law* 42 (6): 1-48.
- Wawrosz, Petr, Herbert Heissler. 2011a. „Investice do lidského kapitálu jako předpoklad úspěšnosti investic do sociálního kapitálu.“ *Naše společnost* 9 (1): 3-10.
- Wawrosz, Petr, Herbert Heissler. 2011b. „Pareto Improvements Reached through Knowledge Society.“ Proceedings from *EBES 2011 Conference – Zagreb*. Zagreb, Croatia, 13.–15. 10. 2011.
- Wawrosz, Petr, Herbert Heissler. 2012. „Market analysis of investment opportunities and social networks.“ Proceedings from *EBES 2012 Conference – Istanbul*. Istanbul, Turkey, 24.–26. 10. 2012.
- Williamson, Oliver. 1985. *The Economic Institution of Capitalism*. New York: Free Press, http://dx.doi.org/10.1007/978-3-8349-9320-5_6
- World Bank. 2004. *Measuring Social Capital*. Washington: World Bank.
- Zizzo, John. 2011. „You are not in my boat: common fate and discrimination against out-group members.“ *International Review of Economics* 58 (1): 91-103.

Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D. (*1968) vystudoval Vysokou školu ekonomickou a Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. V současnosti působí jako odborný asistent a zástupce vedoucího na Katedře ekonomie a mezinárodních vztahů Vysoké školy finanční a správní, kde vyučuje zejména bakalářskou a magisterskou mikroekonomii a makroekonomii i další předměty. Spolupracoval na monografii *Teorie her a redistribuční systémy*. Je spoluautorem učebnic *Mikroekonomie základní kurz*, *Mikroekonomie středně pokročilý kurz (2010)* a *Makroekonomie základní kurz (2012)*. Ve své vědecké práci se zabývá problematikou jednání a rozhodování jednotlivých ekonomických subjektů, s důrazem na institucionální uspořádání. Toto téma rozebírá i ve své disertační práci „Institucionální rovnováha v redistribučních systémech“, kterou úspěšně obhájil na NF VŠE v roce 2012.

Lze jej kontaktovat na adrese: petr.wawrosz@centrum.cz

Ing. Herbert Heissler (*1974) vystudoval Vysokou školu finanční a správní, na které po skončení studia začal působit jako odborný asistent na Katedře ekonomie a mezinárodních vztahů. Od září 2010 je vedoucím této katedry. Přednáší bakalářskou i magisterskou mikroekonomii, makroekonomii a teorii her. Spolupracoval na monografii *Teorie her a redistribuční systémy*. Je spoluautorem učebnic *Mikroekonomie základní kurz* a *Mikroekonomie středně pokročilý kurz (2010)* a *Makroekonomie základní kurz (2012)*. Na škole se účastní teoretického semináře *Ekonomie produktivní spotřeby a sociální investování*. V současnosti se zaměřuje na liberální směry ekonomie, zejména Rakouskou školu, věnuje se analýze jejich modelů a jejich aplikaci v praxi. Toto téma také rozvádí ve své disertační práci „Analýza derivátových trhů v podmínkách rozdílných bankovních systémů“.

Lze jej kontaktovat na adrese: herbert@heissler.cz.

poznámky

- ¹ Článek je jedním z výstupů specifického výzkumu na Vysoké škole finanční a správní (IGA č. 7427) „Využití teorie při analýze konfliktů zájmů při realizaci reformy v oblasti sociálního pojištění a sociálního investování“
- ² Becker sice nebyl prvním autorem, který použil termín „lidský kapitál“, jako první však exaktně popsal závislost mezi investicemi do lidského kapitálu a budoucím příjmem a prokázal ji statistickou analýzou.
- ³ Detaily popsaného modelu jsou uvedeny např. ve Valenčík [2004], Wawrosz, Heissler [2011b].

- ⁴ Např. z dob Národního obrození v českých zemích je doloženo mnoho příkladů, kdy si bohatý donátor povšiml nadaného žáka a hradil jeho další vzdělávání. Podrobněji viz např. Hora-Hořejš [1997, 1998, 2000, 2004, 2009].
- ⁵ Problematika mobility HC je rozvinuta např. v Becker [1964, 1997], Kameníček [2003, 2012].
- ⁶ Ze studií, které se koncentrují především na vyčíslitelné výnosy a náklady lze jmenovat např. Leuven, Oosterbeek, van Ophem [2004], Fan [2009]. Z českých např. Nedomlelová [2011].

- ⁷ Jedná se o definici OECD, viz např. OECD [2012]. Zdůrazníme, že v literatuře se objevují nejrůznější přístupy k definici, respektive pojetí daného pojmu. Přes jednotlivé rozdíly ale mají společný právě důraz na schopnosti a vlastnosti jedince, který je musí rozvinout, tedy musí investovat čas a případně další vzácné zdroje, aby dané schopnosti byl schopen používat, přičemž díky jejich použití dochází ke zvýšení blaha dotyčného jedince.
- ⁸ Autorský překlad anglické definice: *The New Palgrave Dictionary of economics* [online] [cit. 28. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.dictionaryof-economics.com/article?id=pde2009_S000544>.
- ⁹ Pionýry v oblasti teorie statistické diskriminace, kteří definovali pojetí uvedené v textu, jsou Kenneth Arrow [1973, 1998] a Edmund Phelps [1972].
- ¹⁰ Statistickou diskriminaci praktikují například zaměstnavatelé, když nemají podrobné informace o dovednostech a pracovních návycích uchazečů o zaměstnání. Uchazeče roztrídí do skupin (podle dosažené kvalifikace, věku atd.) a navrhnou mzdu odpovídající průměru dané skupiny. Tím všechny nadprůměrné z dané skupiny diskriminují a všechny podprůměrné současně privilegují. S tím, jaké pracovní výkony daný uchazeč odvádí, čili s tím, jak zaměstnavatel postupně zjišťuje informace o jeho pracovních dovednostech a nasazení, mzdu upravuje. Jde tedy o racionální jednání, každý jiný postup by byl horší.
- ¹¹ Např. Anderson a Hauptert [1999], Anderson, Fryer, Holt [2002], Ferraro, Cummings [2007], Zizzo [2011].
- ¹² Populárně je tento experiment popsán v Harford [2010].
- ¹³ Otázkou přístupu Romů ke vzdělání v případě Romů se zabývá např. FRA [2009]. Je zde zmíněno, že jim ve vzdělávání brání více bariér než většinové populaci.
- ¹⁴ Podrobněji je situace, kdy lidé podceňují své schopnosti, rozebrána ve Wawrosz, Heissler [2012].
- ¹⁵ V ČR zákaz statistické diskriminace v pracovních vztazích plyne ze zákoníku práce (zákon číslo 262/2006 Sb. ve znění pozdějších předpisů) a zákona o zaměstnanosti (zákon číslo 435/2004 Sb. ve znění pozdějších předpisů).
- ¹⁶ Experiment Bertrand, Mullainathan [2004] byl realizován v USA a spočíval v zaslání odpovědí s fiktivními životopisy na skutečné inzeráty o zaměstnání. Z experimentu vyplynulo, že v případě, kdy uchazeči měli v životopisu uvedeno stejné nebo velmi podobné vzdělání, reagovali zaměstnavatelé více na životopisy fiktivních osob s typicky bělošskými jmény než s typicky černošskými jmény.
- ¹⁷ Detaily k „affirmative action“ lze najít např. ve Van Jaarsveld [2000], Holzer, Neumark [2000], Fryer, Loury [2005].
- ¹⁸ Ke zde uvedenému citátu dodejme, že problematika prosazení schopných jedinců ze znevýhodněné komunity je komplexnější. S velkou pravděpodobností by totiž tito úspěšní danou komunitu zcela opustili, což by dále snížilo průměrné vlastnosti zbývajících členů. Podrobněji je tato situace charakterizována např. ve Wawrosz, Heissler [2012].
- ¹⁹ Projevem tržního selhání, které má mj. kořeny v neproduktivních investicích, je americká hypotéční krize po roce 2007. Jak uvádí literatura [např. Taylor 2011], jedním z důvodů hypotéční krize v USA byla skutečnost, že banky byly nuceny poskytovat hypotéční úvěry i tzv. znevýhodněným skupinám (v praxi osobám nebělošského původu s nízkým příjmem). Za normálních okolností by banky těmto skupinám hypotéční úvěr neposkytly.
- ²⁰ Detaily viz též Kameníček [2003].
- ²¹ Zdůrazníme zde, že se jedná o podstatný faktor, nikoliv však o faktor jediný. Vliv tohoto faktoru je zkoumán v řadě publikací, většina z nich [např. Hartog, Maassen van den Brink 2007] poukazuje, že korelace není jednoznačná, respektive že na úroveň HC působí i další vlivy.
- ²² Bližší informace k problematice „acting white“ lze najít např. v Jackson [2004], Austen-Smith, Fryer [2005], Tyson, Darity, Castelliono [2005].
- ²³ Autorský překlad citátu uvedeného ve Fryer [2006: 53].
- ²⁴ U některých černošských skupin v USA existují propracované strategie bránící dětem rozvíjet zájem o vzdělání i strategie zvyšující náklady spojené s opuštěním dané skupiny. Podrobněji např. Fryer a Torelli [2010].
- ²⁵ Teoreticky je daný model rozpracován ve Wawrosz, Heissler [2012].
- ²⁶ Z literatury, která se zabývá postavením a integrací daných skupin, uvedme např. Giry [2006], Hargreaves [2007], Tachau [2009], Aktürk [2010]. Jako aktuální příklad z doby, kdy byl tento článek dokončován (jaro 2013), lze zmínit nepokoje ve Švédsku.
- ²⁷ Z daného pohledu lze formulovat hypotézu, že vzestup nejrůznějších populistických stran v zemích EU je reakcí na skutečnost, že náklady spojené s emigrací z jiných nečlenských zemí do zemí EU v těchto zemích rostou (mj. proto, že roste počet imigrantů), zatímco výhody emigrace klesají.
- ²⁸ V originále „Moving to Opportunity program“.
- ²⁹ Konkrétně v New Yorku, Baltimore, Chicagu, Los Angeles a v Bostonu. Detaily k programu lze vedle Katz, Kling, Liebman [2007] najít např. v Briggs De Souza, Popkin, Goering [2010].
- ³⁰ Hodnocení dlouhodobých efektů programu „Přestěhování do nové příležitosti“ lze najít v Gennetian et al. [2012]. Studie konstatuje, že výsledky jsou rozporuplné a že v řadě oblastí program nesplnil své cíle.
- ³¹ Výhrady jsou obsaženy např. v Šteffl [2012].
- ³² Podrobněji viz např. Fónadová [2010].
- ³³ Podrobně jsou tyto nepokoje popsány v Doušová [2013].
- ³⁴ Zdůrazníme, že podle našeho názoru nemusí všechny v textu zmíněné aktivity realizovat stát. Naopak v řadě z nich se mohou angažovat soukromé subjekty. Úkolem státu je zejména vytvářet podmínky, aby dané aktivity byly možné, podporovat je např. pomocí určitého zvýhodnění, úlev atd.

Jaká je ochota občanů spolupracovat s policií a co ji ovlivňuje?¹

Eva Moravcová

What is people's willingness to cooperate with the police and what affects it?

Abstract: The majority of crime is not detected by the police itself. Its work, if it is to be effective, depends heavily on the people's willingness to cooperate with the police. The paper compares the degree of such cooperation between the Czech Republic and other European countries that participated on the ESS R 5 research and focuses on factors influencing the cooperation. Education, feelings of safety when walking alone in local areas after dark and satisfaction with police officers' treatment all play an important role in explaining people's willingness to cooperate with the police. Further, results of the analyses show that the Czech Republic and other post-communist countries alike suffer from relatively low legitimacy of the police as well as low degree of public cooperation with this institution. Moreover, the data suggest that perceived legitimacy of the police is considerably influenced by public trust in it and perception of its transparency. However, these seem to be still relatively low in the Czech Republic.

Keywords: willingness to cooperate with the police, legitimacy of the police, trust in the police, ESS R 5

<http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.1.5>

Zajištění pořádku ve společnosti a bezpečnosti jejích obyvatel často nezávisí pouze na proaktivní činnosti policie, ale především na vůli těchto obyvatel se členy policejního sboru spolupracovat při odhalování a řešení spáchaných trestných činů [Tyler, Fagan 2008; Bradford, Jackson 2010]. Pouze velmi malé procento případů je totiž zjištěno samotnými policejními příslušníky [Reiss 1971]. Ochota lidí zavolat policii v případě krádeže, vloupání a dalších trestných činů nebo jejich ochota identifikovat osobu, která zákon porušila, představují základní kameny této spolupráce. Ta ve společnosti vyplňuje mezeru mezi tzv. formální a neformální sociální kontrolou [Bradford, Jackson 2011], která je důležitou složkou boje proti kriminalitě na lokální úrovni [Sampson, Raudenbush, Earls 1997].

Faktorů, které ovlivňují míru spolupráce veřejnosti s policií, je celá řada. Podle zahraniční literatury mezi ně patří nejen sociodemografické charakteristiky, jakými jsou věk, pohlaví, vzdělání, příjem nebo etnická příslušnost [Sunshine, Tyler 2003], ale také spokojenost občanů při kontaktu s policií [Bradford, Jackson 2010] nebo obavy z kriminality, respektive subjektivní pocit bezpečí v místě bydliště [Cohen et al. 2009].

V posledních letech se však čím dál častěji dozvídáme, že ochotu veřejnosti spolupracovat s policií dokáže významně ovlivnit také důvěra v tuto instituci a její legitimita [Sunshine, Tyler 2003; Myhill, Beak 2008; Fagan 2008; Hough et al. 2010; Jackson et al. 2011a; Jackson et al. 2012], tedy víra v oprávněnost sociálních institucí vykonávat moc a uplatňovat svoji autoritu vůči lidem, kteří této moci podléhají [Velký sociologický slovník I 1996]. Důvěra veřejnosti v to, že policejní příslušníci vykonávají svoji práci zodpovědně, spravedlivě a nestranně, tj. podle demokratických principů současně společnosti, posiluje v lidech snahu dodržovat zákony a podílet se na zajišťování pořádku. Tato důvěra přitom ovlivňuje ochotu veřejnosti spolupracovat s policií nejenom přímo, ale také nepřímo prostřednictvím společnosti připisované legitimacy [Jackson et al. 2011b; Bottoms, Tankebe 2012].

Přitom právě důvěra v orgány činné v trestním řízení, ale i ve státní instituce obecně, je v České republice a dalších postkomunistických zemích na poměrně nízké úrovni [Lovell 2001; Sapsford, Abbott 2006; Večerka 2012], a to i přesto, že podle mínění českých občanů důvěra v instituci policie postupně stoupá [Šamanová 2012; STEM 2012]. Ačkoli ve většině postkomunistických zemí včetně ČR převládá snaha rozvíjet principy demokratické společnosti, mezi něž patří i legitimní jednání policie, poukazují mezinárodní výzkumy na stále přetrvávající negativní veřejné mínění o této státní instituci [Caparini, Marenin 2005].

Do jaké míry jsou tedy čeští občané ochotni spolupracovat s policií a co je k této spolupráci motivuje? To je hlavním tématem našeho článku, v němž představujeme výsledky mezinárodního výzkumu European Social Survey Round 5 (dále ESS R 5), kterého se v České republice v roce 2011 zúčastnilo 2 386 respondentů.²

Ochota lidí ke spolupráci s policií byla v ESS R 5 měřena pomocí dvou níže uvedených otázek, kde hodnota 1 znamenala velmi nízkou pravděpodobnost nahlášení trestného činu, resp. ochotu identifikovat pachatele, a hodnota 4 znamenala velmi vysokou pravděpodobnost, resp. ochotu ke spolupráci.³

1. Představte si, že byste byl(a) venku a viděl(a) někoho, jak srazil člověka k zemi a ukradl mu peněženku. Jak pravděpodobné je, že byste zavolal(a) policii?

2. Jak ochotný(á) byste byl(a) identifikovat osobu, která to udělala?

Faktory ovlivňující ochotu občanů ČR spolupracovat s policií⁴

Jak ukazuje graf č. 1, ochota občanů ke spolupráci s policií se v České republice zdá být v porovnání s ochotou ke spolupráci se soudy poměrně vysoká.⁵ Většina respondentů (89 %) považuje za pravděpodobné, že by nahlásila krádež, již by byla

svědky. Ochotu identifikovat pachatele pak vyjádřily více než tři čtvrtiny respondentů (77 %). Logicky méně respondentů je nakloněno spolupráci se soudy. I přesto by šla svědčit proti obžalovanému více než polovina z nich (56 %).

Co se týká sociodemografických charakteristik, ovlivňuje ochotu ke spolupráci s policií nejvíce vzdělání: relativně větší pravděpodobnost nahlásit trestný čin jsme zaznamenali u lidí s vysokoškolským diplomem. Přivolat policii v případě okradení spoluobčana se zdráhají především příslušníci etnických menšin.⁶ Z analyzovaných dat také vyplývá, že věk občanů⁷ a jejich pohlaví nemají v České republice na náklonnost ke spolupráci s policií žádný statisticky významný vliv ($p > 0,05$).

Ochotu ke spolupráci s policií zajímavě ovlivňuje to, jak bezpečně se lidé cítí v okolí svého bydliště (viz tabulku č. 1). Vztah mezi pravděpodobností přivolání policie ke krádeži a pocitem bezpečí v místě respondentova bydliště je podstatně slabší ($\text{Gamma} = -0,102$)⁸ než vztah mezi touto proměnnou a ochotou člověka identifikovat pachatele ($\text{Gamma} = -0,206$). Lidé by tak často zavolali policii nejen v případě, kdy se cítí bezpečně (88 % a 89 %), ale také, pokud tomu tak spíše není (87 %). Zlom nastává až tehdy, kdy se respondent bezpečně opravdu necítí (80 %). Naopak ochota respondenta identifikovat osobu pachatele se se slabším subjektivně vnímaným pocitem bezpečí snižuje postupně.

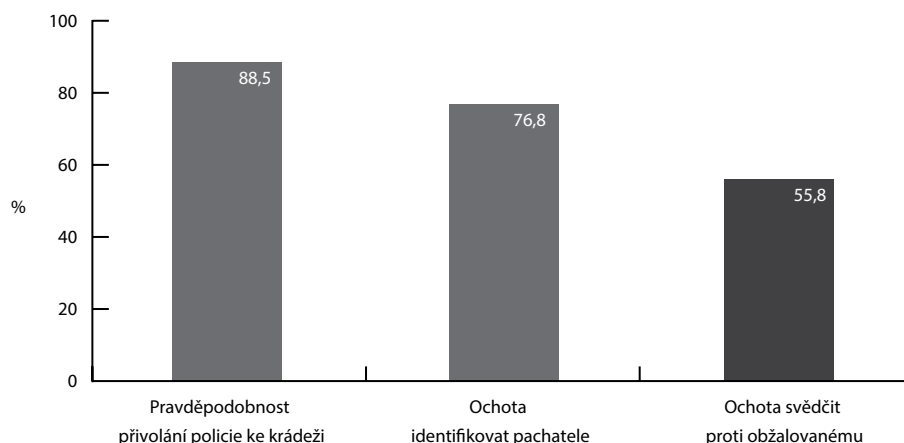
Pocit bezpečí v místě respondentova bydliště, ale také na národní úrovni, dlouhodobě zkoumá Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM). Výsledky posledního šetření na toto téma (listopad 2012) dokazují, že většina lidí se v České republice i v místě bydliště cítí poměrně bezpečně. Z dlouhodobého hlediska pocit bezpečí Čechů stále stoupá [Tuček 2012].

Je třeba upozornit také na to, že způsob měření obav z kriminality pomocí otázek na subjektivně vnímaný pocit bezpečí v místě bydliště byl v minulosti předmětem četných diskuzí [Ferraro 1995; Warr 2000]. Kritika směřovala především k hypotetickému vyznění otázky (jak bezpečně *byste se cítil(a)*), omezení na určitou denní dobu (např. po setmění) nebo k otázce, zda se pocit bezpečí opravdu vztahuje ke kriminalitě nebo k jiným závažným společenským jevům [Warr 2000].

Nicméně obavy z kriminality (resp. pocit bezpečí v místě bydliště) jsou v současnosti hojně diskutovaným tématem [Buriánek 2001; Gray et al. 2008; Corder 2010]. Na asociaci mezi obavami z kriminality a připraveností veřejnosti s policií spolupracovat poukazuje výzkum Bradforda a Jacksona [2010]. Zprostředkovaným vlivem těchto obav a viktimizace¹⁰ vlastní osoby nebo člena domácnosti na ochotu spolupracovat se pak zabývají například Cohen et al. [2009]. Tito autoři uvádějí, že spokojenost veřejnosti s policií představuje jeden z hlavních faktorů, které podmiňují podporu lidí vyjadřovanou této instituci, zvýšení jejich důvěry v ní či ochotu nahlásit jejím příslušníkům trestné činy a podezřelé aktivity v místě bydliště. Přitom čím větší jsou obavy z kriminality a čím častěji je jedinec (nebo jeho blízký) viktimizován, tím nižší je spokojenost občanů s policií. Při snížení spokojenosti tak logicky dochází také ke zmenšení ochoty ke spolupráci ze strany členů společnosti [Cohen et al. 2009]. Negativní vztah mezi obavami z kriminality a spokojeností občanů s prací policie však není příliš překvapivý vzhledem k tomu, že je to právě policie, která by měla být za snižování těchto obav zodpovědná [Corder 2008].

Data ESS R 5 poukázala na statisticky významný vztah mezi spokojeností občanů ČR s prací policie¹¹ a jejich ochotou

Graf 1: Ochota občanů ČR spolupracovat s policií a soudy (v %)

Pozn.: Procento kladných odpovědí („velmi pravděpodobně“ a „pravděpodobně“, respektive „velmi ochotný“ a „ochotný“).
Zdroj: ESS R 5, N = 2314, 2274, 2191.

Tabulka 1: Vliv pocitu bezpečí⁹ na ochotu občanů ČR spolupracovat s policií (v %)

	Velmi bezpečně	Bezpečně	V nebezpečí	Velmi v nebezpečí
Pravděpodobnost přivolání policie ke krádeži	88	89	87	80
Ochota identifikovat pachatele	85	79	71	63

Pozn.: Pro jednotlivé typy spolupráce jsou uvedena pouze procenta kladných odpovědí (sloupcová procenta).
Zdroj: ESS R 5, N = 2275, 2240.

tou ke spolupráci s ní. Čím větší je spokojenost respondentů s prací policie, tím ochotněji se podílí na nahlašování trestných činů a identifikaci pachatelů. Zprostředkovaný vliv obav z kriminality (tentokrát měřený pomocí konkrétnějších otázek týkajících se strachu z vyloupení nebo násilného přepadení) a vliv viktimizace však prokázán nebyl.¹²

Ochota respondentů spolupracovat s policií se zvyšuje také s tím, nakolik souhlasí s názory, že zákony by se měly striktně dodržovat a že za jejich porušení by se měly udělovat tvrdší tresty (tj. sklon k větší punitivě), nebo nakolik jsou spokojeni s jednáním policistů v případě vzájemného kontaktu. Bradford a Jackson [2010] přitom poukazují na zajímavou skutečnost. Zatímco spokojenost občanů s kontaktem s policií zvyšuje jejich ochotu ke spolupráci s ní, existence vlivu špatné zkušenosti prokázána nebyla. Tyto výsledky jsou přitom v rozporu s dalšími studii zabývajícími se podobným tématem [Skogan 2006; Bradford et al. 2009; Bradford, Jackson 2011]. Pro Čechy obecně platí, že pokud jsou s kontaktem s policií spokojeni, jsou ke spolupráci s ní nakloněni nejvíce (viz tabulku č. 2).

Míra spolupráce občanů ČR s policií v mezinárodním srovnání

Sledujeme-li situaci pouze v České republice (viz graf č. 1), mohli bychom se na základě dat domnívat, že ochota českých občanů ke spolupráci s policií je poměrně vysoká. V tomto případě je však obzvláště cenné mezinárodní srovnání. Abychom byli schopni jednotlivé země mezi sebou porovnat, vytvořili jsme ze dvou otázek měřících ochotu ke spolupráci s policií (viz výše) vážený sumační index, kde hodnota 1 znamenala nízkou a 4 vysokou ochotu ke spolupráci.¹⁴ Rozsah i orientace škál otázek tak byly v sumačním indexu zachovány. Konzistentní charakter této škály byl pak ověřen testem reliability (Cronbachova alfa = 0,7).

V porovnání s dalšími evropskými zeměmi (graf č. 2), které se výzkumu ESS R 5 zúčastnily, pak zjišťujeme, že Česká republika patří vedle Polska, Slovenska, Ruska nebo Bulharska mezi země s nejnižší ochotou lidí s policií spolupracovat. Naopak nejvyšších hodnot dosahují Německo, Švýcarsko nebo Dánsko.

Na mezinárodní úrovni se otázkou rozdílné ochoty spolupracovat s policií již dlouhodobě zabývá projekt EURO-JUSTIS, jehož cílem je popsat důvody, které občany vedou k dodržování zákonů (tzv. kompliance) a ke spolupráci s institucemi, které tyto zákony vymáhají. Hlavní pozornost je věnována především tématu důvěry a legitimacy daných institucí. Základní myšlenkou projektu totiž je, že efektivní systém spravedlnosti musí být hodnocen nejen na základě plochého kritéria statistik kriminality, ale také pomocí širšího

rámce týkajícího se důvěry lidí v tento systém. Z dlouhodobého hlediska závisí zmíněná compliance lidí a jejich spolupráce s institucemi spravedlnosti na legitimitě těchto institucí. Ta je jim připisována především tehdy, pokud jsou veřejností označeny jako korektní, spravedlivé a poskytující občanům dostatečné bezpečí, tedy pokud jsou považovány za důvěryhodné [EURO-JUSTIS 2008]. Indikátory, které umožňují zmíněné vztahy měřit, byly zakladateli projektu později zařazeny také do výzkumu ESS R 5.

Důvěra v policii – procedurální spravedlnost

Zakladatelé projektu EURO-JUSTIS vychází ze zjištění, že jedním z hlavních důvodů, které vedou občany k dodržování zákonů a spolupráci s institucemi zajišťujícími ve společnosti řád, je legitimita těchto institucí [Jackson et al. 2011a]. Tato legitimita je však ovlivněna řadou faktorů. Sunshine a Tyler [2003] mluví o tzv. procedurální a instrumentální perspektivě. První říká, že lidé vnímají dané instituce jako legitimní tehdy, pokud s nimi tyto instituce jednají s respektem a uplatňují vůči nim spravedlivé a nezaujaté postupy. Naopak druhá klade důraz na udržování legitimacy prostřednictvím efektivity, tedy hrozby postihu v případě jakékoli neposlušnosti vůči těmto institucím. Důvěra v procedurální spravedlnost policie a její efektivitu představují vedle tzv. distributivní spravedlnosti (nestranné jednání bez ohledu na rasu či postavení člověka ve společnosti) základní složky důvěry v policii tak, jak je měřena ve výzkumu ESS R 5 [Jackson et al. 2011b].

Výzkum důvěry v policii a další společenské instituce má v České republice dlouhou tradici. Pravidelná šetření realizuje CVVM [Šamanová 2012], ale také například výzkumná společnost STEM. Data z obou zdrojů dokládají dlouhodobý, i když poměrně kolísavý nárůst důvěry občanů v policii. STEM [2012] uvádí, že na konci loňského roku důvěroval policii historicky největší procentuální podíl respondentů (60 % Policii ČR, 53 % obecní a městské policii). Výzkum však byl realizován ještě před vypuknutím tzv. metanolové aféry,¹⁵ která mohla mínění občanů o policii do velké míry negativně ovlivnit.

Zahraniční literatura [Tyler 2006; Tyler, Fagan 2008; Murphy, Hinds, Fleming 2008] stejně jako data ESS R 5 pro Českou republiku naznačují, že je to právě důvěra lidí v procedurální spravedlnost policie, která nejvíce ovlivňuje její legitimitu.¹⁶ Názor občanů na procedurální spravedlnost policie byl ve výzkumu ESS R 5 měřen pomocí otázek, které zjišťují, zda si respondenti myslí, že policie jedná s lidmi s úctou, že dělá spravedlivá a nezaujatá rozhodnutí a že vysvětluje své postupy, pokud je o to veřejností požádána.¹⁷

Jak ukazuje graf č. 3, česká policie je v tomto ohledu hodnocena oproti ostatním evropským zemím, které se

Tabulka 2: Vliv spokojenosti s kontaktem s policií¹³ na ochotu občanů ČR s ní spolupracovat (v %)

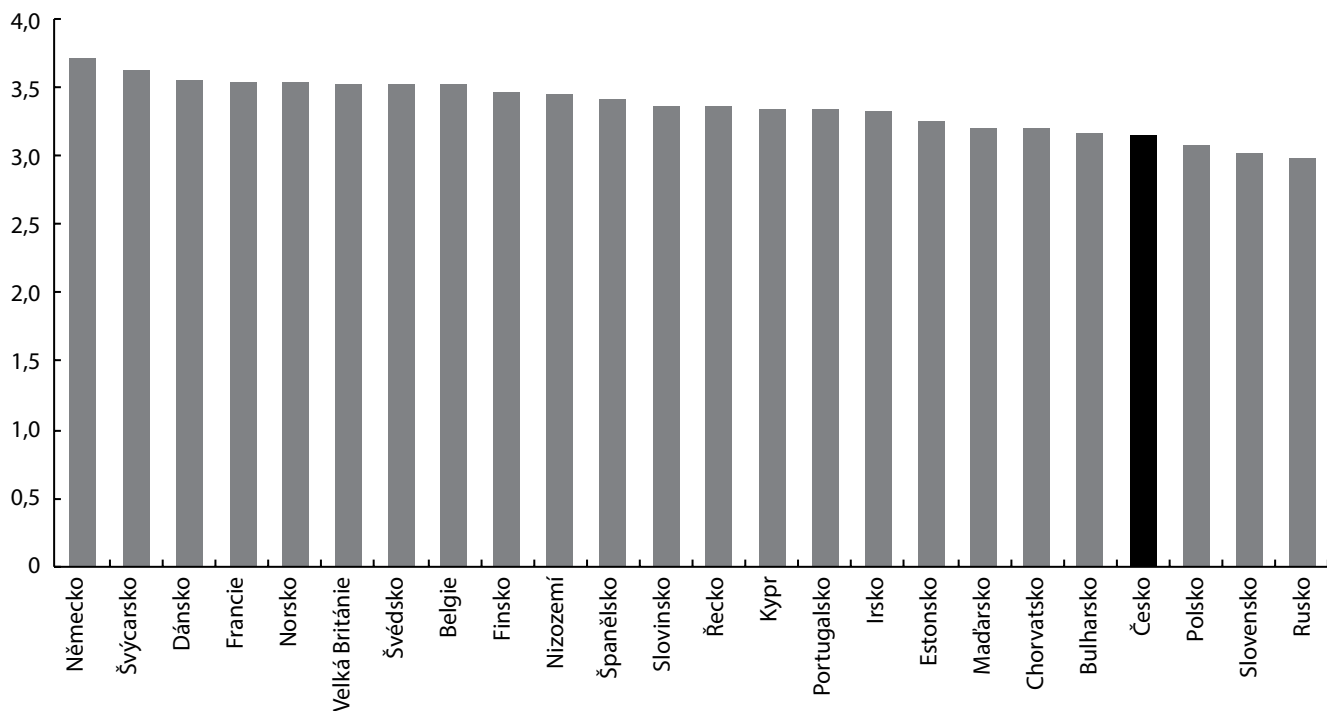
	Spokojený	Ani spokojený, ani nespokojený	Nespokojený
Pravděpodobnost přivolání policie ke krádeži	92	88	75
Ochota identifikovat pachatele	85	75	63

Pozn.: Pro jednotlivé typy spolupráce jsou uvedena pouze procenta kladných odpovědí (sloupcová procenta).

Zdroj: ESS R 5, N = 813, 798 (otázka s filtrem – odpovídali pouze ti, kteří byli policií kontaktováni v posledních dvou letech).

Graf 2: Míra spolupráce občanů s policií v zemích Evropy (průměr)

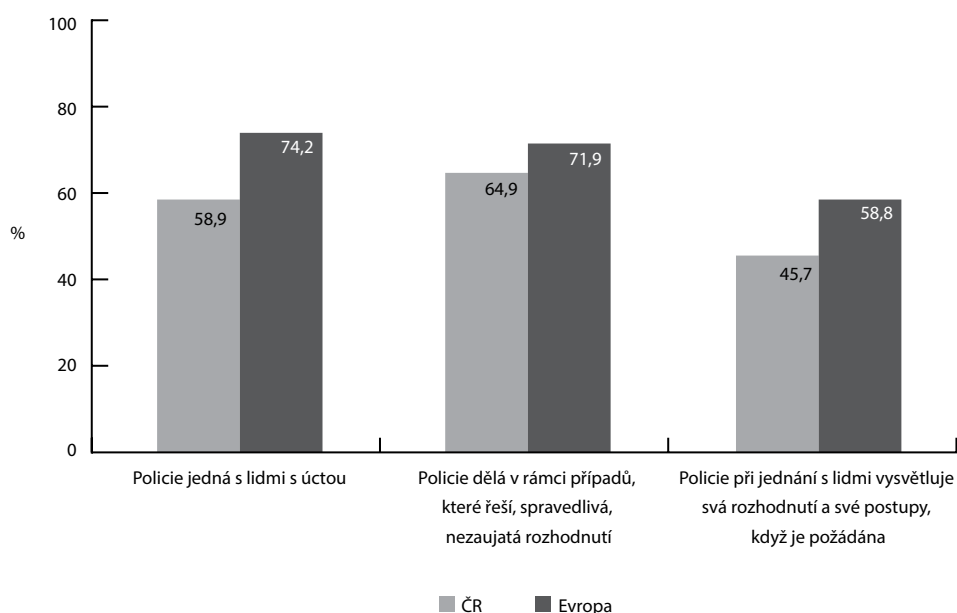
Zdroj: ESS R 5, N pro ČR = 2345; N pro ostatní země = 43 711.

výzkumu zúčastnily, o poznání hůře.¹⁸ Zatímco v Evropě si téměř tři čtvrtiny respondentů (74 %) myslí, že policie jedná s lidmi s úctou, v České republice zastává tento názor pouze 59 % respondentů. Nejčastěji je česká policie hodnocena jako instituce, která je spravedlivá a nezaujatá, už méně však jako instituce, která jedná s lidmi s úctou a vysvětluje své postupy uplatňované v praxi. Vzhledem k relativně nízké důvěře českých občanů v procedurální spravedlnost policie můžeme s největší pravděpodobností očekávat také nízkou legitimitu této instituce.

Vztah legitimacy policie a spolupráce občanů s ní

Motivovat veřejnost k dodržování zákonů a ke spolupráci s institucemi dohlížejícími na konformní chování jedinců ve společnosti nelze výhradně s použitím síly. Takové řešení se ukazuje být v dlouhodobé perspektivě finančně nevýhodné, málo efektivní a je často vykoupeno odcizením veřejnosti od zmíněných institucí [Fagan 2008]. Naproti tomu, jsou-li tyto instituce považovány za legitimní, lidé se jejich pravidly

Graf 3: Hodnocení procedurální spravedlnosti policie v Česku a Evropě¹⁹ (v %)

Pozn.: Procento kladných odpovědí („velmi často“ a „často“).

Zdroj: ESS R 5, N pro ČR = 2128, 2068, 2051; N pro ostatní země = 41 758, 39 973, 37 927.

a pokyny sami více řídí, protože považují za dobré a správné tak činit [Sunshine, Tyler 2003]. Otázka legitimacy institucí je proto v současnosti jedním z nejdůležitějších společenských témat, především pak v souvislosti s trestní politikou [Tyler 2006; Bottoms, Tankebe 2012].

Legitimita může být definována například jako víra, že existující sociální instituce jsou pro společnost ty nejlepší možné [Lipset citován in Dogan 1998: 111], respektive, že jsou korektní, spravedlivé a nanejvýš vhodné [Tyler 2006]. Jestliže je policie schopna přesvědčit veřejnost, že je pro výkon své práce kompetentní a že chápe svoji službu jako oboustranný vztah mezi sebou a veřejností, její legitimita a ochota lidí s ní spolupracovat pochopitelně roste. Lidé totiž začnou vnímat sami sebe jako součást společného projektu a věří, že policie je tu především proto, aby je chránila [Tyler 2006; Hough et al. 2010].

Stejně jako v dalších studiích [Bottoms, Tankebe 2012] také v ESS R 5 je legitimita operacionalizována jako vícedimenzionální konstrukt. Její jádro je tvořeno třemi složkami: povinností občanů policii bezpodmínečně poslouchat (i přesto, že jedinec s daným nařízením nesouhlasí), hodnotovou sounáležitostí mezi občany a konkrétními policejními úředníky a vnímanou legalitou jejich jednání [Jackson et al. 2011b].²⁰

Abychom byli schopni ohodnotit, jaký vliv má legitimita na ochotu lidí s policií spolupracovat, a to nejen v České republice, ale také v ostatních evropských zemích účastnících se výzkumu ESS R 5, vytvořili jsme z výše uvedených složek legitimacy vážený sumační index, podobně jako z indikátorů ochoty ke spolupráci s policií.²¹

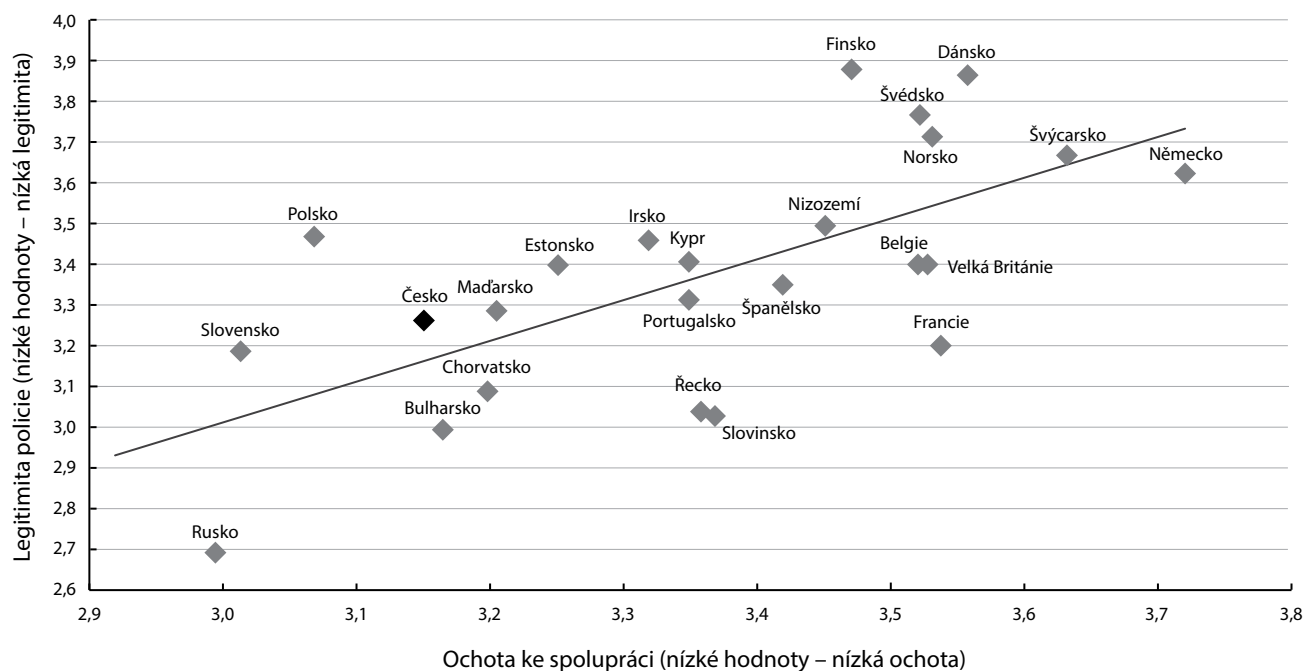
Graf č. 4 poukazuje na poměrně silný vztah mezi ochotou občanů ke spolupráci s policií a vnímanou legitimitou této instituce napříč zeměmi zařazenými do výzkumu ESS R 5.

Čím vyšší je vnímaná legitimita policie, tím větší je ochota lidí podílet se na řešení trestných činů. Česká republika patří vedle Slovenska, ale například také Bulharska a Chorvatska, mezi země s nízkou legitimitou policie a malou ochotou veřejnosti s touto institucí spolupracovat. Policejní aparát v Rusku je pak dle výsledků v porovnání s ostatními zeměmi možné označit za zcela nelegitimní. I tak jsou lidé v této zemi nakloněni spolupráci s policií v podobné míře jako třeba na Slovensku. Zajímavé je postavení Řecka a Slovinska. Zde je míra spolupráce s policií poměrně vysoká i přes nízké hodnoty legitimacy. Naopak policie v Polsku je v očích veřejnosti poměrně legitimní, ochota ke spolupráci je ale překvapivě nižší než například u nás. Velkou snahu nahlašovat policii trestné činy nebo se podílet na jejich potrestání pak nacházíme především u občanů Německa a Švýcarska. Obyvatelé severovýchodních zemí vnímají policii jako vysoce legitimní, míra spolupráce je zde však menší než u dvou posledně zmíněných evropských zemí.

Porovnáme-li postavení všech zemí v grafu, zjistíme, že jsou to především tzv. postkomunistické země, u kterých nacházíme nižší hodnoty vnímané legitimacy policie a logicky také nižší hodnoty ochoty ke spolupráci s ní. Naopak země s tzv. starými demokraciemi, ve kterých důvěryhodnost a legitimita policie nebyly podkopány komunistickým režimem, se těší poměrně velké ochotě občanů spolupracovat na udržení řádu ve společnosti.

Přestože postkomunistický region zahrnuje mnoho rozdílných zemí východní a střední Evropy, princip fungování socialistického kontrolního systému společnosti byl ve všech těchto zemích prakticky stejný. Cílem socialistické policie bylo chránit stát i jeho občany a posilovat socialistické povědomí prostřednictvím důsledného prosazování konformity se státní, tedy komunistickou ideologií. Její mise byla tak

Graf 4: Vztah legitimacy policie a ochoty s ní spolupracovat v zemích Evropy (vážené sumační indexy)

Pozn.: Korelační koeficient Spearman (rsp = 0,627) byl použit z důvodu nenormálního rozdělení proměnných pro některé analyzované země.
Zdroj: ESS R 5, N pro ČR (legitimita) = 2370; N pro ostatní země (legitimita) = 43 915; N pro ČR (spolupráce) = 2345; N pro ostatní země (spolupráce) = 43 711.

především politické povahy. Vládnoucí Komunistická strana v podstatě diktovala tehdejší Veřejné bezpečnosti, co má a co nemá dělat a vedla téměř každý její krok. Výsledkem byla vysoce centralizovaná, netransparentní instituce, jejíž aktivity a rozhodnutí byly nepřetržitě sledovány a ovlivňovány politickými tlaky a která v souladu s představami Komunistické strany o společnosti bez kriminality (ta byla považována za kapitalistický fenomén) systematicky potlačovala nahlašování jakéhokoli zločinu.

Po roce 1989 čelily zmíněné státy nové výzvě – vytvoření demokratického systému trestní spravedlnosti. Úkolem společnosti a tedy i nově ustavené vlády bylo znovu definovat trestné činy, diverzifikovat a zmírnit tresty či depolitizovat státní instituce zajišťující řád ve společnosti [Caparini, Marenin 2005].

Od pádu komunistického režimu v České republice v r. 1989 uběhlo již více než dvacet let. Přesto však zkušenosti lidí s tímto režimem, konkrétně se strukturou a fungováním tehdejší socialistické policie (nízká transparentnost, prosazování zájmů jedné politické strany), i dnes do značné míry ovlivňují její důvěryhodnost a legitimitu [Mishler, Rose 1997; Caparini, Marenin 2005].

Zatímco rozdíl v přesvědčení o vlivu politických stran a politiků na rozhodování a postupy policie nejsou v rámci Evropy příliš velké (průměry v rozmezí 3,9-2,9), opačnou situaci vidíme v případě názoru na zkorumpovanost policie (průměry v rozmezí 3,7-1,5). Česká republika je po Rusku, Bulharsku a Slovensku s průměrnou hodnotou 3,2 na škále od 1 do 5 respondenty hodnocena jako čtvrtá evropská země s nejsnadněji podplatitelnou policií (viz graf č. 5).

Podobné výsledky týkající se zkorumpovanosti policie nabízí také Global Corruption Barometer 2010/11, v němž byla Česká republika ohodnocena průměrnou známkou 3,5.²³

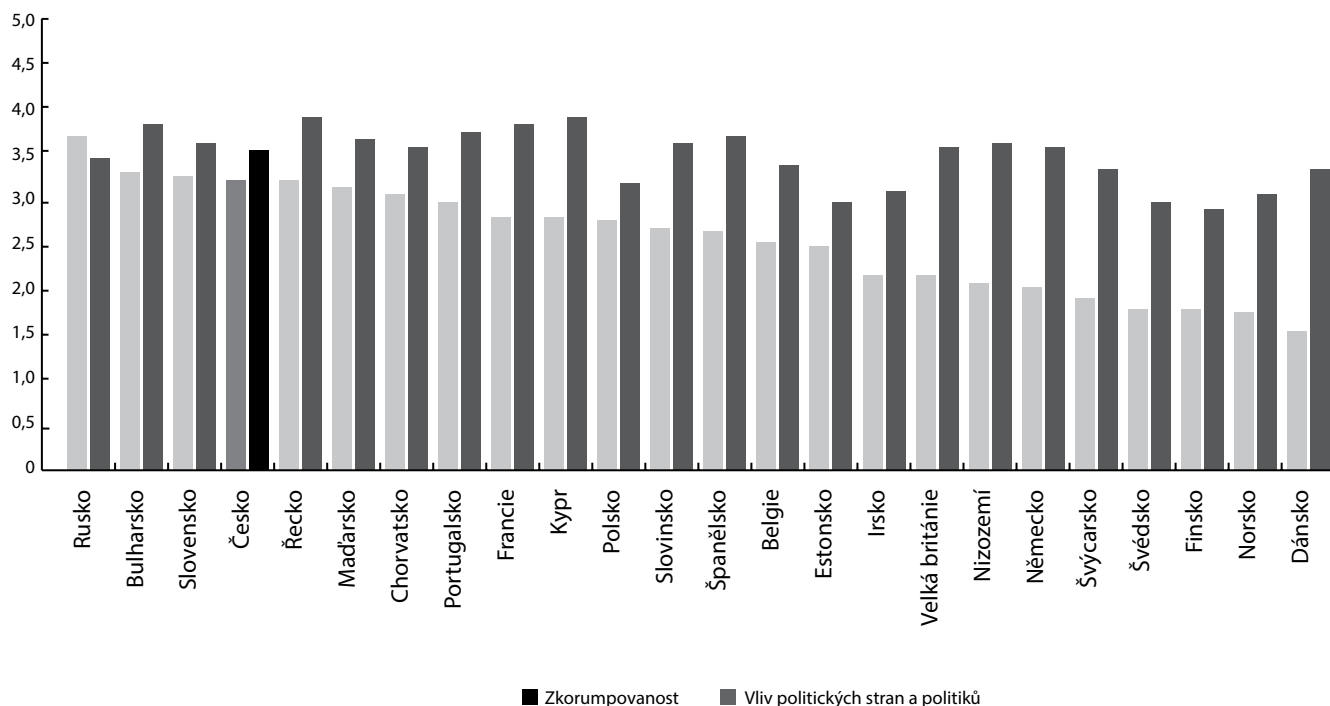
Známku vyšší dostaly pouze Rusko, Bulharsko, Řecko a Chorvatsko (Slovensko nebylo do výzkumu v tomto roce zařazeno) [Transparency International 2011].

Z výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) navíc vyplývá, že z mnoha úkolů, které by Policie ČR měla plnit (mimo jiné dodržovat práva poškozených, plnit heslo „Pomáhat a chránit“, citlivě přistupovat k obětem trestné činnosti, dodržovat práva osob podezřelých ze spáchání trestného činu či odhalovat pachatele trestných činů), je nejhůře hodnoceno plnění úkolu „nenechat se ovlivnit korupcí, politickými ani jinými nepřijatelnými tlaky“ [Zeman et al. 2010].²⁴

Přesvědčení občanů o zkorumpovanosti dnešní policie by nemělo být připisováno na vrub pouze komunistickému režimu, i když k němu mohl značnou měrou přispět. Caparini a Marenin [2005: 7] uvádějí, že „ačkoli policie již realizovala mnoho reforem v souvislosti se svou organizací a strukturou (nově definovaná pravidla a jejich právní zakotvení, symbolická změna jména a uniforem či vytvoření nové funkční hierarchie), jsou tyto stále považovány za povrchní a nezdá se, že by byly dostatečné ke změně zakořeněných hodnot, zvyků a postupů příslušníků této instituce tak, aby mohla být označena za plně demokratickou.“ Naxera [2012] pak vyslovuje tezi, že také aktuální úroveň zkorumpovanosti policie je komunistickým režimem zčásti ovlivněna. Síť kontaktů umožňující korupční jednání, při němž se nesměňují peníze, ale spíše protislužby, vznikaly totiž často právě v tomto období.

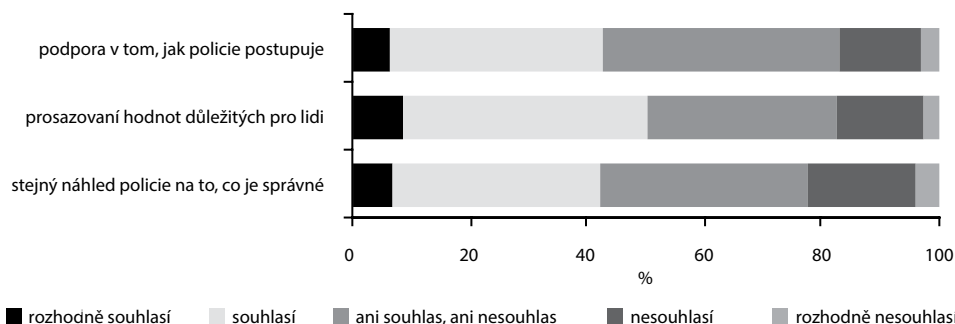
Při detailnější analýze dat ESS R 5 týkajících se legitimity policie také zjistíme, že ze všech jejích složek (viz str. 51) nejvíce ovlivňuje spolupráci s policií hodnotová sounáležitost mezi občany a policejními úředníky.²⁵ Konkrétně pak to, do jaké míry prosazuje policie hodnoty důležité pro lidi a jakou má podporu veřejnosti v tom, jak obvykle postupuje.²⁶ Z grafu

Graf 5: Hodnocení zkorumpovanosti policie a vlivu politických stran a politiků na její rozhodování a postupy²² v zemích Evropy (průměry)

Zdroj: ESS R 5, N pro ČR (zkorumpovanost) = 2050; N pro ostatní země (zkorumpovanost) = 38 185; N pro ČR (vliv politických stran a politiků) = 2213; N pro ostatní země (vliv politických stran a politiků) = 40 389.

Graf 6: Složky hodnotové sounáležitosti mezi občany ČR a policíí (v %)

Zdroj: ESS R 5, N = 2278, 2274, 2302.

č. 6 je však patrné, že postupy české policie jsou bez výhrad podporovány pouze velmi malým podílem respondentů (7 %), kladné stanovisko jich potom zastává méně než polovina (43 %). Nacházíme zde také poměrně velké procento nerozhodnutých (40 %), kteří s podporou postupů policie nevyjádřili ani souhlas, ani nesouhlas.

Tato situace však není překvapivá vzhledem k tomu, že data poukazují na silnou asociaci²⁷ mezi tím, jak policie při jednání s lidmi vysvětluje svá rozhodnutí a své postupy, a podporou těchto postupů. Čím častěji se totiž policie s veřejností dělí o informace týkající se způsobů a důvodů svého jednání, tím větší podporu v tomto ohledu má.

Význam dostatečného informování veřejnosti ze strany policie (v tomto případě o kriminalitě obecně) zmiňuje výzkum IKSP. Například Večerka [2012: 80] uvádí, že „větší komunikace Policie ČR s občany má za následek větší respekt a uznání pro práci policejního sboru“. Dostatečnou informovanost však většina občanů hodnotila spíše jako slabou [Zeman et al. 2011]. Méně než třetina dotázaných se domnívá, že informace, které má o zákonech upravujících trestné činy, trestech za ně a trestním řízením v ČR nebo o tom, jak v českých věznicích probíhá výkon trestu odnětí svobody, jsou dostatečné [Zeman et al. 2010]. Výzkumy přitom naznačují, že zájem českých občanů o problematiku kriminality je poměrně vysoký [Zeman et al. 2010; Zeman et al. 2011].

Jak lze však vyčíst z grafu č. 3, o dostatečné snaze policie svá rozhodnutí a své postupy veřejnosti vysvětlovat je v České republice přesvědčena méně než polovina respondentů (46 %). Zvýšení transparentnosti jednání policejních příslušníků by tak mohlo být základním stavebním kamenem zvyšování celkové legitimacy policie a motivace občanů s touto institucí spolupracovat.

Ačkoli se výsledky analýz mezinárodního srovnání zdají být velmi logické, je nutné upozornit na některá úskalí spojená s tímto, ale i jakýmkoli jiným komparativním výzkumem. Jak již v minulosti uvedli Scheuch [1993], Mills et al. [2006], Kankaraš [2010] a další, položení stejné otázky respondentům z různých kulturních prostředí nemusí znamenat, že můžeme výsledky výzkumů v daných zemích bez rozmyslu porovnávat. Zatímco v jedné zemi mohou lidé považovat zasahování politiků do práce policie za velmi negativní, v jiné jsou k tomuto chování vcelku tolerantní. Také pod pojmem legitimita si mohou respondenti z různých zemí představovat něco zcela odlišného. Rozdíly v chápání stejných otázek různými respondenty je všeobecně doporučeno měřit mírami ekvivalence.

Uvedené předpoklady mezinárodní srovnatelnosti dat testovali pro výše analyzované otázky týkající se důvěry občanů v policii a její legitimitu Jackson et al. [2011a, 2011c]. Autoři například zjistili, že lidé z postkomunistických zemí mohou korupci policie chápat jako větší objektivní, ale také subjektivní problém, než lidé, kteří s tímto režimem nemají žádné zkušenosti. Korupce pro ně představuje citlivé téma. Otázky, u kterých byl problém nízké ekvivalence identifikován, pak byly před zařazením do výzkumu ESS R 5 upraveny, aby byla zajištěna dostatečná srovnatelnost indikátorů napříč evropskými státy.

Závěr

V evropském měřítku poukazují data ESS R 5 na poměrně nízkou ochotu české veřejnosti spolupracovat s policií při nahlašování a trestání nezákonných aktivit, které jsou ve společnosti páchany delikventy. Policie je přítom na takové spolupráci vysoce závislá, pokud chce svou práci vykonávat efektivně [Fagan 2008]. Jak uvádějí statistiky Policie České republiky, podnět k trestnímu řízení dali například v roce 2012 ve většině případů (85 %) právě občané.²⁸ Přínos české veřejnosti k boji proti kriminalitě tak nelze popřít.

Článek se proto zaměřil především na to, jaké faktory ovlivňují motivaci jedinců k této spolupráci, a to jak na úrovni České republiky, tak v porovnání s ostatními evropskými zeměmi, které se výzkumu ESS R 5 zúčastnily.

Pokud bereme v úvahu sociodemografické charakteristiky, rozhodující roli v případě obou analyzovaných typů spolupráce – přivolání policie ke krádeži a identifikaci pachatele - hraje v České republice vzdělání. Větší ochotu ke spolupráci s policií vykazují především lidé s vysokoškolským vzděláním. Mnohem zajímavější vztahy však nacházíme mezi danými typy spolupráce a spokojeností veřejnosti v případě kontaktu s policejními úředníky nebo subjektivně vnímaným pocitem bezpečí v okolí jedincova bydliště. Ke spolupráci s policií jsou nejvíce nakloněni ti respondenti, kteří byli v minulosti se vzájemným kontaktem spokojeni. Nahlásit krádež jsou pak ochotni jak ti, kteří se cítí bezpečně, tak ti, kteří se tak spíše necítí. Pouze respondenti, kteří místo svého bydliště vnímají jako opravdu nebezpečné, by se trestný čin nahlásit zdráhali. Naopak s nižším pocitem bezpečí snaha identifikovat pachatele klesá plynule.

Na mezinárodní úrovni je ochota lidí spolupracovat s policií ovlivněna tím, do jaké míry je pro ně tato instituce legitimní.

Nízká legitimita policie a tedy i nízká ochota spolupráce přitom není typická pouze pro Českou republiku, ale také pro další země, které v minulosti podléhaly komunistickému režimu. Zdá se, že způsob, jakým policie jedná a jak postupuje při řešení různých kauz, je v naší zemi klíčový. Všeobecná veřejná podpora postupů policie vede k upevnění její legitimacy a k větší snaze lidí podílet se na formování konformní společnosti, jejíž ochrana je pak chápána jako společný projekt [Hough et al. 2010].

Česká policie je však více než dvacet let po pádu komunistického režimu v porovnání s dalšími evropskými státy stále chápána jako instituce, jejíž členové jsou lehce uplatitelní. Její postupy navíc bez výhrad podporuje pouze velmi malé procento

respondentů. Data dále naznačují, že česká policie není ve svém jednání podle názoru občanů příliš transparentní. Pouze méně než polovina respondentů totiž považuje vysvětlování rozhodnutí a postupů policie za velmi časté nebo časté. Zlepšení práce policejního sboru v této oblasti by tak mohlo vést ke zvýšení vnímané legitimacy policie jako celku a tím pádem také k větší snaze občanů podílet se na udržování společenského řádu.

literatura

- Bottoms, Anthony, Justice Tankebe. 2012. „Criminology: Beyond Procedural Justice: A Dialogic Approach to Legitimacy in Criminal Justice.“ *The Journal of Criminal Law & Criminology* 102 (1): 119–170.
- Bradford, Ben, Jonathan Jackson, Elizabeth Stanko. 2009. „Contact and Confidence: Revisiting the Impact of Public Encounters with the Police.“ *Policing and Society* 19: 20–46, <http://dx.doi.org/10.1080/10439460802457594>
- Bradford, Ben, Jonathan Jackson. 2010. „Cooperating with the Police: Social Control and the Reproduction of Police Legitimacy.“ *Social Science Research Network* [online] [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1640958>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1640958>
- Bradford, Ben, Jonathan Jackson. 2011. „Why Britons Trust their Police.“ *Academia.edu* [online] [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.academia.edu/436611/Why_Britons_trust_their_police>.
- Buriánek, Jiří. 2001. „Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností.“ *Sociologický časopis* 37 (1): 43–64.
- Caparini, Marina, Otwin Marenin. 2005. „Crime, Insecurity and Police Reform in Post-Socialist CEE.“ *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* [online] [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://pipss.revues.org/330>>.
- Cohen, Irwin M., Darryl Plecas, Amanda V. McCormick. 2009. *Public Safety Survey*. Burnaby: University of the Fraser Valley.
- Cordner, Gary. 2008. „Targeting the Fear of Crime.“ *Community Policing Dispatch* [online] [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.cops.usdoj.gov/html/dispatch/December_2008/crime_fear.htm>.
- Cordner, Gary. 2010. *Reducing Fear of Crime: Strategies for Police*. Washington, D. C.: Office of Community Oriented Policing Services, U.S. Department of Justice.
- Dogan, Mattei. 1998. „Legitimita režimů a důvěra v instituce: od klasické typologie k novým skutečnostem.“ *Politologická revue* 2: 111–127.
- EURO-JUSTIS. 2008. „What is Euro-justis?“ [online] [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://www.eurojustis.eu/>>.
- Fagan, Jeffrey. 2008. „Legitimacy and Criminal Justice.“ *Journal of Criminal Law* 6 (1): 123–145.
- Ferraro, Kenneth. F. 1995. *Fear of crime: Interpreting victimization risk*. New York: SUNY press.
- Gray, Emily, Jonathan Jackson, Stephen Farrall. 2008. „Reassessing the fear of crime.“ *European journal of criminology* 5 (3): 363–380, <http://dx.doi.org/10.1177/1477370808090834>
- Hough, Mike, Jonathan Jackson, Ben Bradford, Andy Myhill, Paul Quinton. 2010. „Procedural Justice, Trust and Institutional Legitimacy.“ *Policing: A Journal of Policy and Practice* 4 (3): 203–210, <http://dx.doi.org/10.1093/polic/paq027>
- Jackson, Jonathan, Ben Bradford, Mike Hough, Jouni Kuha, Sally R. Stares, Sally Widdop, Rory Fitzgerald, Maria Yordanova, Todor Galev. 2011a. „Developing European Indicators of Trust in Justice.“ *European Journal of Criminology* 8 (4): 267–285, <http://dx.doi.org/10.1177/1477370811411458>
- Jackson, Jonathan, Mike Hough, Stephen Farrall, Jan de Keijser, Kauko Aromaa. 2011b. „Round 5 Module on Trust in the Police & Courts – Final Question Design Template.“ *European Social Survey* [online] [cit. 4. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=article&id=231&Itemid=360>.
- Jackson, Jonathan, Ben Bradford, Mike Hough, Jouni Kuha, Sally R. Stares, Sally Widdop, Rory Fitzgerald, Maria Yordanova, Todor Galev. 2011c. „Trust in Justice: Notes on the Development of European Social Indicators.“ *Social Science Research Network* [online] [cit. 7. 6. 2013]. Dostupné z: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1717924>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1717924>
- Jackson, Jonathan, Ben Bradford, Mike Hough, Andy Myhill, Paul Quinton, Tom R. Tyler. 2012. „Why do People Comply with the Law?“ *British Journal of Criminology* 52: 1051–1071, <http://dx.doi.org/10.1093/bjc/azs032>
- Kankaraš, Miloš. 2010. *Essays on Measurement Equivalence in Cross-Cultural Survey Research*. Ridderkerk: Ridderprint.
- Lovell, David. W. 2001. „Trust and politics of post-communism.“ *Communist and Post-Communist Studies* 34: 27–38.
- Mills, Melinda, Gerhard G. van de Bunt, Jeanne de Bruijn. 2006. „Comparative Research Persistent Problems and Promising Solutions.“ *International Sociology* 21 (5): 619–631, <http://dx.doi.org/10.1177/0268580906067833>
- Mishler, William, Richard Rose. 1997. „Trust, Distrust and Skepti-

- cism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies." *The Journal of Politics* 59 (2): 418–451, <http://dx.doi.org/10.2307/2998171>
- Murphy, Kristina, Lyn Hinds, Jenny Fleming. 2008. „Encouraging public cooperation and support for police." *Policing and Society* 18 (2): 136–155, <http://dx.doi.org/10.1080/10439460802008660>
- Myhill, Andy, Kristi Beak. 2008. „Public Confidence in the Police." *National Police Improvement Agency* [online] [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://library.npia.police.uk/docs/npia/public-confidence-in-the-police.pdf>>, <http://dx.doi.org/10.1080/10439463.2011.641551>
- Naxera, Vladimír. 2012. „Korupce a postkomunismus." *Středoevropské politické studie* 14 (2-3): 248–271.
- Reiss, Albert J. 1971. *The Police and the Public*. New Haven: Yale University Press.
- Sampson, Robert J, Stephen W. Raudenbush, Felton Earls. 1997. „Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy." *Science* 227: 918–924, <http://dx.doi.org/10.1126/science.277.5328.918>
- Sapsford, Roger, Pamela Abbott. 2006. „Trust, confidence and social environment in post-communist societies." *Communist and Post-Communist Studies* 39: 59–71, <http://dx.doi.org/10.1016/j.postcomstud.2005.12.003>
- Scheuch, Erwin K. 1993. „The cross-cultural use of sample surveys: problems of comparability." *Historical Social Research* 18 (2): 104–138.
- Skogan, Wesley G. 2006. „Asymmetry in the impact of encounters with the police." *Policing and Society* 16 (2): 99–126, <http://dx.doi.org/10.1080/10439460600662098>
- STEM. 2012. „Policii i armádě věří nejvíce lidí v historii samostatné ČR." [online] [cit. 22. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.stem.cz/clanek/2557>>.
- Sunshine, Jason, Tom R. Tyler. 2003. „The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Public Support for Policing." *Law and Society Review* 37 (3): 513–548, <http://dx.doi.org/10.1111/1540-5893.3703002>
- Šamanová, Gabriela. 2012. „Důvěra některým institucím veřejného života – březen 2012." *CVVM* [online] Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 1. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/politicke-ostatni/duvera-nekterym-institucim-verejneho-zivota-brezen-2012>>.
- Transparency International. 2011. *Global Corruption barometer 2011/11*. [online] [cit. 24. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://gcb.transparency.org/gcb201011/results/>>.
- Tuček, Milan. 2012. „Pocit bezpečí a spokojenost s činností policie – listopad 2012." *CVVM* [online] Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. [cit. 22. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/negativni-jevy-bezpecnost/pocit-bezpeci-a-spokojenost-s-cinnosti-policie-listopad-2012>>.
- Tyler, Tom R. 2006. „Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation." *Annual Review of Psychology* 57: 375–400, <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190038>
- Tyler, Tom R, Jeffrey Fagan. 2008. „Legitimacy And Cooperation: Why Do People Help the Police Fight Crime in Their Communities?" *Journal of Criminal Law* 6: 231–275, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.887737>
- Večerka, Kazimír. 2012. *Mládež o kriminalitě a etice každodennosti*. Praha: IKSP.
- Velký sociologický slovník: I. Svazek A-O*. 1996. Vyd. 1. Praha: Karolinum.
- Warr, Mark. 2000. „Fear of crime in the United States: Avenues for research and policy." *Criminal justice* 4 (5): 451–489.
- Zeman, Petr, Simona Diblíková, Ivana Trávníčková, Jan Tomášek. 2010. *Názory a postoje občanů v oblasti trestní politiky*. Praha: IKSP.
- Zeman, Petr, Simona Diblíková, Zdeněk Karabec, Jan Tomášek, Ivana Trávníčková. 2011. *Veřejnost a trestní politika*. Praha: IKSP.

Eva Moravcová je studentkou doktorského studia sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současnosti pracuje jako odborná pracovnice v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Věnuje se srovnávacímu výzkumu, a to především v oblasti kriminologie.

Lze ji kontaktovat na adrese: eva.moravcova@soc.cas.cz

- ¹ Tento text vznikl v rámci řešení grantového projektu MŠMT č. LM2010012.
- ² N celkem pro všechny ostatní analyzované země (Belgie, Bulharsko, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Chorvatsko, Irsko, Kypr, Maďarsko, Německo, Nizozemí, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rusko, Řecko, Slovensko, Slovinsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Velká Británie) = 44 171.
- ³ Možnosti odpovědí: vůbec to není pravděpodobné (resp. vůbec bych nebyl(a) ochotný(á)), není to moc pravděpodobné (resp. nebyl(a) bych moc ochotný(á)), pravděpodobné (resp. ochotný(á)), velmi pravděpodobné (resp. velmi ochotný(á)).
- ⁴ Pro všechny analyzované vztahy v této kapitole platí (pokud není uvedeno jinak): $p < 0,05$, statistika χ^2 . Předpoklad použití testu χ^2 (teoretické četnosti > 5) byl splněn.
- ⁵ Ochoť lidí spolupracovat se soudy byla v ESS R 5 měřena pomocí otázky „A jak ochotný(á) byste byl(a) svědčit proti obžalovanému u soudu?“ (možnosti odpovědí stejné jako u otázek měřící spolupráci s policií). Rozdíly mezi četnostmi (spolupráce s policií versus spolupráce se soudy) jsou statisticky významné na hladině $\alpha = 0,01$. Ověřeno výpočtem intervalů spolehlivosti.
- ⁶ V ESS R 5 měřeno otázkou „Patíte v České republice k národnostní či etnické menšině?“ (Ano, ne).
- ⁷ Test ANOVA, věk vstupuje do analýzy jako kardinální proměnná, jejíž rozdělení je aproximativně normální.
- ⁸ Předpoklad ordinální povahy škál analyzovaných proměnných byl splněn. Rozložení dat některých z těchto proměnných je nenormální, nicméně Gamma je neparametrický koeficient, a je tudíž možné jej použít.
- ⁹ V ESS R 5 měřeno otázkou „Jak bezpečně se cítíte – nebo byste se cítil(a) – když procházíte po setmění sám(a) v okolí svého bydliště?“ (Velmi bezpečně, bezpečně, v nebezpečí, velmi v nebezpečí).
- ¹⁰ Proces, kterým se jedinec stává obětí trestného činu.
- ¹¹ V ESS R 5 měřeno otázkou „Když vezmete v úvahu všechny věci, které by policie měla dělat, řekl(a) byste, že odvádí dobrou práci nebo špatnou práci?“ (Velmi dobrou práci, dobrou práci, ani dobrou ani špatnou práci, špatnou práci, velmi špatnou práci).
- ¹² Testováno prostřednictvím logistické regrese. Obavy z kriminality v ESS R 5 měřeny otázkami „Jak často, pokud vůbec, se strachujete, že váš domov bude vyloupen?“; „Jak často, pokud vůbec, se strachujete, že se stanete obětí násilného trestného činu?“ (Možnosti odpovědí pro obě uvedené otázky: stále nebo téměř stále, poměrně dost často, jen občas, nikdy). Viktimizace měřena otázkou „Stal(a) jste se vy nebo člen vaší domácnosti během posledních pěti let obětí loupeže, vloupání či fyzického napadení?“ (Ano, ne).
- ¹³ V ESS R 5 měřeno otázkou „Když se to stalo naposledy, jak nespokojený(á) nebo spokojený(á) jste byl(a) s tím, jak s Vámi policie jednala?“ Filtrační otázka: „Byl(a) jste v posledních dvou letech osloven(a), zastaven(a) nebo z jakéhokoliv důvodu kontaktován(a) policií České republiky?“
- ¹⁴ Pro úplnou škálu viz poznámku č. 3.
- ¹⁵ Série otrav metylalkoholem vypukla v ČR v září 2012 a její vyšetřování pokračovalo do jara 2013. Zdlouhavost kauzy mohla důvěru veřejnosti v policii značně snížit.
- ¹⁶ Síla vztahu mezi legitimitou policie, její efektivitou ($r_{sp} = 0,356$), procedurální ($r_{sp} = 0,463$) a distributivní spravedlností ($r_{sp} = 0,293$) je vzhledem k nenormálnímu rozdělení a nelineární povaze proměnných měřena pomocí Spearmanova korelačního koeficientu. Proměnné vstupují do analýzy jako vážené sumační indexy (podobně jako u spolupráce s policií, viz str. 49). Konzistence škál je měřena pomocí Cronbachova alfa. V případě indexů efektivit a distributivní spravedlnosti policie je tento koeficient menší než 0,7. Všechny otázky tvořící tyto indexy jsme se však rozhodli vzhledem k původnímu návrhu Jacksona et al. [2011b] ponechat.
- ¹⁷ V ESS R 5 měřeno otázkami „Podle toho, co jste slyšel(a) nebo podle vaší vlastní zkušenosti, jak často jedná policie v České republice s lidmi s úctou?“; „Jak asi často byste řekl(a), že policie dělá v rámci případů, které řeší, spravedlivá, nezaujatá rozhodnutí?“ a „A jak často myslíte, že policie při jednání s lidmi v České republice vysvětluje svá rozhodnutí a své postupy, když je o to požádána?“ (Možnosti odpovědí pro všechny výše uvedené otázky: vůbec ne, ne moc často, často, velmi často).
- ¹⁸ Rozdíly mezi četnostmi jsou ve všech sloupcích statisticky významné na hladině $\alpha = 0,01$. Ověřeno výpočtem intervalů spolehlivosti.
- ¹⁹ Zahnuje všechny analyzované země, viz poznámku pod čarou č. 2.
- ²⁰ 1) Povinnost občanů policii bezpodmínečně poslouchat
„Do jaké míry je vaší povinností...
... podřídit se rozhodnutí policie i v případě, že s ním nesouhlasíte?“
... udělat, co vám policie říká, i když nerozumíte důvodům nebo s nimi nesouhlasíte?“
... udělat, co vám policie říká, i když se vám nelíbí, jak s vámi jedná?“ (Krajní možnosti odpovědí na jedenáctibodové škále: vůbec není mojí povinností, naprosto je mojí povinností.)
2) Hodnotová sounáležitost mezi občany a konkrétními policejními úředníky
„Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s každým z následujících výroků o policii v České republice.“
„Policie má obecně stejný náhled na to, co je správné a co je špatné, jako já.“
„Policie prosazuje hodnoty, které jsou důležité pro lidi jako já.“
„Policie má obecně moji podporu v tom, jak obvykle postupuje.“ (Krajní možnosti odpovědí na pětibodové škále: rozhodně souhlasím, rozhodně nesouhlasím.)
3) Vnímaná legalita jednání policie
„Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s každým z následujících výroků o policii v České republice.“
„Rozhodování a postupy policie jsou příliš ovlivněny tlaky politických stran a politiků.“ (Krajní možnosti odpovědí na pětibodové škále: rozhodně souhlasím, rozhodně nesouhlasím.)
„Jak často podle vás bere policie České republiky úplatky?“ (Krajní možnosti odpovědí na jedenáctibodové škále: nikdy, stále.)
Pozn.: Vážený sumační index je tvořen z rekodovaných proměnných se škálou od 1 do 5, kde 1 měří nízkou a 5 vysokou vnímanou legitimitu policie.
- ²¹ Konzistence škály pro Českou republiku je měřena opět pomocí Cronbachova alfa (0,7).
- ²² Otázky měřící vliv politických stran a politiků na policii a její zkorumpovanost jsou součástí jedné ze složek legitimity, viz str. 51.
- ²³ Otázka GCB (#2): „Do jaké míry vnímáte následující instituci ve vaší zemi jako zkorumpovanou?“ (Pětibodová škála s krajními možnostmi odpovědí: vůbec není zkorumpovaná, velmi zkorumpovaná).
- ²⁴ Otázka IKSP: „Oznámujte jako ve škole od 1 do 5 (1 = nejlepší hodnocení, 5 = nejhorší hodnocení), nakolik se podle vašeho názoru daří Policii ČR v boji s kriminalitou plnit následující úkoly...“.
- ²⁵ Síla vztahu mezi ochotou ke spolupráci s policií a složkami legitimity je opět měřena pomocí Spearmanova korelačního koeficientu ($r_{sp} = -0,149$ oproti 0,107 a 0,040). Proměnné vstupují do analýzy jako vážené sumační indexy viz výše. Konzistence škál je také zde měřena pomocí Cronbachova alfa. V případě indexu legality policie je koeficient menší než 0,7. Všechny otázky tvořící tento index jsme se však rozhodli vzhledem k původnímu návrhu Jacksona et al. [2011b] ponechat.
- ²⁶ Statistika χ^2 , koef. Gamma $> 0,2$.
- ²⁷ Statistika χ^2 , koef. Gamma = 0,565.
- ²⁸ Uvedené číslo je pouze orientační. V případě ostatních trestných činů (15 %) byl podnět pro trestní řízení dán ze strany policie, pořádkové služby či dalších kontrolních orgánů. Případy, kdy nebylo možné rozhodnout, kdo tento podnět dal, nebyly do analýzy zahrnuty.

Michal Janíčko: Pražští Rusové

Michal Janíčko je studentem magisterského oboru sociologie na FF UK. Bakalářský titul získal tamtéž po obhajobě bakalářské práce Pražští Rusové. Kromě výzkumné sondy představené v minulém čísle časopisu Naše společnost se podílel na přípravě a vyhodnocení výzkumu CVVM „Naše společnost – březen 2010“ a studentského výzkumu „Vztahy 2009“ na FSV UK.

Lze jej kontaktovat na adrese: michal.janicko@gmail.com

Kateřina Vojtíšková: Vzdělávání cizinců na pražských základních školách

Mgr. et Bc. Kateřina Vojtíšková vystudovala obor molekulární biologie na Přírodovědecké fakultě UK a bakalářský obor sociologie a veřejná politika na Fakultě sociálních věd UK, kde pokračuje v doktorském studiu sociologie. Od roku 2011 působí ve výzkumném oddělení Lokální a regionální studia Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zaměřuje se na problematiku zkoumání sociálních nerovností, zejména v oblasti vzdělání. V poslední době se blíže zabývá kulturně politickými otázkami a souvislostmi mezi lokální politikou, regionálním rozvojem a občanskou participací.

Lze ji kontaktovat na adrese: katerina.vojtiskova@soc.cas.cz

Pavel Herot: Mediální reflexe životního prostředí Ostravska

Pavel Herot je ředitelem výzkumné společnosti Media Tenor specializované na aplikaci obsahové analýzy médií. Je zodpovědný za vztah s klíčovými klienty a autorsky, či spoluautorsky účasten ve většině projektů firmy. Absolvoval doktorský obor Environmentální geografie na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity (2012) a obor Systémové inženýrství a informatika na Ekonomické fakultě Vysoké školy báňské - Technické univerzity Ostrava (2003). Je držitelem mezinárodního certifikátu AMEC College v oblasti evaluace a analýzy médií.

Lze jej kontaktovat na adrese: pavel.herot@mediatenor.cz

Lukáš Novotný: Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů

Lukáš Novotný přednáší politologii a mezinárodní vztahy na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Publikuje o tématech evropských studií a česko-německých vztahů.

Lze jej kontaktovat na adrese: lukas.novotny@ujep.cz

Sylvie Reterová: Hlasování prostřednictvím internetu a mobilního telefonu v Estonsku funguje

Mgr. et Mgr. Sylvie Reterová vystudovala politologii a evropská studia na Filozofické fakultě UP v Olomouci a právo na Právnické fakultě UK v Praze. V rámci politologického oboru se specializuje na problematiku elektronického hlasování a internetových voleb. V současnosti pracuje na Ministerstvu vnitra, odboru bezpečnostní politiky, oddělení bezpečnostně právním. Je autorkou monografie Alternativní způsoby hlasování. Od tradičních metod k on-line volbám. Olomouc, Periplum 2008.

Lze ji kontaktovat na adrese: sylvie.reterova@mvcr.cz

[statí]

_____	Rostoucí sociální nerovnosti ve volební účasti v Česku v letech 1990–2010 Lukáš Linek	3
_____	Změny voličského chování ve volbách do krajských zastupitelstev 2012 Daniel Čermák	15
_____	Komparace metodických postupů předvolebních průzkumů agentur CVVM, ppm factum, Median a STEM Kristýna Chábová	25
_____	Vybrané bariéry investic do lidského kapitálu Petr Wawrosz, Herbert Heissler	36
_____	Jaká je ochota občanů spolupracovat s policií a co ji ovlivňuje? Eva Moravcová	47

Časopis **Naše společnost** je odborným periodikem Centra pro výzkum veřejného mínění vydávaným od roku 2003 Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i. Počínaje rokem 2007 je časopis recenzovaný.

Redakce

Daniel Kunštát, šéfredaktor, Anežka Příběžská, výkonná redaktorka

Redakční rada

Ilona Bažantová (PrF UK, Praha), Adéla Gjuričová (ÚSD AV ČR, Praha), František Kalvas (FF ZČU, Plzeň), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR a FSV UK, Praha), Jiří Šubrt (FF UK, Praha), Tomáš Trampota (FSV UK, Praha), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR a FF UK, Praha), Milan Zeman (SÚ SAV, Bratislava)

Zaměření časopisu

Statí vycházejí primárně z výzkumů veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti a aktuálnost témat. Příspěvky čerpají z dat kontinuálních šetření CVVM i jiných výzkumů. Časopis vedle prvořadého zaměření na téma výzkumu veřejnosti a jejího mínění přijímá i náměty, které se opírají o paradigmaty nabízená sociologií, demografií, politologií, ekonomikou, mediálními studii, soudobými dějinami a jinými příbuznými disciplínami.

Časopis vychází dvakrát ročně v nákladu 400 výtisků.

Naše společnost online: <http://cvvm.soc.cas.cz/>

Korespondenci zasílejte na adresu:

CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1 nebo na e-mail redakce.ns@soc.cas.cz

Praha 2013

ISSN 1214-438X

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

